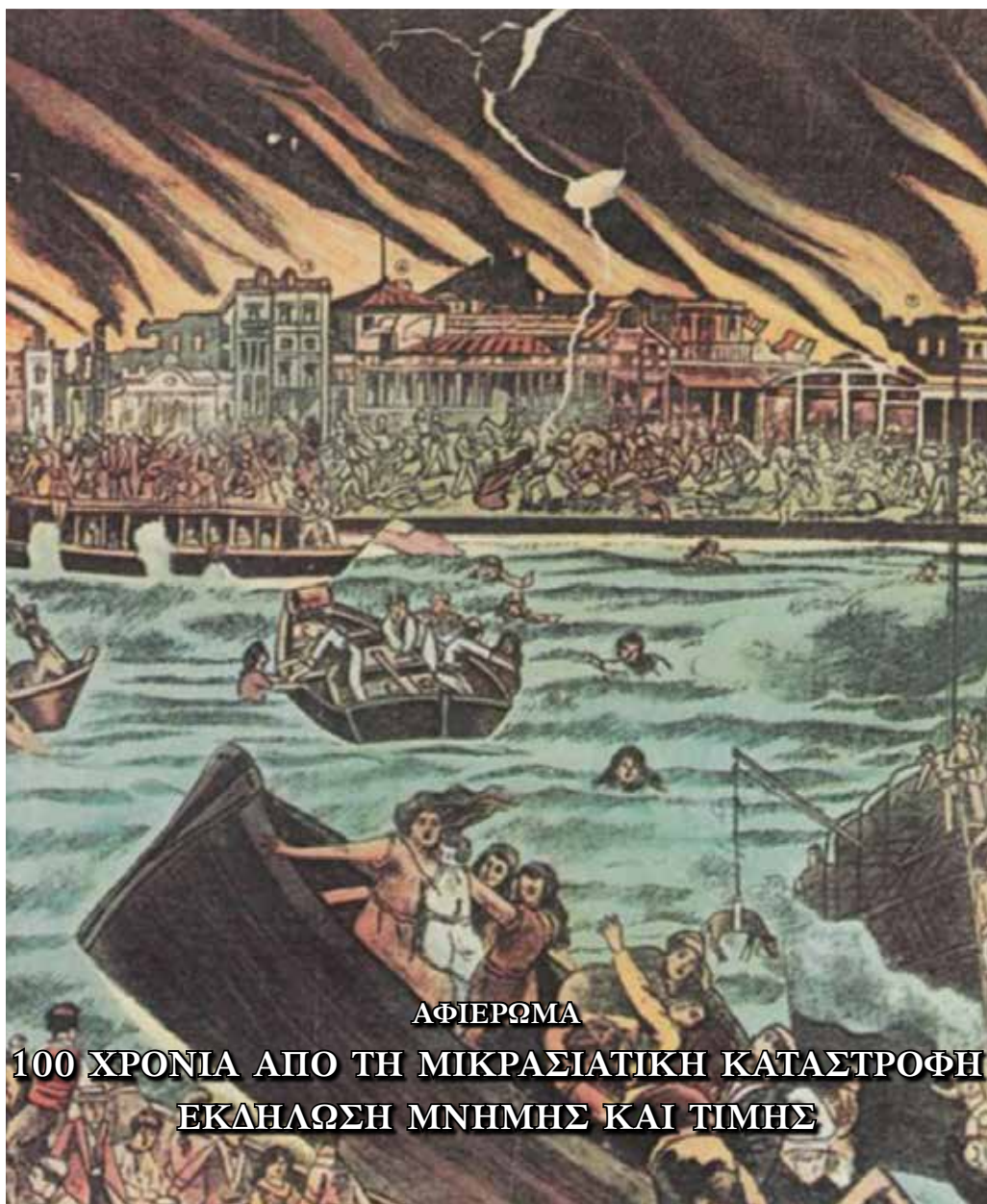

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ-ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ-ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ-ΓΡΑΜΜΑΤΑ-ΤΕΧΝΗ

ΕΤΟΣ 86^ο | ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ - ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023 | ΑΡΙΘ. 797

ΑΦΙΕΡΩΜΑ

100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΙΜΗΣ

ΑΛΑΤΙ ΚΑΙ ΦΩΣ Γ.Β.Μ.....	1
100 ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ. ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΙΜΗΣ	4
Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΣΣΑ ΣΤΟΝ ΠΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΖΩΗ ΓΚΕΝΑΚΟΥ	6
ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ	28
ΔΗΣΜΟΣΥΝΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΝΑΥΣΙΚΑ ΙΕΣΣΑΙ ΚΑΣΙΜΑΤΗ	44
ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΣ ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ Π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ	51
ΖΩΗ ΜΕ ΣΚΟΠΟ Ι. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ	52

1

10

36

ΟΡΓΑΝΟ ΤΗΣ «ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΩΝ»

ΑΚΤΙΝΕΣ

ΕΠΙΣΤΗΜΗ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ
ΓΡΑΜΜΑΤΑ
ΤΕΧΝΗ

www.xee.gr • ΚΩΔΙΚΟΣ 1692.

Διμηνιαίο περιοδικό

Τιμή τεύχους 2,5€
Έτήσια συνδρομή
Έσωτερικού 15€
Έξωτερικού 30€
Κύπρου 20€

Έκδότης

«Χριστιανική Ένωση Ακτίνες»
Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023

Διευθυντής Σύνταξης

Γιάννης Κ. Τσέντος
Θεόφιλονος 1, 166 74 Γλυφάδα, e-mail: tsentosg@gmail.com

Η Έπιτροπή επιφυλάσσει σέ έαυτήν τό δικαίωμα νά μήν δημοσιεύει ή νά συντέμνει κατά τήν κρίση της όποιοδήποτε χειρόγραφο. Χειρόγραφα, δημοσιεύόμενα ή μή, δέν έπιστρέφονται.

Δημιουργικό - Έκτύπωση

«Λυχνία Α.Ε.» Όλοκληρωμένες λύσεις έντυπης έπικοινωνίας
Άνδραβίδας 7, 136 71 Χαμόμυλο Άχαρνών, Τ. 210 3410436, F. 210 3425967
www.lyhnia.com, info@lyhnia.com

Τόπος έκδοσης: Άθήνα, Φεβρουάριος 2023

ΑΛΑΤΙ ΚΑΙ ΦΩΣ

Ο κίνδυνος της εποχής μας δεν είναι τόσο η εξάπλωση του κακού. Δεν είναι ο κατακλυσμός της διαφθοράς. Όλα αυτά είναι κίνδυνος. Άλλα ο κίνδυνος της εποχής μας είναι άλλος, ο πιο μεγάλος. Είναι η αδιαφορία των πολλών, και άς τὸ ποῦμε, τῶν «καλῶν». Αὐτῶν ποὺ αὐτοϊκανοποιοῦνται ἀπὸ τὴν πνευματική τους αὐτάρκεια, γιατί δὲν ἀδίκησαν, δὲν ἔβλαψαν, δέν... Αὐτοὶ οἱ «φιλήсу-

χοι» πολῖτες εἶναι οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι. Ἐπικίνδυνοι, γιατί ἀφήνουν τὸ κακὸ ἐλεύθερο καὶ τοὺς κακοὺς ἀνεμπόδιστους. Δὲν ὑψώνουν ἀναχώματα, γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὸν ὀρμητικὸ χεῖμαρρο τῆς διαφθοράς, τῆς ἀδικίας, τῆς παρανομίας. Δὲν δραστηριοποιοῦνται, γιὰ νὰ βοηθήσουν, νὰ συμπαρασταθοῦν, νὰ ἐνισχύσουν κάθε φιλότιμη προσπάθεια.

Καὶ τὰ ἀποτελέσματα γνωστά. Ποιοὶ προβάλλονται σήμερα ὡς προσωπικότη-

τες, ως ηγέτες, ως κυβερνήτες, ως διανοούμενοι; Όχι οί ενάρετοι, οί δίκαιοι, οί τίμιοι, οί ήθικές, οί πνευματικές προσωπικότητες. Άλλά οί αυτόπροβαλλόμενοι, οί έκλεκτοί τών ΜΜΕ, οί καταφερτζήδες, οί λαοπλάνοι, οί άδίστακτοι. Άναρχώνται στις ύψηλες θέσεις όχι με τὸ αἰθέριο πέταγμά τους, ἀλλά με τὸ

τῆς γῆς» καί «φῶς ἐπὶ τὴν λυχνίαν», ποὺ ἔχει χάσει τὴν «άλιսτική» καὶ φωτιστική του ιδιότητα, δηλαδή, ποὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὸν συνάνθρωπό του, μπορεῖ νὰ εἶναι Χριστιανός; Καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρεῖται Χριστιανός, ἀπλούστατα, γιὰτὶ ἡ ἀδιαφορία εἶναι ἄρνηση τῆς πρώτης καὶ μεγάλης ἐντολῆς, τῆς ἐντολῆς τῆς ἀγά-

---

Ὁ κίνδυνος τῆς ἐποχῆς μας δὲν εἶναι τόσο ἡ ἐξάπλωση τοῦ κακοῦ. Δὲν εἶναι ὁ κατακλυσμός τῆς διαφθορᾶς. Ὅλα αὐτὰ εἶναι κίνδυνος. Ἄλλὰ ὁ κίνδυνος τῆς ἐποχῆς μας εἶναι ἄλλος, ὁ πιὸ μέγας. Εἶναι ἡ ἀδιαφορία τῶν πολλῶν, καὶ ἅς τὸ ποῦμε, τῶν «καλῶν». Αὐτῶν ποὺ αὐτοϊκανοποιοῦνται ἀπὸ τὴν πνευματικὴ τους ἀντάρκεια, γιὰτὶ δὲν ἀδίκησαν, δὲν ἔβλαψαν, δέν... Αὐτοὶ οἱ «φιλήσυχοι» πολῖτες εἶναι οἱ πιὸ ἐπικίνδυνοι. Ἐπικίνδυνοι, γιὰτὶ ἀφήνουν τὸ κακὸ ἐλεύθερο καὶ τοὺς κακοὺς ἀνεμπόδιστους. Δὲν ὑψώνουν ἀναχώματα, γιὰ νὰ συγκρατήσουν τὸν ὀρμητικὸ χείμαρρο τῆς διαφθορᾶς, τῆς ἀδικίας, τῆς παρανομίας. Δὲν δραστηριοποιοῦνται, γιὰ νὰ βοηθήσουν, νὰ συμπαρασταθοῦν, νὰ ἐνισχύσουν κάθε φιλότιμη προσπάθεια.

γλοιῶδες ἔρπυσμά τους. Καὶ αὐτό, ὅπως εἶναι φανερό, ὀφείλεται σὲ μεγάλο βαθμὸ στὴν ἀδιαφορία ἢ καὶ στὴ δειλία τῶν καλῶν, ποὺ μετὴν ἀδράνειά τους ἀφήνουν ἀνοικτὸ τὸν δρόμο. Οἱ ἔντιμοι δὲν στεροῦνται ἱκανοτήτων. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἄλλωστε ἀπὸ τὴ φύση της δυνατὴ. Ὅμως δὲν τὴν ἀξιοποιοῦν. Τοὺς λείπει ἡ τόλμη, ἡ ἀποφασιστικότητα. Καὶ ἔτσι ἀδρανοποιοῦνται. Μποροῦν καὶ νὰ καταντίσουν «μωραμένο ἀλάτι» ποὺ «εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων» (Ματθ., ε' 13).

Χριστιανὸς ποὺ δὲν μάχεται στὴν «πρώτη γραμμῆ», ποὺ δὲν εἶναι «ἄλας

της. Ἄν δὲν μπορεῖ νὰ βοηθῆ Χριστιανὸς ποὺ ἀδιαφορεῖ γιὰ τὶς ὑλικὲς ἀνάγκες τοῦ πλησίον, πῶς θὰ χαρακτηρισθῆ Χριστιανὸς αὐτὸς ποὺ δὲν ἐνδιαφέρεται γιὰ τὶς πνευματικὲς ἀνάγκες τῶν συνανθρώπων του; Χριστιανὸς εἶναι ὁ «πεινῶν καὶ διψῶν τὴν δικαιοσύνην». Κατατρῶει τὴν ψυχὴ του ὁ ἄσβεστος αὐτὸς πῶθος. Παροξύνεται τὸ πνεῦμά του μπροστὰ στὸν στραγγαλισμὸ τοῦ δικαίου, στὸν παραμερισμὸ τοῦ ἀδιάφθορου, στὴν καταπίεση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἡ ἀπάθεια, ἡ ἀδιαφορία, ἢ ἀδράνεια δὲν τοῦ ταιριάζουν.

Αὐτὸ τὸ παράδειγμα μᾶς ἄφησαν ὅλοι

οί πρωταγωνιστές της «παρατάξεως Κυρίου», οί μάρτυρες, οί θεοφόροι Πατέρες, οί άγιοι της Έκκλησίας. Άηφιφούσαν και τή ζωή τους, προκειμένου να υπερασπισθοῦν τὰ δικαιώματα τών άσθενεστέρων. Δέν δίσταζαν να άντιταχθοῦν στην καταπιεστική έξουσία, στην τυραννία, έστω

πολλοί γάρ πολλάκις άνδρες ύπεσκελίσθησαν όνειδιζόμενοι».

Όλοι, λοιπόν, τότε κοροϊδευαν, ειρωνεύονταν, πολεμοῦσαν. Καί δέν πολεμοῦσαν μόνο με τόν λόγο και τή γραφίδα. Πολεμοῦσαν και δίωκαν με τὸ ξίφος, με τὰ θηρία, με τὶς φωτιές, με τὰ πλέον

Χριστιανός πού δέν μάχεται στην «πρώτη γραμμή», πού δέν είναι «άλας τῆς γῆς» και «φῶς επί τὴν λυχνίαν», πού έχει χάσει τὴν «άλιστική» και φωτιστική του ιδιότητα, δηλαδή, πού άδιαφορεῖ για τόν συνάνθρωπό του, μπορεῖ να είναι Χριστιανός;

και άν διέτρεχαν τόν έσχατο κίνδυνο. Παραπάνω από τούς άνθρώπους άντηχοῦσε τὸ χρέος πρὸς τόν άδελφό, για χάρη τοῦ όποίου ό Θεάνθρωπος έχυσε τὸ άτίμητο αίμά Του.

Να θυμηθοῦμε τὴν πρωτοχριστιανική Έκκλησία και τούς άγῶνες τών ήρωικῶν παιδιῶν της; Τότε, όπως έπιγραμματικά παρατηρεῖ ό ιερὸς Χρυσόστομος: «Πάντες ένέπτυν, ύβριζον, κατεγέλων, έχλευάζον, μωρούς εκάλουν, άνοήτους... Οὐ μικρόν δέ τοῦτο πρὸς τὸ παρασαλεῦσαι ψυχὴν, εάν μη έρριζωμένη κατὰ βάθος ή πίστις ἤ. Καί γάρ οὐδέν οὔτω δάκνει ψυχὴν και διάνοιαν, ως σκώμματα και λοιδοραί».

άνατριχιαστικά βασανιστήρια. Καί οί γενναίοι εκείνοι τί έκαναν; Μποροῦσαν φυσικά με τὴ μέθοδο τῆς άδιαφορίας να μην εκτεθοῦν σε κίνδυνο. Να ζοῦν με άσφάλεια. Να κρατήσουν τὴ χριστιανική τους ιδιότητα κρυφή, άδιαφορώντας για τούς άλλους. Δέν τὸ έκαναν. Δέν τὸ σκέφθηκαν καν. Άκριβῶς γιατί ἦσαν Χριστιανοί, Χριστιανοί άληθινοί, με συνέπεια, μαθηταί τοῦ Άρχηγού τών μαρτύρων και ήρώων τῆς πίστεως, «Άλας» και «Φῶς».

Γ.Β.Μ.

ΣΥΛΛΟΓΟΣ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗΣ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΗΣ
«Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΠΑΥΛΟΣ»

100 ΧΡΟΝΙΑ
ΑΠΟ ΤΗ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ
ΕΚΔΗΛΩΣΗ ΜΝΗΜΗΣ ΚΑΙ ΤΙΜΗΣ

ΣΑΒΒΑΤΟ, 26 ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 2022, 18:00 - ΚΑΡΥΤΣΗ 14, ΑΘΗΝΑ

Τὸ Σάββατο, 26 Νοεμβρίου 2022, καὶ ὥρα 18:00, στὴν αἴθουσα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, Καρύτση 14, στὴν Ἀθήνα, ἔλαβε χώρα μεγάλη ἐκδήλωση ὅλων τῶν Συνεργαζομένων Χριστιανικῶν Σωματείων ποὺ βρίσκονται ὑπὸ τὴν πνευματικὴ «ὀμπρέλα» τῆς Ἀδελφότητας Θεολόγων ἢ «ΖΩΗ». Ἡ ἐκδήλωση ὁργανώθηκε ἀπὸ τὸν Σύλλογο Ὁρθοδόξου Ἑσπερικῆς Ἱεραποστολῆς «Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος».

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΣ

Ἑναρξη ἐκδηλώσεως

«Ἡ Σμύρνη μάννα καίγεται», «Μικρασιάτισσα»
ΧΟΡΩΔΙΑ ΚΑΙ ΟΡΧΗΣΤΡΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

«Ἡ Μικρασιάτισσα στὸν πόνο καὶ τὴ δημιουργία»
Εἰσήγηση
ΖΩΗ ΓΚΕΝΑΚΟΥ, π. ΕΠΙΚ. ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ

«Παποράκι», «Ἀπὸ ξένον τόπο», «Κανελλόριζα»
ΧΟΡΩΔΙΑ ΚΑΙ ΟΡΧΗΣΤΡΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

«Γιὰ μιὰ καλύτερη κατανόηση τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς»
Εἰσήγηση
ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ, Δρ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

«Τό... ξένο σπιτικό»
Ἀφήγημα Μ. Ανθίμου ἀπὸ τὴ Ζωὴ τοῦ Παιδιοῦ
ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΚΑΡΝΑΒΕΖΟΥ-ΙΩΑΝΝΙΔΟΥ

Δοξαστικὸν Ἁγίου Χρυσοστόμου Σμύρνης

«Ὅλα μας τὰ καράβια»
ΧΟΡΩΔΙΑ ΚΑΙ ΟΡΧΗΣΤΡΑ ΤΗΣ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΣ ΦΟΙΤΗΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

«Λησμοσύνης ἀντίσταση»
Εἰσήγηση
ΝΑΥΣΙΚΑ ΙΕΣΣΑΙ-ΚΑΣΙΜΑΤΗ, ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ, ΠΟΙΗΤΡΙΑ

Κλείσιμο ἐκδηλώσεως
ΑΡΧΙΜΑΝΔΡΙΤΗΣ π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ,
ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΑΔΕΛΦΟΤΗΤΟΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ»

Τὸ παρὸν τεῦχος εἶναι ἀφιερωμένο στὴν ἐκδήλωση αὐτή, παρουσιάζοντας σὲ ἐπεξεργασμένη μορφή τὸ σύνολο τῶν εἰσηγήσεων. Ἡ ἐκδήλωση μαγνητοσκοπήθηκε, καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὴν παρακολουθήσει στὸ σύνολό της στὴν ἴστοσελίδα τῆς ΧΕΕ (<https://xee.gr>) καὶ στὸ Youtube στὴ διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=2f-h3yfj2X4>.

Η ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΣΣΑ ΣΤΟΝ ΠΟΝΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ*

Τὸ χρέος τῆς μνήμης

Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ τοῦ 1922, ὅπως τονίζεται ἀπὸ τοὺς εἰδικούς, εἶναι ἡ μεγαλύτερη συμφορὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἶναι νωπὰ ἀκόμα τὰ ματοβαμμένα χνάρια στὴ Μικρασιατικὴ γῆ, ἀπ' τὸν ἄδικο ἀφανισμό τοῦ ἑλληνισμοῦ.

Ὅσα χρόνια ὅμως κι ἂν περάσουν, δὲν σβῆνει ὁ πόνος γιὰ τὸν χαμὸ χιλιάδων Ἑλλήνων στὰ ἀγιασμένα χώματα τῆς ἑλληνικῆς, ἀπ' τὰ πανάρχαια χρόνια, Μικρᾶς Ἀσίας καὶ γιὰ τὸν ξεριζωμὸ ἀπ' τὶς πατρογονικὲς ἐστίες ὅσων γλίτωσαν

ἀπ' τὸ μαχαίρι τοῦ Τούρκου.

Τὸ ξαναζωντάνεμα τῆς πικραμένης μνήμης ὅμως μπορεῖ νὰ μετατρέπεται σὲ δημιουργικὴ ἔμπνευση κάθε φορὰ ποὺ μελετοῦμε στοιχεῖα ἀπὸ κείνη τὴ μεγάλη ἐθνικὴ δοκιμασία. Ὁ ποιητὴς Γ. Σεφέρης προσεύχεται:

*«Κύριε βοήθα νὰ θυμόμαστε
πὼς ἔγινε τοῦτο τὸ φονικό»¹.*

Τὸ χρέος τῆς μνήμης. Φοβάται ὁ ποιητὴς πὼς μπορεῖ ἡ ἐθνικὴ μνημοσύνη σιγὰ σιγὰ νὰ ἀτονίσει κάτω ἀπὸ τὴν

---

1 Σεφέρης Γ., Ποιήματα, Ἀθήνα 1982/4, ἐκδ. Ἰκαρος, σ. 265.

---

* Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἐκτεταμένη καὶ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῆς εἰσήγησης ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ πλαίσιο τῆς Ἐκδήλωσης Μνήμης καὶ Τιμῆς γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ στὴ μεγάλῃ αἴθουσα τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου», ὁδὸς Καρύτση 14, στὴν Ἀθήνα. Τὴν ἐκδήλωση μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει στὸ σύνολό της στὴν ἴστοσελίδα τῆς ΧΕΕ (<https://xee.gr>) καὶ στὸ Youtube στὴ διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=2f-h3yfj2X4>.

πίεση τῆς καθημερινότητας ἢ ἀπὸ ἀδι-
αφορία.

Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ, μὲ κο-
ρωνίδα τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Σμύρνης, ἡ
τραγωδία τῆς γενοκτονίας τῶν Ἑλλή-
νων, δὲν πρέπει νὰ ξεθωριάσει μὲ τὸ
χρόνο.

*«Τώρα ποὺ στὴν Μικρὰ Ἀσία δὲν
ἀκούγεται πλέον ἑλληνικὴ λαλιὰ καὶ οἱ
ὀρθόδοξοι ἐκκλησίες ἔχουν χορταριάσει,
τὸ μόνο ποὺ μένει εἶναι ἡ μνήμη»².*

Οἱ ἀγῶνες καὶ οἱ πολιτιστικὲς κατα-
κτίσεις τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Ἀνατολῆς,
συνταριασμένοι μὲ τὶς θυσίες καὶ τὴν
προσφορὰ στὴ μητέρα πατρίδα, εἶναι
ἕνα δυνατὸ προζύμι ἱκανὸ νὰ ἐμπνεύσει
τὶς καινούριες γενιές. Τὸ 1919, ὅταν ὁ
ἑλληνικὸς στρατὸς ἀποβιβάστηκε ἐλευ-
θερωτῆς στὴ Σμύρνη, ὁ Βενιζέλος κά-

κῶς. Δραστηριοποιήθηκε δὲ τόσο πολὺ,
ποὺ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1922 ἦτο ἔτοιμο
νὰ λειτουργήσει τὸ Πανεπιστήμιο καὶ μὲ
ἐπιλεγμένο προσωπικό. Στὴν προμετω-
πίδα τοῦ κτηρίου εἶχε ἀναγραφεῖ:

«Ἐξ ἀνατολῶν τὸ φῶς».

Κι αὐτὸ τὸ φῶς δὲν περιλαμβάνει
μόνο τὸν πολιτισμό, τὴ φιλοσοφία καὶ
τὶς ἐπιστῆμες ποὺ ἀνέπτυξαν οἱ Ἴωνες
φιλόσοφοι στὴν προχριστιανικὴ ἐποχὴ.
Σχετίζεται ἐπίσης μὲ τὰ ἔργα τῶν μεγά-
λων Πατέρων τῆς χριστιανικῆς περιόδου,
μὲ τοὺς ἠρωϊσμοὺς τῶν ἀκριτῶν κατὰ
τὴ βυζαντινὴ περίοδο, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν
ἀντοχὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ, τοῦ στεριωμέ-
νου στὴν ὀρθοδοξία, κατὰ τὴ μακροαίω-
νη τουρκικὴ σκλαβιά. Οἱ Ἑλληνες τῆς Μ.
Ἀσίας καὶ τοῦ Πόντου ζοῦν καὶ μεγα-
λουργοῦν ἀπὸ τὸν 14^ο μ.Χ. αἰῶνα κάτω

*Αὐτὸ τὸ «ἐξ ἀνατολῶν φῶς» δικαιούται νὰ ἀπαιτεῖ τὸ ξανα-
ζωντάνεμα τῆς πικραμένης μνήμης, γιὰ γνώση, γιὰ ἔμπνευ-
ση, γιὰ διδαχὴ. Ἡ μελέτη τῆς τραγωδίας τῆς γενοκτονίας
τῶν Ἑλλήνων, τὴν ὁποίαν ποτὲ δὲν παραδέχτηκαν οἱ
Τοῦρκοι, καὶ τὸ ξερίζωμα μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ ὄσων ἐπέζησαν
δὲν πρέπει νὰ ξεθωριάσει μὲ τὸν χρόνο, ἰδιαίτερα σήμερα,
ποὺ οἱ ἀναθεωρητικοὶ ὀραματισμοὶ εἶναι ἐπιθετικοί, ἐπικίν-
δυοι καὶ πέραν πάσης νομιμότητος, ὥστε ἡ ἐθνικὴ μνήμη
νὰ μὴν «προσπερνᾷ καὶ τὴ γενοκτονία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς
Μ. Ἀσίας, ἡ ὁποία ἄρχισε τὸ 1913...».*

λεσε ἀπὸ τὴν Εὐρώπη τὸν παγκοσμίως
γνωστὸ μέγα μαθηματικὸ Κωνσταντῖνο
Καραθεοδωρῆ καὶ τοῦ ἀνέθεσε νὰ ἰδρύ-
σει στὴ Σμύρνη ἕνα εὐρωπαϊκοῦ ἐπιπέ-
δου Πανεπιστήμιο μὲ τὸν πλέον σύγχρο-
νο ἔξοπλισμό.

Ὁ Καραθεοδωρῆ ἀπεδέχθη τὴν πρό-
σκλησιν καὶ ἦλθε στὴ Σμύρνη οἰκογενει-

ἀπὸ τὴν κυριαρχία καὶ τὸν φόβο τοῦ
Τούρκου καὶ ὀνειρεύονται τὴ λευτεριά.

Αὐτὸ τὸ «ἐξ ἀνατολῶν φῶς» δικαι-
οῦται νὰ ἀπαιτεῖ τὸ ξαναζωντάνεμα
τῆς πικραμένης μνήμης, γιὰ γνώση, γιὰ
ἔμπνευση, γιὰ διδαχὴ. Ἡ μελέτη τῆς
τραγωδίας τῆς γενοκτονίας τῶν Ἑλλή-
νων, τὴν ὁποίαν ποτὲ δὲν παραδέχτη-
καν οἱ Τοῦρκοι, καὶ τὸ ξερίζωμα μὲ τὴν
ἀνταλλαγὴ ὄσων ἐπέζησαν δὲν πρέπει

² Χολέβα Κ., περ. Πειραικὴ Ἐκκλησία, ἀρ. φ. 130,
Σεπτέμβριος 2002, σ. 21.

να ξεθωριάσει με τὸν χρόνο, ιδιαίτερα σήμερα, πὸ οἱ ἀναθεωρητικοὶ ὁραματισμοὶ εἶναι ἐπιθετικοί, ἐπικίνδυνοι καὶ πέραν πάσης νομιμότητος, ὥστε ἡ ἐθνικὴ μνήμη νὰ μὴν «προσπερνᾶ καὶ τὴ γενοκτονία τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας, ἡ ὁποία ἄρχισε τὸ 1913...»³.

Πράξη δεύτερη

1919. Ἡ νικηφόρα προέλαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπελευθερώνει τὴ Σμύρνη καὶ περιοχὲς τῆς Μ. Ἀσίας ὅπου κυριαρχοῦσε τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀπὸ τὰ πανάρχαια χρόνια. Οἱ Τούρκοι, στὰ μέρη πὸ δὲν εἶχε φτάσει ὁ ἑλληνικὸς

Πρωταγωνιστὲς σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς τραγικῆς ἱστορίας εἶναι οἱ ἄντρες. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια ὅμως τῆς Μικρασιατικῆς τραγωδίας, ἡ γυναίκα ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη νὰ σώσει ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὴν οἰκογένειά της. Ἡ Μικρασιάτισσα, κορυφαία τῆς τραγωδίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, μὲ σφιγμένα τὰ χεῖλη καὶ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα, ἀφήνοντας συχνὰ πίσω της ἄταφους νεκρούς, εἶδε τὸν ἄνδρα της νὰ φεύγει αἰχμάλωτος, ἄφησε τὸ σπιτικό της νὰ ρημάξει καὶ μὲ χίλια βάσανα πῆρε τὸν δρόμο τῆς προσφυγιᾶς. Ξεσκισμένη, ξενυχτισμένη, νηστική, ἔχοντας δέσει συχνὰ μὲ σχοινὶ ἀπ' τὴ μέση της τὰ μικρὰ νὰ μὴν τὰ χάσει καὶ σφίγγοντας κάποιον μωρὸ στὴν ἀγκαλιά, παλεύει ἀπεγνωσμένα γιὰ τὴ σωτηρία.

Ἡ Μικρασιατικὴ καταστροφὴ

Τὸ σχέδιο τοῦ ἀφανισμοῦ τοῦ Μικρασιατικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπιγραμματικὰ θὰ μπορούσε νὰ χωριστεῖ σὲ τρεῖς πράξεις.

Πράξη πρώτη

1913. Τὸ σχέδιο γιὰ τὴν ἐξόντωση τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀφοροῦσε κατ' ἀρχὰς τὴν ἐπιστράτευση τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ ἀπὸ 18-45 ἐτῶν στὰ τάγματα ἐργασίας, τὰ τάγματα θανάτου, ὅπως ὀνομάστηκαν, στὰ βάρη τῆς Ἀνατολῆς. Σκοπὸς ἡ ἐξολόθρευσί τους ἀπὸ τὴν ὁδοιπορία, τὴν πείνα, τὸ κρύο, τὴν ἐξουθενωτικὴ ἐργασία. Τὰ θύματα τῆς περιόδου αὐτῆς ξεπερνοῦν τὶς 300.000.

στρατός, συλλαμβάνουν αἰχμάλωτους καὶ ἐξορίζουν στὰ βάρη τῆς Ἀνατολῆς ὅλους τοὺς ἄνδρες ἀπὸ 14-70 ἐτῶν. Ὅσοι εἶχαν γλιτώσει ἀπὸ τὰ τάγματα ἐργασίας τώρα εἶναι αἰχμάλωτοι. Σὲ κάποιες περιοχὲς τοὺς γέρους, τὶς γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά πὸ εἶχαν ἀπομείνει τοὺς συλλαμβάνουν αἰχμάλωτους καὶ βασανίζοντάς τους τοὺς ὀδηγοῦν στὴν ἐξορία. Σὲ ὅσες περιοχὲς γλίτωσαν ἀπ' τὴν αἰχμαλωσία, ἀπροστάτευτοι ἔχουν ἀπομείνει οἱ γέροι, οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά.

Πράξη τρίτη

1922. Ἡ νικηφόρα προέλαση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ στὴ Μ. Ἀσία κράτησε περίπου τρία χρόνια. Τὸ γλυκόχαρμα τῆς λευτεριᾶς ξαφνικὰ ἔσβησε.

---

3 Ὅπ. π., σ. 22.

Ύστερα ἦλθε ἡ συμφορὰ. Τὸ σπᾶσιμο τοῦ μετώπου, ἡ ὑποχώρησις, ἡ ἀνελέπτη σφαγὴ τῶν Ἑλλήνων, ἡ αἰχμαλωσία, τὸ λαμπάδιασμα καὶ τὸ ὀλοκαύτωμα τῆς Σμύρνης. Ἔγιναν ἀποκαΐδια ὄνειρα καὶ ἀγῶνες αἰῶνων, ποτίζοντας τὴν πατρικὴ γῆ μὲ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν τῆς. Ἀλαφιασμένο μπουλουκὶ ὁ ἑλληνισμὸς ποῦ ἀπόμεινε, τρέχει ὅπως ὅπως νὰ σωθεῖ στὴ θάλασσα, στὰ καράβια, ἐνῶ οἱ τσέτες τοὺς καταδιώκουν λεπλατώντας καὶ

οἰκογένειά τῆς. Ἡ Μικρασιάτισσα, κορυφαία τῆς τραγωδίας τοῦ ἑλληνισμοῦ, μὲ σφιγμένα τὰ χεῖλη καὶ τὴν ψυχὴ στὸ στόμα, ἀφήνοντας συχνὰ πίσω τῆς ἄταφους νεκροῦς, εἶδε τὸν ἄνδρα τῆς νὰ φεύγει αἰχμάλωτος, ἄφησε τὸ σπιτικό τῆς νὰ ρημάξει καὶ μὲ χίλια βᾶσανα πῆρε τὸν δρόμο τῆς προσφυγιάς. Ξεσκισμένη, ξενουχτισμένη, νηστική, ἔχοντας δέσει συχνὰ μὲ σχοινὶ ἀπ' τὴ μέση τῆς τὰ μικρὰ νὰ μὴν τὰ χάσει καὶ σφίγγοντας

Κάθε Μικρασιάτισσα καὶ μιὰ τραγικὴ ἱστορία, ἀπίστευτη στὸν κοινὸ νοῦ, μιὰ ψηφίδα συμφορᾶς ποῦ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχαστεῖ. Ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπίθανες διηγήσεις, ποὺ κρύβουν μιὰν ἄλλη ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἄγνωστη, προβάλλει ἀνάγλυφον ἢ ταλαιπωρημένη, ἀλλὰ δυναμικὴ ψυχὴ τῆς Μικρασιάτισσας, ποὺ ἔχει καὶ σήμερα ἕναν πολυδύναμο λόγο νὰ μᾶς πεῖ.

σφάζοντας. Κι ὅταν κατορθώσουν κακὴν κακῶς, μετὰ ἀπὸ ξενύχτια, πείνα, δίψα καὶ ἀσύλληπτες ταλαιπωρίες νὰ πλησιάσουν κάποιον πλεούμενο, πληρώνοντας συχνὰ γερὸ μπαξίσι, οἱ Τούρκοι δὲν ἀφήνουν κανένα ἄντρα νὰ περάσει. Ὅσοι εἶχαν γλιτώσει ἀπὸ τὰ τάγματα ἐργασίας, τὴν αἰχμαλωσία καὶ τὶς ἀνελέπτες σφαγὲς τώρα ἔμειναν αἰχμάλωτοι τῶν Τούρκων. Ξεκίνησαν τὸ θλιβερὸ ταξίδι γυμνοί, ξυπόλητοι καὶ πεινασμένοι οἱ γέροι, οἱ γυναῖκες καὶ τὰ παιδιά.

Τὰ πολεμικὰ καὶ διπλωματικὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἔχουν καταγραφῆ ἀπὸ αὐτόπτες μάρτυρες, ἀπὸ ἐπιζήσαντες τῆς αἰχμαλωσίας, ἀπὸ ξένους διπλωμάτες καὶ ἀπὸ μελετητὲς τῶν ἀρχείων.

Πρωταγωνιστὲς σὲ ὅλες τὶς φάσεις τῆς τραγικῆς ἱστορίας εἶναι οἱ ἄντρες. Σὲ ὅλη τὴ διάρκεια ὅμως τῆς Μικρασιατικῆς τραγωδίας, ἡ γυναῖκα ἀνέλαβε τὴν εὐθύνη νὰ σώσει ὅ,τι ἀπόμεινε ἀπ' τὴν

κάποιο μωρὸ στὴν ἀγκαλιά, παλεύει ἀπεγνωσμένα γιὰ τὴ σωτηρία.

Τί ἔζησε ὡς ἐκείνη τὴ στιγμή ἡ γυναῖκα τῆς Μικρασίας ποῖος τολμάει νὰ ὑποστηρίξει ὅτι καταλαβαίνει; Κι ὅταν ξεμπάρκαραν σὲ κάποιον λιμάνι, στὴ Χίο, στὴ Μυτιλήνη, στὸν Πειραιᾶ, στὴ Θεσσαλονίκη κ.ά., ποῖος μπορεῖ νὰ φανταστεῖ αὐτὴ ἡ γυναῖκα τί τράβηξε, γιὰ νὰ σταθεῖ στὰ πόδια τῆς καὶ νὰ στηρίξει ὅλη τὴν οἰκογένεια στὴ νέα αὐτὴ περίοδο, ἀπὸ καταυλισμὸ σὲ καταυλισμὸ, ἀπ' τὸ ἀντίσκηνο στὴν παράγκα, ἀπ' τὴ παράγκα στὸ πλιθόκτιστο σπιτάκι; Κάθε Μικρασιάτισσα καὶ μιὰ τραγικὴ ἱστορία, ἀπίστευτη στὸν κοινὸ νοῦ, μιὰ ψηφίδα συμφορᾶς ποῦ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ ξεχαστεῖ.

Ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀπίθανες διηγήσεις, ποὺ κρύβουν μιὰν ἄλλη ἱστορικὴ ἀλήθεια, ἄγνωστη, προβάλλει ἀνάγλυφον ἢ ταλαιπωρημένη, ἀλλὰ δυναμικὴ ψυχὴ

της Μικρασιάτισσας, που έχει και σήμερα έναν πολυδύναμο λόγο να μας πει.

Είναι μεγάλο απόκτημα για την ιστορία των ανθρώπων της περιόδου αυτής ή προσπάθεια μιας σπουδαίας Έλληνίδας, της Μέλπως Μερλιέ, που, ιδρύοντας το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, προσπάθησε να διασώσει, από το 1930, τις μνήμες των προσφύγων για τη μεγάλη συμφορά.

Για 25 περίπου χρόνια γύρισαν σε κάθε γωνιά της Ελλάδος, όπου υπήρχε προσφυγικός συνοικισμός, 5.100 πληροφορητές, καταγράφοντας τις αναμνήσεις της πρωτόγνωρης τραγωδίας. Συγκεντρώθηκαν 145.000 σελίδες προφορικού υλικού από τις καυτές εμπειρίες των προσφύγων, όσων γλίτωσαν απ' τη φωτιά και τη σφαγή το 1922, και όσων, λίγο αργότερα –το 1924– από τα βάρη της Μ. Ασίας υποχρεώθηκαν, με τη συνθήκη της Λωζάνης, στην όδυσσική, τελεσίδικη ανταλλαγή. Έπιλογή απ' αυτές τις

μαρτυρίες εξεδόθησαν από το Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών με τον βιβλικό τίτλο *Έξοδος*, τ. Α (1980), τ. Β (1982).

Παράλληλα, πολλοί πρόσφυγες, όλα αυτά τα χρόνια, περιέγραψαν εμπειρίες της εποχής εκείνης. Από τις ματοβαμμένες αυτές σελίδες, κάποιες περιγραφές, χωρίς σχόλια και προσθήκες, με πρωταγωνίστρια την Μικρασιάτισσα, θα μας δώσουν όχι μόνο ένα χλωμό αντιφέγγισμα της μεγάλης αυτής εθνικής τραγωδίας, που δεν πρέπει να ξεχαστεί, αλλά συγχρόνως ένα σπουδαίο εθνικό μάρτυρα.

Από τις μνήμες των προσφύγων που επέζησαν μπορούμε να προσεγγίσουμε την πνευματικότητα και την κλίμακα των αξιών του ελληνισμού της Μικράς Ασίας. Στις τραγικές ώρες της καταστροφής, όπου ο άγραφος για επιβίωση καλύπτει κάθε άλλη επιδίωξη, υπάρχουν προσφυγικές μαρτυρίες που προβάλλουν τις προτεραιότητες αυτών των ανθρώπων σ' αυτήν την τραγική ώρα και μπορούν πολλά να μας διδάξουν σήμερα.

Σ' εποχές πνευματικά υποτονικές, όπως η δική μας, όπου η σύγχυση και ο ιδεολογικός αποπροσανατολισμός είναι ιδιαίτερα έκδηλα, έχουμε ανάγκη να ψηλαφίσουμε τις πνευματικές αντιστάσεις της γυναίκας της προσφυγιάς, της Έλληνίδας από την άλλη Ελλάδα, που έχοντας φτάσει στο τελευταίο σκαλί της αθλιότητας, ορθώθηκε δυνατή, σαν έφτασε στη μητέρα Ελλάδα, και χάραξε μια καινούργια πορεία, αρχίζοντας απ' το μηδέν και συμβάλλοντας αποτελεσματικά στο θαύμα της αναδημιουργίας.

Οι διωγμοί

Στο πρώτο μέρος οι μαρτυρίες, που καταγράφησαν όπως τις είπαν οι πρόσφυγες, σχετίζονται με τους διωγμούς, τις περιπέτειες, τη μεγάλη φωτιά της Σμύρνης και τον ξεριζωμό. Διαβάζουμε:

«Οί Τούρκοι πάχναν για άντρες,

κάτι καλές, πονετικές γριουδες, τί νά κάνουν, πώς νά σώσουν τὰ παιδιὰ ποὺ βρέθηκαν κοντὰ τους; Τὰ τύλιξαν στὶς κουβέρτες, τὰ κάμαν στρωμα καὶ κάθισαν ἀπὸ πάνω. Ἔτσι σώσαν κάμποσα παλληκάρια. Τοὺς ἄλλους νέους, ὅσους βρῆκαν (κρυμμένους) τοὺς σκότωσαν κι ἀκούσαμε τίς πιστολιές»⁴.

Κι ἄλλοῦ διαβάζουμε:

«Κεῖνὴ τῆ μέρα ἔκαμαν ἄνω-κάτω ὅλα τα σπίτια (γιὰ νά βροῦν ἄντρες). Ἡ κουνιάδα μου ἔκρυβε τὸ γιὸ της... τὸ ἔμαθαν, πιάσαν τὴν κουνιάδα μου, τὴν ἔδεσαν χέρια πόδια, τὴ χτυποῦσαν κάτω στὶς πατοῦσες, πονοῦσε ἐκεῖνη, τσίριξε, μὰ τὸ παιδί της δὲν τὸ φανέρωσε. Ἐκεῖνο ὅμως δὲν μπόρεσε νά κρατήσει. Δὲ βαστοῦσε νά δέρνουν τὴ μάνα του, φανερώθηκε»⁵.

Ἡ πολυπόθητη λευτεριά στὴ Σμύρνη καὶ στὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας κράτησε δὲν κράτησε τρία χρόνια. Οἱ Τοῦρκοι ἄλλοτε λούφαζαν κι ἄλλοτε βιαιοπραγοῦσαν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων.

Σὰν ἔσπασε τὸ μέτωπο κι ὀπισθοχωροῦσε ὁ ἑλληνικὸς στρατός, τὸ σχέδιο τοῦ Κεμάλ νά ἀφανίσει τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο, ποῦ εἶχε ἀρχίσει νά ἐφαρμόζεται μὲ ἐξορίες, διωγμούς, λεπλασίες, πυρκαγιές καὶ σφαγές, τώρα συστηματοποιήθηκε. Ἐκτελεστικὰ ὄργανα οἱ τσέτες κυρίως. Μόνη σωτηρία ἢ θάλασσα, ὅπου ναυλοχοῦσε στόλος ἀμερικανικὸς, ἀγγλικὸς, ἰταλικὸς, γαλλικὸς.

Ἐξαλλο τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἀπὸ πόλεις καὶ χωριὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ φεύγει ὅπως ὅπως κατευθυνόμενο στὴ θάλασσα, στὴ Σμύρνη κυρίως. Ἀπ' αὐτὸ τὸ σημεῖο οἱ μνημέες τῶν προσφύγων γίνονται ἐφιαλτικές, συνοδευμένες συχνὰ ἀπὸ λυγμούς. Οἱ καυτὲς ἐμπειρίες, ὅσα χρόνια κι ἂν πέρασαν, ὀδυνηρὰ ξετυλί-

γονται μπροστά μας, χωρὶς σειρά, συχνὰ χωρὶς εἰρμό. Μιά γερόντισσα ὁμολογεῖ: «Ὅταν τὰ θυμοῦμαι, ἀκόμα καὶ τώρα παθαίνομαι καὶ τρέμω»⁶.

Καὶ ἄλλη Μικρασιάτισσα θυμᾶται:

«Μόλις μαθεύτηκε ἡ ὀπισθοχώρηση, οἱ Τοῦρκοι τοῦ Γενιπαζάρ πῆραν ἀέρα καὶ κατέσφαξαν τὸν κόσμο. Τὴν ἀδελφὴ μου τὴν σκότωσαν οἰκογενειακῶς⁷. (Καὶ συνεχίζει) Ἡ μάνα μου ἦταν ψυχικάρα καὶ πλούσια. Οἱ Τοῦρκοι μεγάλωναν μέσα στὸ σπίτι μας. Τοὺς βοηθοῦσε πολὺ, κι ἐκεῖνοι τὴν ἀγαποῦσαν. Κι ἓνας παραγιός, ὁ πιὸ πονετικὸς, τῆς ἐξομολογήθηκε: Κυρά, ἔ Κυρά, κάθε βράδυ συμφωνοῦνε νά σᾶς σφάζουνε. Ὑστερα ἀπ' αὐτὸ φύγαμε. ... Τοὺς σφάζανε ὅλους στὸ Γενιπαζάρ»⁸.

Ἀπίθανες οἱ ἱστορίες τοῦ κατατρεγμοῦ. Πρῶτος στόχος τῶν Τούρκων τὸ πλιάτσικο. Διαβάζουμε στὴ συνέχεια.

«Μιὰ ἀπ' τὶς περιπόλους δῆλωσε πὼς ἤθελε ν' ἀνεβεῖ στὸ σπίτι. Τί νά κάναμε;... Μπαίνουν οἱ Τοῦρκοι μέσα κι ἀνεβαίνουν στὸν πάνω ὄροφο, ποῦ ἤμασταν μόνο κοπέλες. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς κράταγε ἓνα μαντίλι καμπανὶ πελώριο δεμένο στὶς ἄκρες του καὶ τὸ περιέφερε σὰν δίσκο... Τσικάρ παρά! Φώναζε, καὶ κάποια στιγμή φτάνει δίπλα μου, σὲ μιὰ κοπελίτσα, καὶ τῆς ζητάει τὰ σκουλαρίκια ποῦ φοροῦσε. Ἡ κοπέλα προσπάθησε νά ξεκουμπώσει τὸ σκουλαρίκι, γιὰ νά τὸ δώσει, ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ χέρια τῆς ἔτρεμαν, ἀπ' τὸ φόβο τῆς ἀργοῦσε, καὶ τότε αὐτὸς τραβάει τὸ μαχαίρι καὶ τῆς κόβει τὸ ἀφτὶ καὶ ρίχνει στὸ μαντίλι ἀφτὶ καὶ σκουλαρίκι μαζί»⁹.

Ἡ ἴδια συνεχίζει.

«... εἶχαν κρυφτεῖ στὸ νεκροταφεῖο

4 Ἡ Ἔξοδος, τ. Α', Ἀθήνα 1980, σ. 37.

5 Ἡ Ἔξοδος, τ. Β', σ. 115.

6 Ἡ Ἔξοδος, τ. Α', σ. 277.

7 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 177.

8 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 177.

9 Ὅπ. π., σ. 122-123.

στην περιοχή Μπαμπατζάνη, μέσα στα μνήματα! Ναι, μέσα στα μνήματα! Μαζί με τις δύο έγγονές της, την Έλένη και τη Θέκλα, άνοιξαν μια ταφόπετρα, μπήκαν μέσα κι έβαλαν το στόμα τους κοντά στον άρμό, για ν' άναπνέουν. Πέντε μέρες έμειναν θαμμένες ζωντανές! Οί Τούρκοι ήρθαν και στο νεκροταφείο, βρήκαν πολλούς χριστιανούς κρυμμένους στους τάφους και τους τουφέκισαν. Κυνήγησαν τις γυναίκες και τους έπαιρναν τα μωρά απ' τις άγκαλιές, τα έσφάζαν και πετούσαν τα κορμάκια πίσω στις μανάδες τους! Τόση κτηνωδία...»¹⁰.

Τρέχοντας φτάνουν στην παραλία.

ταν από το Κορδελιό, σπρώχνοντας ή μιὰ την άλλη και σκύφτοντας, τραβούσαν κατά τους ψηλούς βράχους, εκεί στα Πετρωτά. Ώσπου να καλοκαταλάβεις, πηδούσαν και χάνονταν στη θάλασσα. Πολλές απ' αυτές κρατούσαν άγκαλιὰ και τὰ μωράκια τους. Πλάι τους πάνω απ' τὰ κεφάλια τους ήταν οί τσέτες έτοιμοι να τις ντροπιάσουν, και ήθελαν να γλιτώσουν απ' τὰ χέρια τους, να πέσουν όσο πιο γρήγορα γινόταν στον γκρεμό, να χαθούνε¹². Η εικόνα αυτή ύστερα από τόσα χρόνια ούτε έσβησε, ούτε θα σβήσει από τη μνήμη μου, όσο ζω». Έχει και ή Μ. Άσία τὸ δικό της

Σ' έποχές πνευματικά ύποτονικές, όπως ή δική μας, όπου ή σύγχυση και ό ιδεολογικός αποπροσανατολισμός είναι ιδιαίτερα έκδηλα, έχουμε ανάγκη να ψηλαφίσουμε τις πνευματικές αντίστασεις τής γυναίκας τής προσφυγιάς, τής Έλληνίδας από την άλλη Ελλάδα, που έχοντας φτάσει στο τελευταίο σκαλι τής άθλιότητας, όρθώθηκε δυνατή, σαν έφτασε στη μητέρα Ελλάδα, και χάραξε μιὰ καινούργια πορεία, αρχίζοντας απ' τὸ μηδέν και συμβάλλοντας άποτελεσματικά στο θαύμα τής άναδημιουργίας.

Διαβάζουμε:

«Όλοι ήμασταν βρώμικοι, και τὰ ρούχα μας είχαν κουρελιαστεί, αλλά έμεις οί κοπέλες πασαλείβαμε τὸ πρόσωπό μας με λάσπη και βάζαμε ό,τι κουρέλια βρísκαμε στην πλάτη μας, για να δείχνουμε καμπούρες και άσχημες, για να γλιτώσουμε τὸ βιασμό»¹¹.

Κάποια άλλη θυμάται:

«Σε μιὰ στιγμή δέν πιστεύαμε στα μάτια μας, γυναίκες πολλές, μιὰ σειρά άτέλειωτη από τὸ μπουλουκι που έρχό-

Ζάλογγο!

Ό φόβος για τὸ τούρκεμα είναι ή πρώτη άγωνία τής μάνας. Διαβάζουμε σε άλλη συνέντευξη:

«... Χαρακτηριστικά στις μέρες του έμπρησμού τής πατρίδας μας ή μητέρα μου με τὰ τρία παιδιά της, μιὰ ύπηρέτριά μας και μιὰ γειτόνισσα με τὸ γιό της, μαθαίνουμε πὼς ένας γνωστός μας στο Γαλλικό Προξενείο, έμοίραζε χαρτιά "laissez passer" σε όσους έχουν τή "γαλλική προστασία", για να έπιβιβαστούν σε γαλλικό καράβι. Η μητέρα μας τότε

10 Όπ. π., σ. 106-107.

11 Όπ. π., σ. 136.

12 Η Έξοδος, τ. Α', σ. 9.

μᾶς παίρνει ἀπὸ τὰ χέρια καὶ μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἄκρη τῆς προκυμαίας, ἐμπρὸς στὴ θάλασσα, καὶ μᾶς λέει: Ἀκουστέ με τί θὰ σᾶς πῶ. Ἐγὼ θὰ φύγω ἀπὸ κοντά σας, γιὰ νὰ πασκίσω νὰ βγάλω ἀπὸ τὸ Γαλλικὸ Προξενεῖο τὸ χαρτί πού θὰ μᾶς γλυτώσει ἀπὸ τὸ χαμό. Μὴν κουνηθῆτε ἀπ' ἐδῶ, γιὰ νὰ σᾶς βρῶ, ὅταν θὰ γυρίσω... ἂν γυρίσω. Ἀλλά... Ἀλλά... Προσέξτε, γιὰ τὸ Θεό! Ἄν ἔλθουν κοντά σας Τοῦρκοι νὰ σᾶς πιάσουν, πέσετε στὴ θάλασσα νὰ πνιγῆτε. Πνιγῆτε γρήγορα»¹³.

Ἡ μεγάλη ἀγωνία τῶν γονιῶν ἦταν τὰ κορίτσια, πού τὰ κουνηθῆσαν ἰδιαίτερα οἱ Τοῦρκοι. Θυμᾶται μιὰ μάνα.

«Ἀπέναντί μας ἦτανε ἓνα ἄλλο ἰταλικὸ σπίτι. Ἐνα πρῶι πῆγα καὶ χτύπησα τὴν πόρτα. Βγῆκε ἡ ὑπηρετρία. Νόμισε πὼς εἶμαι φτωχιά πού γυρεύω ἐλεημοσύνη. Παιδί μου, τῆς εἶπα, δὲ θέλω ἐλεημοσύνη. Παιδί μου, παλιὰ ρούχα, κουρέλια, σὲ παρακαλῶ νὰ τὸ βρεις στὴν ψυχὴ σου, νὰ φύγομε. Τὴν ἔστειλε ἡ κυρὰ τῆς στὴν καρβουναποθήκη, πού εἶχε κάτι παλιὰ φουστάνια, ἀσβεστωμένα καὶ μοῦ τὰ ἔφερε. Τὰ φόρεσα στὰ κορίτσια μου καὶ τοὺς ἔβαλα καὶ μαγουλίκια (μαντῆλια). Αὐτὰ γινόντουσαν τὴν παραμονὴ τοῦ Σταυροῦ. Τὸ βράδυ εἶπα καὶ στοὺς ἄλλους νὰ κάνομε ἓνα ξενύχτι στὸ Σταυρό, νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ φύγομε. Ὅλη τὴ νύχτα διαβάζαμε τροπάρια, λέγαμε τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ ὅ,τι ἤξερε ἡ καθεμιά»¹⁴.

Συνεχίζει ἡ ἴδια:

«Τὴν ὥρα πού ἐρχομασταν ἀπὸ τὸ Μπουρνόβα στὴ Σμύρνη, πέρναγε πλάι μας τακτικὸ ἰππικὸ. Ἐμεῖς πιά ὅλες σκυφτές, καμπουριαστές, μαντηλωμένες. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ τέρατα μὲ πῆρε ἐμένα τὸ μάτι του πὼς δὲν ἤμουν γριά. Ποιὸς ξέρει, ἀπὸ τὴν περπατησιά; Γέρνει ἀπὸ

τὸ ἄλογο, μοῦ τραβᾷ τὸ μαντῆλι καὶ μοῦ λέει. Ἐμ, φαίνεσαι ἐσὺ πὼς εἶσαι λεβέντισσα. Δὲν πρόλαβα νὰ σκεφτῶ, ν' ἀκούσω, νὰ καταλάβω. Κι αὐτὸς ἔγερνε νὰ μὲ πάρει ἀπάνω στὸ ἄλογο του. Ἄς εἶναι. Ὅπως σοῦ εἶπα, οἱ ἀξιωματικοὶ ἦτανε πιὸ ἤμεροι. Πῆρε λοιπὸν χαμπάρι ὁ ἀνώτερος. Καὶ τοῦ βάλε τὶς φωνές. Σταυροὺς πιά καὶ προσευχὲς ἢ μάνα μου, μὴ ρωτᾶς»¹⁵.

Οἱ ἐκτοπίσεις

Ἐπειδὴ οἱ ὁμαδικὲς σφαγὲς δημιουργοῦσαν γενικώτερα προβλήματα στὴν Τουρκία, ὡς ἄλλος τρόπος ἀφανισμοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, μετὰ τὴν ἐπιστράτευση ὅλου τοῦ ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ, ἐπινοήθηκε ὁ ἐκτοπισμὸς στὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Γέροι, γυναῖκες, παιδιά, ἓνα θλιβερὸ καραβάνι σὲ μιὰ ἀτέλειωτη, ὀδυνηρὴ πορεία. Κάποια πού ἦταν σὲ μιὰ μεγάλη ὁμάδα αἰχμαλώτων θυμᾶται:

«Περπατοῦσαμε ὅλη μέρα, καμιὰ φορὰ καὶ τὴ νύχτα. Θέλανε νὰ μᾶς πεθάνουνε. Γυναῖκες, μικρὰ παιδιά, βαδίζαμε, βαδίζαμε. Ὅποιος δὲν μποροῦσε ἔμενε στὸ δρόμο. Πρῶτος ἔπεσε ἀπὸ τὴν ἐξάντληση καὶ τὴν κούραση ὁ μπάρμπα Κωνσταντῆς ὁ καντηλανάφτης μας. Ἐμεινε ἐκεῖ ξαπλωμένος κάτω ἀπ' τὰ κλαδιά, οὔτε ἄνθρωπος νὰ τὸν θάψει, οὔτε παπᾶς νὰ τὸν διαβάσει. Ἐνας ἓνας λιγοστεύαμε... Δυὸ μῆνες κράτησε ὅλη ἡ πορεία μας.

Οἱ ἄνθρωποι κάθε μέρα πεθαίνανε καὶ κάτω ἀπ' τὰ κλαδιά τοὺς ἀφήναμε. Ἡ μητέρα μου κάθε μέρα ἔλεγε. Ἄν δεῖς καὶ δὲν ἔχω ζωὴ, νὰ μ' ἀφήσεις, νὰ σωθεῖς ἐσὺ καὶ τὰ παιδιά σου...

... Ἄμα φύγαμε ἀπ' τὴν Κόνια, ὅστερα περάσαμε ἀπὸ μιὰ λίμνη. Μέσα ἀπ' τὰ νερὰ μᾶς περάσανε, ὡς τὸ στῆθος μᾶς ἔφτανε τὸ νερό. Τὰ μικρὰ παιδιά τὰ

13 Σολομωνίδης Χρ. (ἐπιμ.), Ἐθνικὴ μνημοσύνη, Ἀθῆναι 1973, σ. 251.

14 Ἡ Ἐξοδος, τ. Α', σ. 23.

15 Ὅπ. π., τ. Α', σσ. 37-38.

σπκώναμε στὰ χέρια νὰ μὴν πινηγοῦνε. Μούσκεμα βγήκαμε. Τρέμαμε ἀπ' τὸ κρύο. Τὸ νερὸ ἦτανε παγωμένο.

Ἀπὸ κεῖ, μιὰ μέρα περπατήσαμε κι ἀνεβήκαμε στὸ βουνό. Ὅλο μύλους εἶχε ἐκεῖ. Ἐκεῖ πάνω ἀφήσαμε πολλούς. Ἐγὼ δὲν ἄφησα κανένα. Ἀντέχανε ἀκόμη. Μείνανε ὁμως πάνω ἀπὸ πενήντα ἄνθρωποι. Κουρασμένοι, ἐξαντλημένοι ἀπ' τὴν πορεία καὶ τὴν πείνα, τοὺς ἀπόκανε τὸ παγωμένο νερὸ. Μείνανε ἐκεῖ πάνω στὸ χῶμα, τυλιγμένοι στὰ κουρέλια τους»¹⁶.

Σὲ ἄθλια κατάσταση ἦμαστε. Τὰ ροῦχα μας σὰ μουσαμάς -ἀπὸ τὰ πολλὰ βρεξίματα- ἦτανε ἐπάνω μας ψεῖρα, ἀρώστια, πυρετός, πείνα, ὅλα τὰ κακὰ τὰ εἶχαμε.

Τρία ἀπὸ τὰ παιδιὰ μου πεθάνανε ἐκεῖ μέσα. Μ' ἐννιὰ παιδιὰ ἔφυγα ἀπὸ τὸ Μπαγάρασι, καὶ μόνο τρία μοῦ ἀπομείνανε...»¹⁷.

Ἄχ παιδάκι μου, ποιὸς θὰ τὰ πεῖ τὰ δικά μας τὰ βάσανα, ποιὸς θὰ τὰ κάνει ἱστορία νὰ τὰ διαβάζουνε ὄλοι, νὰ μαθαίνουνε. Δὲ σώνονται τὰ δικά μας!

Ἡ φυγὴ πρὸς τὴ Σμύρνη

Ὅσοι γλίτωσαν τὴν αἰχμαλωσία, τρέχουν μὲ ὄλες τους τὶς δυνάμεις νὰ φτάσουν στὴ Σμύρνη, νὰ φτάσουν στὴ θάλασσα, νὰ μπορέσουν νὰ μποῦν σὲ κάποιον καράβι, πρὶν φτάσει τὸ τουρκικὸ ἀπόσπασμα. Διηγεῖται μιὰ Μικρασιάτισσα:

«Μπροστὰ μας μιὰ κοπέλα σκοτωμένη· εἶχε καὶ μωρὸ πὸν τὴν θήλαζε, καὶ ἀπὸ πάνω, μὲ ἐφ' ὄπλου λόγην, οἱ Τούρκοι φύλαγαν, νὰ μὴν πάρει κανεὶς τὸ μωρὸ ἀπὸ τὴ σκοτωμένη μάνα του»¹⁸.

«... Ἐμεῖς εἶχαμε τὴν ἀδελφή μας ἐτοιμόγεννη. Εἶχε τέσσερα μικρὰ κο-

ριτσάκια. Μέσα στ' αὐτιά μας βουίζαν ἀκόμα οἱ σφαιρες πὸν σκότωσαν τοὺς δικούς μας. Ἡ πίκρα μᾶς ἔκοβε τὰ ἦπατα. Ἡ μάνα μας ἔκανε κουράγιο. Ὅτι μπόγο εἶχε ἀπὸ ροῦχα τὸν πέταξε· μονάχα ἓνα μπογαλάκι, μὲ τὰ ροῦχα τοῦ ἄτυχου παιδιοῦ πὸν ἦτανε νὰ γεννηθεῖ, δὲν πέταξε. Καὶ νὰ δεῖς πὸν κάθε ψάξιμο πὸν κάταν οἱ Τούρκοι τὰ ἄνοιγαν καὶ τῆς τὰ πετοῦσαν, κι αὐτὴ τὰ μάζευε. Καὶ μέσα νὰ ἀπομέναμε, θὰ μᾶς σκοτώνανε. Ἐκεῖ πὸν περπατούσαμε στὸν ἄγνωστο τόπο, μὲ τὰ τέσσερα μωρά, πὸν τὸ πιὸ μεγάλο ἦτανε ἐπτὰ χρονῶ, καὶ παρακαλοῦσαμε τὴν Παναγιά νὰ κάνει τὸ θαῦμα τῆς, εἶδαμε ἓνα χαμπλὸ σπιτάκι. Εἶπαμε, ὅ,τι θέλει ἄς εἶναι, τούρκικο εἶτε χριστιανικό, θὰ χτυπήσουμε τὴν πόρτα. Μᾶς ἄνοιξε μιὰ γριά.

- Παιδάκια μου, ποῦ βρεθήκατε; Ἀπὸ ποῦ εἴσαστε;

- Θεοῖα, εἶμαστε πρόσφυγες ἀπὸ τὸ Νύμφαιο.

- Ἐλᾶτε μέσα. Ἐδῶ δὲν πατᾶνε Τούρκοι. Ἐλᾶτε.

Κοντὰ σ' ἐμᾶς ἀκολούθησαν κι ἄλλες, ἀπ' αὐτὲς πὸν ἦμασταν κρυμμένες μαζί... Ἐκεῖ, στὸ σπιτάκι ἐκεῖνο, γέννησε ἡ ἀδελφή μου. Εἶπε: Μπρέρα ἔχω πόνους.

- Ἄχ παιδάκι μου, τί θὰ κάνουμε; Θὰ προδοθοῦμε.

- Μὴ πικραίνεσαι, μάνα. Δὲ θὰ βγάλω ἄχνα. Γέννησε. Ὅπως τὸ 'πε· ἄχ! δὲν ἀκούστηκε. Ἐκανε ἀγόρι»¹⁹.

Οἱ Τούρκοι ὁμως τοὺς καταδιώκουν καὶ μέσα στὴ Σμύρνη, ἐνῶ συγχρόνως βάζουν ἀπὸ πολλὲς μεριὲς φωτιὰ στὴ συνοικία τῶν Ἑλλήνων. Τρελλοὶ ἀπὸ ἀγωνία οἱ πρόσφυγες καὶ οἱ ντόπιοι τρέχουν ἀπ' τὴ μιὰ συνοικία στὴν ἄλλη νὰ σωθοῦν. Στὴ φωτιὰ τῆς Σμύρνης ἀναφέρονται πολλοὶ πρόσφυγες:

«Μὰ ἐκεῖνη τὴ βραδιὰ μπῆκε ἡ φω-

16 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 190.

17 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 192.

18 Ὅπ. π., τ. Α', σσ. 152-153.

19 Ὅπ. π., τ. Α', σσ. 31-34.

τιά. Και βγήκαμε πάλι στο δρόμο. Κόσμος κοπάδια έτρεχε. Και όλοι για την προκυμαία... Η φωτιά τρέχει. Έφταξε κι εκεί.

Φύγαμε πάλι. Τραβήξαμε για την Πούντα. Εκεί ό τόπος ήταν γεμάτος σκοτωμένους· από την καρβουνόσκονη του κόκ όλος ό κόσμος είχε γίνει κατάμαυρος. Μια μάνα είχε τό μωρό της στην άγκαλιά και με παρακάλεσε να τό βαστάξω, να πάει από δω - από κει, μπας και βρει λίγο αλεύρι και τό ταΐσει. Όλη νύχτα κράταγα τό ξένο μωρό. Η μάνα του χάθηκε. Και κάμποσοι μου φώναζαν. "Δέν τό πετᾶς; Τί τό βαστᾶς; Έδω τό παράτησε ή μάνα που τό γέννησε, και σύ τό λυπάσαι;" Έγώ τό λυπόμουν. Τό καίγουνταν ή καρδιά μου, που ήταν πεινασμένο κι έγερνε σαν τό μαραμένο φύλλο. Δέν είχε τό κουράγιο ούτε να κλάψει, ούτε να βογγήξει. Σάν ξημέρωσε ό Θεός τή μέρα, με βρήκε ή μάνα του. Δέ θα ξεχάσω πώς έκανε σαν την τρελλή από τή χαρά της. Δέν έλπιζε πώς θα με εύρισκε. Τό μωρό σώθηκε με τή μάνα του. Είναι γερό παλληκάρι. Έδω κάθονται. Ακούς να τό πέταγα; Θα βρισके ραχάτι κι άνάπαψη ή ψυχή μου πουθενά;

Στήν τρελλή πορεία για να σωθοϋν θυμούνται:

«Έίχε βραδιάσει, βλέπεις... Που να πάμε, που να πάμε! Άς μποϋμε στήν Αγία Φωτεινή, ήτανε και κοντά. Γέμισε ή αύλή ως έξω. Μια βραδιά μείναμε εκεί... Βάλαν φωτιά στήν Αγία Φωτεινή· όπου ήταν κόσμος μαζεμένος, αυτό κάναν. Κλάμα, κακό. Ανέβαιναν στο καμπαναριό, για να γλυτώσουν. Κοντεύαμε να σκάσουμε άπ' τό ζούλημα... Ός τό πρωί κάπκε ή Αγία Φωτεινή»²⁰.

Μαζί με τους πρόσφυγες τών χωριών που είχαν κατακλύσει τή Σμύρνη, τήν ίδια και χειρότερη τύχη είχαν και οι

κάτοικοι της. Θυμάται μια Σμυρνιά:

«Εμείς βρισκόμασταν στή Σμύρνη. Πλημμύρα οι μαχαλάδες στο αίμα. Βάλανε φωτιά οι Τούρκοι, μια ώρα μακριά. Μή φοβούστε, είναι μακριά, μας είπε ό νοικοκύρης του σπιτιού που μέναμε. Σ' ένα τέταρτο ή φωτιά είχε έρθει σ' εμάς. Ρίχνανε βενζίνη και προχωρούσε. Βγήκαμε στο δρόμο· φωτιά από τή μία, θάλασσα από την άλλη. Βρισκόμαστε στή μέση. Και οι τσέτες βρίσκονταν στή μέση και σφάζαν και σκοτώναν».

Τό μαρτύριο στήν παραλία τής Σμύρνης

Οί δυσκολίες κορυφώθηκαν, όταν οι πρόσφυγες φτάνουν στήν παραλία, προσπαθώντας όπως όπως να επιβιβαστοϋν σε κάποιο πλεούμενο. Θυμάται μια γυναίκα:

«Στή Σμύρνη σαν φτάσαμε, θρήνος και όδυρμός, ό ένας άπάνω στον άλλο. Εκεί σε μια στιγμή καθόμουν σ' ένα σακι αλεύρι. Σάν ήλθε ή ώρα και σπκώθηκα, έσυρα μαζί μου τό σακι τό αλεύρι. Αυτό τό αλεύρι μας έσωσε. Μέσα στήν ποδιά μου ζύμωνα λίγο λίγο κάθε μέρα, που σκάφη! Στήν παραλία ψάχναμε, βρίσκαμε ξυλάκια, χαρτάκια. Άναβα φωτιά σε μια παλιολαμαρίνα, έψηνα μια πίττα τής κακιᾶς ώρας και τρώγαμε, ούτε άλλο, ούτε άλλο»²¹.

Πολλοί θα μείνουν μερόνυχτα στήν παραλία, άτενίζοντας τό πέλαγος και περιμένοντας τό πολυπόθητο καράβι. Τριγύρω τᾶ ξένα καράβια, γαλλικά, άγγλικά, ιταλικά κ.ά., παρακολουθοϋσαν με έχθρική απάθεια τό δυστυχημένο μπουλούκι τών προσφύγων. Η εικόνα γύρω είναι φρικιαστική. Θυμάται μια γερόντισσα:

«Τᾶ πτώματα στή θάλασσα έφταναν μέχρι τό ύψος του μώλου. Πατούσαμε πάνω σε ανθρώπινες σάρκες και κόκ-

20 Όπ. π., τ. Α', σσ. 120-121.

21 Όπ. π., τ. Α', σ. 186.

καλα πού εἶχε παρασύρει τὸ ρεῦμα τοῦ νεροῦ. Δυὸ μέρες καὶ δυὸ νύχτες μείναμε ὄρθιοι στὴν παραλία, περιμένοντας νὰ μποῦμε σὲ κάποιο πλοῖο. Χιλιάδες κόσμος, ἀπελπισμένος καὶ ἐξαθλιωμένος, μὲ μάτια ἄδεια ἀπ' τὰ ὅσα εἶχαμε δεῖ καὶ τὴν ψυχὴ ματωμένη ἀπ' τὸν πόνο τῆς ἀπώλειας τῶν ἀγαπημένων μας. Κάρα ἄδειαζαν πεθαμένους δίπλα μας, ὅπου ἔβρισκαν. Φωνές ἀκούγονταν. – Τὰ γυναικόπαιδα νὰ μπαρκάρουν πρῶτα! Θαρρεῖς καὶ ὑπῆρχε καὶ κανεὶς ἄντρας ἀνάμεσά μας...»²².

Φρικιαστικὲς οἱ ἐμπειρίες στὴν παραλία. Θυμᾶται μιὰ γυναίκα:

«Ἦμασταν στὴν Πούντα. Στέκαμε γραμμὴ γιὰ νὰ μπαρκάρουμε. Ὅ,τι εἶχαμε, μπόγους, βαλίτσες, τὰ πετοῦσαν, γιὰ νὰ περάσουν. Πέρασε ἡ μπτέρα μου, ἡ ἀδερφή μου ἔπεσε κάτω, ὁ κόσμος τὴν πατοῦσε, δὲν μπορούσε νὰ σηκωθεῖ. Ἕνας στρατιώτης, καθὼς βάσταγε τὸ μωρὸ τῆς, τὸ τρύπησε μὲ τὴν ξιφολόγη. Τὸ πέρασε ἀπὸ τὴ μιὰ ἄκρια τῆς φασκιᾶς ὡς τὴν ἄλλη. Τό νὰ κάνει; Τό βαλε σὲ μιὰν ἀκρούλα. Ζῆσε, κόρη μου, γιὰ τὰ ἄλλα σου παιδιὰ, τῆς εἶπε ἡ μάνα μας. Ἐγὼ ἀκόμη δὲν εἶχα περάσει τὴ ζώνη, καὶ μὲ τραβᾶ ἕνας Τουρκαλᾶς ἀπὸ τὸ χέρι καὶ μοῦ λέει: «Ντούρ (στάσου), μωρή». Βάζω κάτι φωνές, κάτι κλάματα, φωνές καὶ ἡ μάνα μου. Πέρασαν πεντέξι, ἐμένα ποῦ νὰ μ' ἀφήσει νὰ περάσω. Ἄχ παιδάκι μου, λέει ἡ μάνα μου. Πέφτει κάτω καὶ λιποθυμᾷ. Στὸ μεταξὺ ὁ Τοῦρκος μοῦ δίνει ἕνα σκαμπίλι πού ἄστραψε τὸ φῶς μου. Τσικάρ (βγάλε) παρᾶ, λέει. Θυμήθηκα τὸ πεντόλιρο, τοῦ τό ἴδωσα. Μ' αὐτὸ γλίτωσα. Μοῦ δίνει μιὰ σπρωξιά. Πέφτω κάτω. Κι ἔσπασα τὰ γόνατά μου. Ἐχασα καὶ τὸ ἕνα παπούτσι μου. Πέταξα καὶ τὸ ἄλλο στὴ θάλασσα. Ἐκεῖ πιά οἱ Ἴταλοι μᾶς ἀνέβασαν ἀγκαλιὰ στὸ καράβι.

22 Χαϊδεμένου Φ., Τρεῖς αἰῶνες μιὰ ζωὴ, σσ. 136-137.

Οἱ Γάλλοι δεῖξαν βρωμερὴ στάση. Ὅσοι κατάφεραν νὰ σκαρφαλώσουν στὰ καράβια τους, τοὺς ρίχναν πίσω στὴ θάλασσα. Καὶ παλληκάρια, πὸ πολὺ τὰ παλληκάρια ξανάριχναν στὸ νερό. Σὰν τοὺς βλέπαν νὰ ζυγώνουν, τοὺς πετοῦσαν ζεματιστὸ νερό, γιὰ νὰ μὴν μπορέσουν ν' ἀνέβουν. Οἱ Ἑγγλέζοι κάναν ὅ,τι κάναν, μὰ σὰν πῆγαινε κανεὶς στὰ πλοιά τους νὰ σωθεῖ, τὸν δέχονταν καλά. Δὲν τὸν διώχναν»²³.

Διηγεῖται κάποια:

«Τοῦ Σταυροῦ ἡ χάρη μᾶς ἔσωσε. Ἦταν 14 Σεπτεμβρίου. Πήραμε λοιπὸν ἀπὸ ἕνα παιδιὸ ὁ καθένας στὴν ἀγκαλιὰ του καὶ φύγαμε. Ἐγὼ πάντοτε χωνόμουν στὸ πλῆθος, γιὰ νὰ προφυλάξω τὸν ἄντρα μου... Σὰν μπαρκάρανε οἱ μπροστινοὶ μας, γίναμε ἐμεῖς φάτσα. Ἐμένα ἀπὸ τὸ φόβο μὴν πάρουν τὸν ἄντρα μου, μοῦ ἤρθε λιποθυμιά. Ἕνας Ἑγγλέζος ναύτης μοῦ ἀρπάζει τὸ μωρὸ ἀπὸ τὴν ἀγκαλιὰ, τὸ πετάει καὶ μοῦ δίνει μὲ τὸ παγούρι του νὰ πιῶ νερό, γιὰ νὰ συνέλθω. Μὲ τὴ φασαρία, μὲ τὴ λιποθυμιά, δὲν ξέρω πῶς, γλύτωσε ὁ ἄντρας μου. Ὁ Θεὸς βοήθησε. Μεγάλη Του ἡ χάρη. Μᾶς πετοῦνε ἐπάνω στὸ πλοῖο. Σὰ συνῆλθα λιγάκι, εἶδα πῶς μοῦ ἔλειπε τὸ παιδιὸ κι ἔκλαιγα.

– Γυναίκα μὴ μιλᾶς καθόλου, μοῦ λέει ὁ ἄντρας μου. Ἀρκεῖ πού φύγαμε ἀπὸ τῶν Τοῦρκων τὰ χέρια κι ἄς πεθάνομε.

Σὲ λίγο, ἐκεῖ πού καθόμαστε, ἦλθε μιὰ γυναίκα καὶ φώναξε πῶς ἕνα παιδιὸ κάτω στ' ἀμπάρι ἔχασε τὴ μάνα του καὶ κλαίει. Τρέχω καὶ τὸ βρῖσκω. Ἦταν τὸ δικό μου»²⁴.

Κάποια ἄλλη θυμᾶται τὶς ἐφιαλτικὲς στιγμές:

«Τὸ τί τραβήξαμε δὲν εἶναι νὰ τὰ θυμοῦμαι. Ἐκεῖ πού μπήκαμε στὴ βάση γιὰ νὰ μπαρκάρουμε, μοῦ δώσανε μιὰ

23 Ἡ Ἑξοδος, τ. Α', σ. 38.

24 Ὅπ. π., τ. Α', σσ. 64-65.

σπρωξιά και μου 'πεσε τὸ μωρὸ κάτω, κι ἀπὸ πάνω τὸ πατούσανε. Σὲ κείνο τὸ κακὸ ποιὸς νὰ νοιαστῆ. Μὲ τὰ χίλια βάσανα ἀνεβήκαμε στὸ καράβι. Μόλις καλοκαθίσαμε μου πέθαναν δύο παιδιά, ἓνα κορίτσι κι ἓνα ἀγόρι. Ἦταν πολὺ βασανισμένα»²⁵.

Καὶ μιὰ ἄλλη διηγείται:

«Εμεῖς, ὅταν μπήκαμε, ἓνας Τούρκος ἀξιοματικὸς ὄρμησε κι ἄρπαξε μιὰ ρωμοπούλα, κοπέλα ὁμορφὴ σὰν τὸ κρῦνο νερό, και πέσανε οἱ ναῦτες και τὴν πήρανε ἀπ' τὰ χέρια του, κι αὐτουνουὸ τοῦ δώσανε μιὰ κλωτσιὰ κι ἔπεσε στὴ θάλασσα»²⁶.

Καὶ τὴν τελευταία στιγμή τοὺς λίστευαν. Διαβάζουμε:

«Προτοῦ νὰ μποῦμε στὸ πλοῖο, ἀνοίγαμε τοὺς μπόγους ποὺ κρατούσαμε νὰ δούνε τί ἔχουμε. Δὲν ἐπιτρεπόταν νὰ πάρουμε χρήματα και χρυσαφικά. Ὅ,τι καλὸ βρισίκαμε στὰ πράγματά μας τὸ ξαφρίζανε»²⁷.

«Μπήκαμε μέσα στὸ καράβι, κόντευε νὰ βασιλέψει ὁ ἥλιος, κι ἀκόμα δὲν εἶχαμε ξεκινήσει και λέγαμε. Πάλι ἐδῶ θὰ ξημερωθοῦμε; Τί θὰ πάθουμε; Κάναμε τὸ σταυρὸ μας, μέχρις αὐτοῦ γλιτώσαμε. Γυρίζαμε και βλέπαμε τοὺς ἄλλους ποὺ εἶχανε μείνει και τὰ μάτια μας δὲ βαστοῦσαν, πλημμυροῦσαν δάκρυα. Θὰ προλάβουν νὰ φύγουν ὅλοι αὐτοί; Ποιὸς ξέρει; Φύγαν τὴν ἄλλη και τὴν παράλλη;»²⁸

Οἱ πρῶτοι πρόσφυγες στὴν πλειονότητά τους ἦταν γέροντες, γυναῖκες, παιδιά. Γράφει ἐπιγραμματικὰ ὁ λογοτέχνης Ἡλίας Βενέζης, Μικρασιάτης αὐτός, ποὺ νέος ἔζησε τὴν καταστροφὴ:

«Τὰ γυναικόπαιδα και οἱ γέροντες ἄρχισαν νὰ ἐπιβιβάζονται στὰ ἑλληνικὰ

βαπόρια... Ἔπαιρναν μαζί τους ὅ,τι μποροῦσαν νὰ σπκώσουν, λίγα ροῦχα, εἰκονίσματα. Τὰ χρυσαφικά και τὰ νομίσματα τὰ ἔπαιρναν οἱ Τούρκοι, κάνοντας ἔλεγχο πρὶν ἀπ' τὴν ἐπιβίβαση»²⁹.

Τὸ λαμπάδιασμα τῆς Σμύρνης μετέτρεψε σὲ ἀποκαΐδια ὄνειρα και ἀγῶνες αἰῶνων, ποτίζοντας μιὰ γῆ ἑλληνικὴ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μὲ τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν τῆς. Κάπκαν 55.000 σπίτια και 5.000 καταστήματα, ὅλοι σχεδὸν οἱ ὀρθόδοξοι ναοί, τὰ σχολεῖα και τὰ ιδρύματα. Σύνολο θυμάτων 1.000.000.

Ἡ ἀνταλλαγὴ – Ὁ ξεριζωμὸς

Ἐνῶ στὶς δυτικὲς περιοχὲς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ὁ ἑλληνισμὸς γεύτηκε τὸν ἀφανισμὸ μὲ τὴν αἰχμαλωσία, τὶς σφαγὲς και τὴ φωτιά, στὴν κεντρικὴ Μικρὰ Ἀσία και τὸν Πόντο ἡ συμφορὰ πῆρε ἄλλη μορφή.

Ἀπομονωμένοι στὰ ἐνδότερα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, κατ' ἀρχάς «ἔζησαν ἀπὸ τὸ 1914 και μετὰ τὴν πικρὴ ἐμπειρία τῆς ψυχολογικῆς βίας, τῶν διωγμῶν και τῆς ἐξορίας... και τέλος γνώρισαν τὸ σπαραγμὸ τοῦ ξεριζωμοῦ»³⁰ μετὰ τὴ συνθήκη τῆς Λωζάνης, 1923-24.

Ὅταν κατέρρευσε τὸ μέτωπο και ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ὑπεχώρησε ἄτακτα, οἱ Τούρκοι ἀγρίεψαν και φόβος και τρόμος κατέλαβε τοὺς Ἕλληνες. Διαβάζουμε σὲ μιὰ μαρτυρία Μικρασιάτισσας ἀπ' τὴν περιοχὴ τῆς Καισάρειας:

«Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἤμαστε πολὺ καλὰ μὲ τοὺς Τούρκους. Σὰν ἀδέλφια περνούσαμε. Εὐχαριστημένοι ἤμαστε. Ἦλθε ὅμως μιὰ μέρα ὁ πόλεμος. Οἱ ἀγάπες μας μὲ τοὺς Τούρκους ἔσβησαν. Δὲν εἶχαμε ἀγάπη πιά... Ἄλλοι Τούρκοι, ἀπὸ ἄλλον τόπο, ἦλθαν μιὰ μέρα, φώναξαν ὅλους τοὺς Χριστιανοὺς και εἶπαν. Θὰ

25 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 156.

26 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 160.

27 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 257.

28 Ὅπ. π., τ. Α', σ. 122.

29 Βενέζης Ἡλίας, Μικρασία Χαῖρε, Ἀθήνα κ.κ., ἐκδ. Ἐστίας, σ. 50.

30 Ἡ Ἐξοδος, τ. Β', σ. κθ'.

φύγετε. Θὰ πᾶτε σὴν Ἑλλάδα σας.

Τί στενοχώρια ἦταν ἐκεῖνῃ! Τί στενοχώρια! Εὐκόλο εἶναι;... Μᾶς ἦλθε τρέλα ἀπὸ τὴν ξαφνικὴ εἶδηση. Ἀρχὴ ἀρχὴ τρέξαμε στὶς ἐκκλησίες. Μαζέψαμε τὰ χρυσὰ τῆς ἐκκλησίας, τὰ χρήματά της ὅλα, πῆγαμε, ἀνοίξαμε τὸ κοιμητήριο, σπκώσαμε τὰ κόκκαλα, τὰ κρύψαμε ὅλα.

Ἔστερα πέσαμε σὴν προσευχή, κάναμε ὀλονυχτίες, κάναμε λειτουργίες, παρακαλούσαμε τὸ Θεὸ νὰ μᾶς διώξουν... Μεγάλος καμὸς ἦταν αὐτὸς ποὺ μᾶς ἦλθε. Κλάμα, κλάμα, θόλωσε τὸ μάτι μας, μὰ στὸν Τοῦρκο δὲ λέγαμε τίποτε. Μιὰ νύχτα, στὰ τρία χρόνια ποὺ πέρασαν, δὲν κοιμηθήκαμε ἕναν καλὸν ὕπνο. Κάθε μέρα τὸ αὐτὶ μας ἦταν σὴν πόρτα. Ἔνας χτύπος, τρέχαμε. Μιὰ φωνή, τὸ ἴδιο. Ἡ καρδιά μας ἦταν νὰ σπάσει...»³¹.

Κάποιες φορές τὴν ὑπεράσπιση τῶν Μικρασιατῶν στὶς μέρες τοῦ τρόμου τὴν ἀναλαμβάναν οἱ ἴδιοι οἱ ἅγιοι. Διηγῆται ἕνας πρόσφυγας:

«Μᾶς ἔλεγον λοιπὸν (ἕνας γνωστὸς Τοῦρκος) πὼς ἤρχονταν ἀγριεμένοι οἱ τσέτες νὰ τοὺς σφάξουν στὸ χωριὸ τους. Φτάσανε στὴ ρίζα τοῦ βουνοῦ (Ἅγιος Χαράλαμπος). Ἀπὸ κεῖ καὶ ὀμπρὸς δὲν μπόρεσαν νὰ προχωρήσουν. Ἔνας μαῦρος μπερντές τοὺς ἐκλείσε τὸ δρόμο. Πηγαίνανε δεξιὰ, πηγαίνανε ἀριστερά, πάντα μπροστὰ τοὺς ἦταν ὁ μπερντές. Σταθῆκαν τότε τρομοκρατημένοι. Κατάλαβαν πὼς ὁ Ἅγιος Χαράλαμπος μᾶς προστάτευε καὶ πῆραν δρόμο σὰν κυνηγημένοι»³².

Σὲ ὅλες σχεδὸν τίς συνεντεύξεις τῶν προσφύγων αὐτῆς τῆς περιοχῆς περιγράφεται μὲ τὰ μελανότερα χρώματα τὸ βίωμα τῶν τελευταίων ἡμερῶν.

«Ἡ εἶδηση τῆς ἀναγκαστικῆς ἀνταλλαγῆς... ἡ προετοιμασία τῆς φυγῆς... τὸ τελευταῖο χτύπημα τῆς καμπάνας, ἡ

τελευταία λειτουργία στὰ ἱερὰ τῶν πατέρων... ἡ πορεία πρὸς τὴ θάλασσα ποὺ ἔβλεπαν γιὰ πρώτη φορά, ἡ περιπέτεια τῆς ἐπιβίβασης καὶ τοῦ θαλασσινοῦ ταξιδιοῦ, τέλος ἡ μεγαλύτερη ἀκόμη περιπέτεια τῆς γνωριμίας μὲ τίς πραγματικότητες τῆς ἑλλαδικῆς κοινωνίας, αὐτὸ εἶναι τὸ περιεχόμενο τοῦ σιωπηλοῦ ἔπους τῆς ἐξόδου τῆς κεντρικῆς Μικρασίας»³³.

Σὲ ἄλλη μαρτυρία διαβάζουμε:

«Ἦλθε ὁ μῖνας Αὐγουστος τοῦ 1924, οἱ μέρες τῆς ἀναχώρησής μας πλησίαζαν. Ἡ ἐπιτροπὴ κάλεσε τοὺς νέους τοῦ χωριοῦ νὰ βοηθήσουν, νὰ ἐτοιμάσουν τὰ πράγματα τῆς ἐκκλησίας. Ἀνάμεσα στοὺς νέους ἤμουν κι ἐγώ. Ξεκρεμάσαμε ἀπὸ τίς ἐκκλησίες τοὺς πολυελαίους, τὰ καντήλια, τὰ εἰκονίσματα. Ἐπλώσαμε ἀπὸ τὸν τροῦλο τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου τὸ σιδερένιο σταυρὸ, ποὺ ζύγιζε πολλὲς ὀκάδες. Ὅλα αὐτὰ καὶ τὰ δισκοπότηρα καὶ τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰ βιβλία τῆς ἐκκλησίας καὶ τὸ ἅγιο λείψανο τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου, τὰ βάλαμε σὲ καμιά πενηνταριά κάσες. Τὰ φορτώσαμε σὲ ἀμάξια καὶ καμῖλες»³⁴.

Οἱ σκηνὲς ἀναχώρησής ποὺ περιγράφονται, ὅσο ἀπλὲς καὶ λιτὲς κι ἂν εἶναι, δείχνουν ὅλη τὴν τραγικότητα τῶν γεγονότων, ἀλλὰ καὶ τὸν ψυχισμό τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἀπ' ὅλα τὰ χωριὰ πορεύονται πρὸς τὴ Μερσίνα· ἐκεῖ θὰ τοὺς παραλάβουν τὰ καράβια γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Μιὰ πρόσφυγας ἀπὸ τὴν Καισαριανὴ θυμᾶται:

«Πουλῆσαμε τὰ πράγματά μας στὸ Γκέλβερι, αὐτὰ ποὺ δὲν μπορούσαμε νὰ κουβαλήσουμε μαζί μας. Ἔστερα κάναμε τὴν τελευταία λειτουργία σὴν ἐκκλησία, κατεβάσαμε τὰ εἰκονίσματα καὶ τὰ καντήλια καὶ τὰ βάλαμε σὲ κάσες. Εἶπαμε ἀντίο στοὺς Τοῦρκους γειτόνους... Οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἔλεγον. Καθίστε, μὴ φύ-

31 Ὅπ. π., τ. Β', σσ. 152-153.

32 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 171.

33 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 171.

34 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 13.

γετε. Τους ἀπαντᾶμε ἐμεῖς. Τοῦρκοι θὰ γίνουμε; Πάμε στὸ ἔθνος μας, στὴν Ἑλλάδα»³⁵.

Εἶναι ἀξιοπρόσεχτο ὅτι, παρὰ τὴν ὀδύνη γιὰ τὴ συμφορά, δὲν ξεχνοῦν οἱ πρόσφυγες καὶ τὰ ἀδελφικὰ αἰσθήματα τῶν Τούρκων, ὅπου τὰ συναντοῦσαν. Διαβάζουμε σὲ μιὰ μαρτυρία:

«Ὅταν πιά μαθεύτηκε ἐπίσημα πὼς θὰ φύγουμε, φωνάξαμε ἀπ' τὸ Γκέλβερι τὸν πάτερ Κοσμᾶ... καὶ κάναμε τὴν τελευταία λειτουργία στὴν ἐκκλησία μας. Ἀνοίξαμε τοὺς τάφους... πλύνουμε μὲ κρασί τὰ ὀστᾶ τους καὶ τὰ ξαναθάψαμε. Ὑστερα στήσαμε καζάνια, μαγειρέψαμε πιλάφι, πλιγούρι μὲ κρέας καὶ τὸ μοιράσαμε στοὺς φτωχοὺς γιὰ τὴν ψυχὴ τῶν πεθαμένων μας. Ὅ,τι μπορέσαμε νὰ φέρομε μαζί μας τὸ φέραμε. Τὰ ἄλλα τ' ἀφήσαμε ἐκεῖ. Ἐνῶ φεύγαμε, οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἔφεραν δῶρα: πλιγούρι, μέλι καὶ καϊμάκι. Μᾶς ἀγκάλιαζαν καὶ ἔκλαιγαν πολύ. Μὴν πᾶτε ἐκεῖ ἔλεγαν. Ἐδῶ περνᾶμε σὰν ἀδέλφια. Εἴμαστε τοπρᾶξ καρδάσι' (ἀδέλφια ἀπ' τὴν ἴδια γῆ)»³⁶.

Παρόμοιες σκηνές περιγράφονται καὶ ἀπὸ ἄλλες περιοχές:

«Πήγαμε στὸ Βέξε καὶ κοινωνήσαμε πρὶν ξεκινήσουμε...

Μιὰ μέρα φέραμε τὸν παπὰ καὶ στὸ νεκροταφεῖο καὶ διάβασε τὰ μνήματά μας, γιὰτὶ νὰ χωριστοῦμε ἤτον. Κλάψαμε πολὺ στὰ μνήματα. Φεύγομε ἐμεῖς καὶ σᾶς ἀφήνομε μέσα στοὺς Τούρκους. Κεῖνη τὴ μέρα ἡ ψυχὴ μας εἶχε πολὺ βᾶρος...

Ποῦ φεύγαμε ἀπὸ τὸ σπῆτι μας στενοχωρηθήκαμε, μὰ οὔτε τὸ σπῆτι, οὔτε τὰ πράματά μας, οὔτε τοὺς φίλους μας σκεφτήκαμε, ὅσο σκεφτήκαμε τὴν ἐκκλησία μας. Τὴν ἀφήσαμε σὰν ὄρφανὴ μέσα στοὺς Τούρκους. Πρὶν φύγω, πέρασα πάλι ἀπὸ ἐκεῖ. Δὲν εἶχε εἰκόνες. Δὲν εἶχε σταυρό. Πῆγα νὰ προσκυνήσω τὸ ἀγιασμένο σανί-

δι, τὴ λειτουργημένη πέτρα της»³⁷.

Ἡ πορεία τῶν προσφύγων πρὸς τὴ Μερσίνα, παρὰ τὶς ὑποσχέσεις τῆς ἐπιτροπῆς, δὲν ἦταν ἀκίνδυνη. Σ' ὅλη τὴ διαδρομὴ μέχρι τὸ καράβι δὲν ἔλειψαν οἱ περιπέτειες καὶ τὰ βᾶσανα. Θυμᾶται μιὰ γερόντισσα:

«Στὸ χωριὸ Γιαντισά, ἔξω ἀπὸ τὴ Μερσίνα, μᾶς ἄρπαξαν ἓνα κορίτσι. Τὸ ἔπιασαν ἀπὸ τὰ μαλλιά, ἀλλὰ ὁ κόσμος σπκώθηκε. Ἀπὸ τὴ φωνὴ ἤλθεν ἡ ἐπιτροπὴ, γλίτωσε τὸ κορίτσι. Τὴν ἄλλη μέρα μπήκαμε στὴ βάρκα. Ὁ Τοῦρκος μᾶς πῆγε μέσα στὴ θάλασσα, ἐδῶ θὰ σᾶς πνίξω, λέει. Τοῦ δώσαμε ἀπὸ ἓνα μετζίτι (ἀσημένιο νόμισμα), δὲν μᾶς ἔπνιξε. Πήγαμε στὸ πλοῖο. Πὼς ν' ἀνέβομε; Μιὰ σχοίνινη σκάλα, κι ἐγὼ ἀπ' τὸν καμὸ μου ἄρρωστη... Ἦταν δυὸ φίλοι τοῦ γιοῦ μου παλληκάρια. Νὰ μὴ φοβᾶσαι, κυρία Σοφία. Ἐμεῖς θὰ σ' ἀνεβάσουμε. Μὲ σήκωσαν καὶ μ' ἀνέβασαν»³⁸.

Ἡ ἀναμονὴ τοῦ караβιου στὴ Μερσίνα ἦταν μιὰ ξεχωριστὴ περιπέτεια. Διαβάζουμε σὲ κάποιες ἀναμνήσεις:

«Μετὰ τριανταδύο μέρες φάνηκε τὸ πλοῖο...»³⁹.

Ἐντύπωση προξενοῦν οἱ λεπτομέρειες ποὺ ἔχουν ἀποτυπωθεῖ στὴ μνήμη τους. Θυμᾶται κάποια:

«Στὴ Μερσίνα μείναμε δεκαπέντε μέρες στὰ τσαντίρια, στὴν αὐλὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἦταν πολὺς κόσμος ἐκεῖ. Ἔκανε μεγάλη ζέστη, καὶ ὅλοι μας εἶχαμε πονόματο. Ἀπὸ τότε ποὺ κατεβήκαμε στὸ Ἄκσεραϊ, ὅλο ἄρρωσταίναμε. Ὅταν μαζεύτηκαν καὶ ἀπὸ τὰ ἄλλα χωριὰ τῆς περιφέρειας, ἐτοιμαστήκαμε νὰ φύγουμε γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ὅλοι οἱ παπάδες τῶν χωριῶν ἔκαναν μαζί παρακλήσι. Σπκώθηκε ἡ ἑλληνικὴ σημαία στὸ βαπόρι καὶ μπήκαμε μέσα»⁴⁰.

37 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 95.

38 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 155.

39 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 37.

40 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 31.

35 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 17.

36 Ὅπ. π., τ. Β', σ. 30.

Στὴ μάνα Ἑλλάδα

Μετὰ ἀπὸ λίγες ἢ πολλὲς ἡμέρες, τὸ καρᾶβι ἔφτανε σὲ κάποιον λιμάνι, στὴ Μυτιλήνη, στὴ Χίο, στὸν Πειραιᾶ καὶ ἄλλου. Γλίτωσαν ἀπὸ τὸν φόβο τοῦ Τούρκου, ποῦ τώρα μόνο στὰ ὄνειρά τους τοὺς τρομάζει, ἀλλὰ ἄρχισαν οἱ καινούριες δοκιμασίες. Διαβάζουμε σὲ μιὰ συνέντευξη:

«*Στὴ Μυτιλήνη ὅταν πήγαμε, εἶχε πέσει –εἶναι ἀλήθεια– πολὺς κόσμος· μᾶς βάλανε στὴν ἀρχὴ μέσα στὸ δημόσιο κῆπο, στὸ ἄλσος. Ὅταν χειμώνιασε, μᾶς στοίβασαν μέσα στὸ σινεμὰ κι ἄλλους στὰ σχολεῖα. Καιρὸ κᾶναν ἐξαιτίας μας νὰ λειτουργήσουν τὰ σχολεῖα τους. Μᾶς δῖναν ἓνα μικρὸ ἐπίδομα*»⁴¹.

Στὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ, ποῦ ἔφταναν τὰ πιὸ πολλὰ καρᾶβια, φοβούμενοι τὴν μετάδοση μολυσματικῶν ἀσθενειῶν, ἐφάρμοσαν γιὰ τὶς πρῶτες μέρες σύστημα καραντίνας, μέχρις ὅτου ἀπολυμανθοῦν ὅλοι καὶ ὅλα. Ἦταν γιὰ τοὺς πρόσφυγες μιὰ ἀναγκαῖα, ἀλλὰ πολὺ ὀδυνηρὴ ἐμπειρία. Διαβάζουμε:

«*Τὴν ἕκτη μέρα βγήκαμε στὸν Ἄι-Γιώργη. Ἐδῶ βρήκαμε τοὺς δικούς μας παραμορφωμένους, κουρεμένους. Ἦταν ἀγαναχτισμένοι... Βάρβαρα τοὺς φέρθηκαν. Μιὰ κοπέλα ἀπὸ τὴ στενοχώρια τῆς τρελάθηκε. Ἄλλαξαν τότε ταχτική... Τὰ δικά μας τὰ μαλλιά δὲν τὰ ἔκοψαν. Ἐριξαν μόνο τὰ ροῦχα μας στὸν κλίβανο καὶ κάμαμε λουτρό... Ἡ καραντίνα ἔμοιαζε μὲ φυλακὴ. Ὅξω νὰ βγεῖς δὲν μπορούσες... Εἶχαμε πείνα, εἶχαμε ἀρρώστια, τὰ χάλια μας εἶχαμε. Μείναμε δεκαπέντε μέρες στὴν καραντίνα...*»⁴².

Τὴν πολιτικὴ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς καὶ τὶς ἀπεγνωσμένες προσπάθειες πρὸς ἐξέγερση οἰκονομικῶν πόρων, γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ τὸ προσφυγικὸ πρόβλημα, περιγράφει παραστατικὰ ἢ

Πηνελόπη Δέλτα:

«*Εἶχε σχηματιστεῖ ἄλλη κυβέρνησις, μὲ πρόεδρο τὸ Σωτήρη Κροκιδᾶ. Ὑπουργὸς τῆς περιθάλψεως διορίστηκε ὁ Ἀπόστολος Δοξιάδης. Μόλις ἀνέλαβε τὸ Ὑπουργεῖο, ἔκανε μιὰν ἀνακοίνωσις, ποῦ ζητοῦσε ἀπ' ὅλες τὶς κυρίες σωματείων καὶ ἄλλων ποῦ διέθεταν χρήματα γιὰ τοὺς πρόσφυγες νὰ πᾶν τὴ τάδε μέρα στὸ ὑπουργεῖο του, ὥστε νὰ συνεννοηθοῦν, καὶ νὰ μὴ σκορπιέται ἡ δουλειά, νὰ συντονιστεῖ καὶ νὰ γίνεταί ἀποτελεσματικότερη ἢ περιθάλψη.*

Ἐγὼ δὲν ἤμουν σὲ κανένα σωματεῖο. Ἀλλὰ εἶχα χρήματα. Πῆγα. Ἦταν ὅλες βασιλικές. Ἦμουν ἡ μόνη ἀντίθετη. Βρέθηκα μόνη, σὲ κύκλο ἐχθρικό, ὅπου οἱ περισσότερες μοῦ ἦταν ἄγνωστες, μὲ μόνο τὸν ὑπουργὸ ὁμοιδεάτη. Ἡ κάθε μιὰ εἶχε φέρει τοὺς λογαριασμοὺς τῆς δῆλωνε ἢ μιὰ 5.000 δρχ., ἢ ἄλλη ἔξι, ἄλλη δέκα, μιὰ ἑνδεκα, ἄλλη δεκαπέντε. Δὲν νομίζω καμιὰ νὰ εἶχε εἴκοσι χιλιάδες. Μόνη ἐγὼ δὲν εἶχα μιλίσει. Τελευταία μὲ ρώτησε ὁ Δοξιάδης.

– Ἐσεῖς, κυρία Δέλτα, ποιὸ σωματεῖο ἀντιπροσωπεύετε;

Ἦταν ὅλες γύρισαν μὲ περιέργεια στὴ μόνη βενιζελική.

– Κανένα, κύριε Ὑπουργέ, τοῦ ἀποκρίθηκα.

– Γιατί λοιπὸν εἶστε ἐδῶ;

– Γιατί ἔχω χρήματα. Διαθέτω χρήματα, ποῦ μοῦ ἔστειλε ὁ πατέρας μου.

– Πόσα;

– Ἐνάμισυ ἑκατομμύριο.

Ἀνατριχίλα πέρασε στὸ ἀκροατήριον. Τὸ περίμενα καὶ τὸ ἀπῆλυσσα...

Καὶ σηκώθηκε ὁ Δοξιάδης καὶ ἦλθε καὶ μοῦ ἔσφιξε τὸ χέρι καὶ βουρκωμένος μοῦ εἶπε: Ἄν εἶχαμε δέκα Μπενάκηδες, ἐλύαμε τὸ προσφυγικὸ πρόβλημα...»⁴³.

Κάποτε οἱ τάλαιπωριές τῶν προσφύγων εἶχαν τραγικὸ ἐπίλογο. Διαβάζουμε:

41 Ἡ Ἔξοδος, τ. Α', σ. 145.

42 Ἡ Ἔξοδος, τ. Β', σ. 111.

43 Ὅπ. π., σσ. 36-37.

«Κάθε μέρα (στο καράβι) πέθαινε και κάποιος... Ύστερα από δεκαπέντε μέρες μᾶς ἔφεραν στὸν Ἅγιο Διονύσιο. Κάτσαμε στὴν αὐλή του κάτω ἀπ' τὰ δέντρα ἢ κάτω ἀπὸ τέντες μιὰ βδομάδα. Ἀπὸ κεῖ οἱ ἄλλοι χωριανοὶ μας πῆγαν στὸ χωριό, τοὺς Σοφάδες. Ἐμεῖς μείναμε ἐδῶ, γιὰ νὰ βάλομε τὰ παιδιὰ στὸ νοσοκομεῖο. Τὰ βάλαμε στὸ ἀμερικάνικο καὶ τὰ χάσαμε σὲ τρεῖς μέρες καὶ τὰ τρία»⁴⁴.

λια, σκάβανε τοὺς τάφους καὶ ἔτρωγαν τοὺς πεθαμένους».

Δύσκολη, καὶ πολλές φορὲς μαρτυρική ἢ πρώτη ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων. Κάθε περιοχὴ εἶχε καὶ διαφορετικὰ προβλήματα, κάποτε ἀβάστακτα.

Ἐντυπωσιάζεται ὁ μελετητὴς τῆς Μικρασιατικῆς συμφορᾶς ὄχι μόνο ἀπὸ τὶς δοκιμασίες ποὺ πέρασαν οἱ πρόσφυγες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητη θέλησή

Ἐντυπωσιάζεται ὁ μελετητὴς τῆς Μικρασιατικῆς συμφορᾶς ὄχι μόνο ἀπὸ τὶς δοκιμασίες ποὺ πέρασαν οἱ πρόσφυγες, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀκατανίκητη θέλησή τους νὰ μὴ σκύψουν τὸ κεφάλι, νὰ μὴν παραιτηθοῦν, νὰ μὴ νικηθοῦν.

Οἱ πρώτες μέρες, οἱ πρώτοι μῆνες τῶν προσφύγων στὴν Ἑλλάδα εἶναι ποτισμένες μὲ πολλὴ πίκρα, ἀπογοήτευση καὶ τλαιπωρία. Ἡ κυβέρνηση προσπαθεῖ ἀπεγνωσμένα νὰ στεγάσει τοὺς πρόσφυγες ποὺ φθάνουν στὸν Πειραιᾶ. Θυμᾶται ἡ Π. Δέλτα:

«Ὁ Πλαστήρας εἶχε βγάλει μιὰ διαταγή, κάθε οἰκογένεια θὰ στεγάσει ὅσους μποροῦσε, ἕναν, δύο, δέκα, ὅσους σῴκωναν τὰ μέσα της καὶ μποροῦσε νὰ θρέψει. Στὸ κτῆμα τοῦ πατέρα μου, στὴν Κηφισιά, στεγάσαμε 40-50 καὶ τοὺς ἀνοίξαμε συσσίτιο. Ἐμεῖς πῆραμε δεκαπέντε στὸ δικό μας. Ὁ φτωχός μας περιβολάρχης ἀνέλαβε δύο. Καὶ ἔτσι ὅλη ἡ Ἀθήνα καὶ ὁ Πειραιεύς»⁴⁵.

Κάποτε ἡ πρόχειρη ἐγκατάσταση κρατᾶει πολὺ. Διηγεῖται μιὰ πρόσφυγας ἀπ' τὴν Καισαριανή:

«Δυὸ χρόνια μείναμε ἐκεῖ κάτω ἀπὸ τὰ τσαντήρια. Ὁ κόσμος ἀρρώστιασε καὶ πέθαινε κάθε μέρα. Πέθανε ὁ ἄντρας μου, πέθανε καὶ τὸ παιδί μου, ὁ Χαράλαμπος. Τὴ νύχτα ἐρχόνταν τὰ τσακά-

τους νὰ μὴ σκύψουν τὸ κεφάλι, νὰ μὴν παραιτηθοῦν, νὰ μὴ νικηθοῦν. Γράφει ὁ συγγραφεὺς Πετσάλης Διομήδης:

«Κάτω στὴν Ἀθήνα, ἡ προσφυγιὰ σέρνεται στοὺς δρόμους, κλαίει μέσ' στὰ τενεκεδένια σπίτια, στὰ πλῆθινα σπίτια, στριμώχεται στὰ σχολεῖα, στὶς ἐκκλησίες, στὰ ἄδεια θέατρα, στὶς ἀπάγκιες γωνιές, στοὺς σκοτεινοὺς διαδρόμους. Οἱ ξεριζωμένοι παλαίβουν. Παλαίβουν νὰ ριξουν πάλι ρίζες, καινούριες ρίζες. Μ' ἕνα ἀκατάβλητο πείσμα νὰ ζήσουν, νὰ ξαναρχίσουν νὰ ζοῦν»⁴⁶.

Αὐτὴν τὴν προσφυγιὰ ποὺ «σέρνεται στοὺς δρόμους» περιγράφει πολὺ παραστατικὰ στὶς ἀναμνήσεις της ἡ Π. Δέλτα:

«Ὁ κατακλυσμός αὐτὸς τῶν φυγάδων, ποὺ δὲν εἶχαν πεντάρα, οὔτε ρουχισμό, οὔτε ψωμί, μαζεύουνταν κάθε μέρα γύρω στὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα καὶ γέμιζαν τὸν ἀέρα κλάματα, φωνές, σπαραγμούς. Μιὰ μέρα, μέσα σ' ἕναν διάδρομο, κατάλαβα πὼς μπορεῖ τὸ πλῆθος νὰ σὲ πνίξει! Εἶχα δεῖ χάμω μιὰ γυναῖκα μὲ τρία παιδάκια μισοξεψυχισμένα, καὶ τῆς

44 Ὅπ. π., τ. Β', σσ. 130-131.

45 Ὅπ. π., σ. 57.

46 Πετσάλης-Διομήδης Θ., «Σελίδες τραγωδίας», περ. Ἐστία, Χριστούγεννα 1972, σ. 51.

έβαλα στο χέρι ένα μάτσο πεντόδραγμα. Μὲ εἶδε, φαίνεται, καμιά, δόθηκε ἢ εἶδισεν, καὶ ὄρμησε τὸ πλῆθος τῶν πεινασμένων γυναικῶν νὰ πάρουν καὶ αὐτές. Σὲ μιὰ στιγμή μὲ περικύκλωσαν, μ' ἔσπρωξαν, μὲ κόλλησαν στὸν τοῖχο, μ' ἔπνιξαν. Μοίραζα, μοίραζα πεντόδραγμα, παρακαλοῦσα νὰ μ' ἀφήσουν, μὰ καὶ αὐτές δὲν μπορούσαν πιά νὰ φύγουν, γιατί ὅλο ἔσπρωχναν καινούρια μπουλούκια ποὺ ἔφθαναν. Μοῦσχισαν

πρόσφυγες. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον γυναῖκες, παιδιά καὶ γέροντες. Κάποιοι πίστευαν πὼς ἡ ἀφίξη στὴν Ἑλλάδα εἶναι προσωρινή, καὶ θὰ γυρίσουν πάλι στὰ σπίτια τους, σὰν φτιάξουν τὰ πράγματα, ὅπως ἔγινε καὶ παλαιότερα. Κάποιοι μάλιστα ἔζησαν μέχρι τὸν θάνατο μ' αὐτὴ τὴν προσμονή.

Διηγῆται μιὰ ἀπ' τὰ Βουρλά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας γιὰ τὴν γαλιὰ τῆς πού, «... πέθανε (μετὰ ἀπὸ χρόνια) καὶ τὴ θάψανε

Χαροκαμμένες, ξεσκισμένες, ξεθεωμένες, ἀπελπισμένες, οἱ γυναῖκες τῆς προσφυγιᾶς πρέπει τώρα νὰ νοιαστοῦν γιὰ τὸ παιδομάνι ποὺ μπόρεσαν νὰ σώσουν ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ Τούρκου, νὰ φροντίσουν τοὺς γέροντες ποὺ ἐπέζησαν καὶ νὰ προσμένουν τοὺς αἰχμαλώτους. Τὶς τρώει ἡ ἀγωνία τῶν αἰχμαλώτων. Ἄνδρας, γιός, ἀδελφός, ζοῦν ἄραγε, ποῦ νᾶναι, θὰ γυρίσουν; Καὶ κείνοι ποὺ χάθηκαν στὸ τσαλαπάτημα τοῦ λιμανιοῦ; Ὅπου σταθοῦν κι ὅπου βρεθοῦν σὲ συντροφιά προσφύγων, ρωτοῦν καὶ ξαναρωτοῦν, μήπως καὶ κάποιος τοὺς εἶδε, μήπως ἄκουσε τίποτε. Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1950, τριάντα χρόνια μετὰ τὴν καταστροφή, ἀνέφεραν περιγραφὲς ἀγνωσμένων. Πῶς ἡ Μικρασιάτισσα νὰ παλαίψει τὶς δυσκολίες τῆς καινούριας ζωῆς, ρωτώντας πάντα, μέχρι τὰ γηρατιά, γιὰ τὸ παιδὶ ποὺ ἔχασε στὸ μπαρκάρισμα;

τὸ βέλο, μοῦ πῆραν ροῦχα καὶ καπέλο, δὲν ξέρω κ' ἐγὼ πῶς κατόρθωσα νὰ βρῶ μιὰ πόρτα καὶ νὰ χωθῶ σ' ἄλλο δωμάτιο, ὅπου μὲ παρέλαβαν καὶ μὲ συνέφεραν. Ἦμουν μισοπνιγμένη, ξεμαλλιασμένη, σχισμένη»⁴⁷.

Ἡ Μικρασιάτισσα

Ἔφτασαν στὴν Ἑλλάδα 1.500.000

στὴ Φιλαδέλφεια στὸν Κόκκινο Μῦλο. Ὅταν ἐτοίμαζαν τὴ σορὸ γιὰ τὴν ταφή, ἀνακάλυψαν στὴ τσέπη τῆς γαλιᾶς τὸ κλειδὶ τοῦ σπιτιοῦ τῆς στὰ Βουρλά· δὲν τὸ ἔβγαξε ποτὲ ἀπὸ τὴν τσέπη τῆς καὶ τὸ φύλαγε, γιὰ νὰ μπόρῃσει νὰ ξαναγυρίσει στὸ σπίτι τῆς»⁴⁸.

Χαροκαμμένες, ξεσκισμένες, ξεθεωμένες, ἀπελπισμένες, οἱ γυναῖκες τῆς προσφυγιᾶς πρέπει τώρα νὰ νοιαστοῦν

---

47 Γκενάκου Ζωή, Ἡ Πηνελόπη Δέλτα καὶ ἡ σύγχρονη Ἑλληνίδα, Ἀθήνα 1998, σ. 38.

48 Χαϊδεμένου Φ., ὄπ. π., σσ. 161-162.

για τὸ παιδομάνι ποὺ μπόρεσαν νὰ σώσουν ἀπὸ τὸ σπαθὶ τοῦ Τούρκου, νὰ φροντίσουν τοὺς γέροντες ποὺ ἐπέζησαν καὶ νὰ προσμένουν τοὺς αἰχμαλώτους. Τὶς τρώει ἡ ἀγωνία τῶν αἰχμαλώτων. Ἄνδρας, γιός, ἀδελφός, ζοῦν ἄραγε, ποὺ νᾶναι, θὰ γυρίσουν; Καὶ κεῖνοι ποὺ χάθηκαν στὸ τσαλαπάτημα τοῦ λιμανιοῦ; Ὅπου σταθοῦν κι ὅπου βρεθοῦν σὲ συντροφιά προσφύγων, ρωτοῦν καὶ ξαναρωτοῦν, μήπως καὶ κάποιος τοὺς εἶδε, μήπως ἄκουσε τίποτε. Οἱ ἀνακοινώσεις τοῦ Ἐρυθροῦ Σταυροῦ μέχρι τὴ δεκαετία τοῦ 1950, τριάντα χρόνια μετὰ τὴν καταστροφὴ, ἀνέφεραν περιγραφὲς ἀγνοουμένων. Πῶς ἡ Μικρασιάτισσα νὰ παλαίψει τὶς δυσκολίες τῆς καινούριας ζωῆς, ρωτώντας πάντα, μέχρι τὰ γηρατιά, γιὰ τὸ παιδί ποὺ ἔχασε στὸ μπαρκάρισμα; Διαβάζουμε σὲ κάποιες ἀναμνήσεις:

«Μπῆκε ὁ Ὀκτώβρης. Πουθενὰ ὁ πατέρας. Ακουίστηκε ὅτι τὸν εἶδανε στὴ Μυτιλήνη. Πῆρε ἀνάσα ἡ καρδιὰ τῆς μητέρας. Δόξα Σοι ὁ Θεός, ζεῖ!

Σήμερα ἦλθε ἀπ' τὴν Ἀθήνα ἡ ἀδελφὴ της, ἡ θεία Εὐαγγελία. Ψάχνει γιὰ τὸ γιό της. Εἴκοσι μέρες τώρα, δὲν ἄφησε πρόσφυγα στὴν Ἀθήνα, στὸν Πειραιᾶ ποὺ νὰ μὴν τὸν ρωτήσῃ.

– Μὴν εἶδατε τὸ παιδί μου, τὸν Κυριάκο; Ἐνα ἔξυπνο ἀγοράκι δέκα χρονῶ με μαῦρα μάτια καὶ σγουρὰ μαλλιά. Μὲς τὸ τσαλαπάτημα, τὴν ὥρα ποὺ μπαρκάραμε, τὸν ἔχασα. Ἐμένα με βρῆκανε λιποθυμισμένη στὸ καράβι.

Τὰ ἴδια λέει καὶ ξαναλέει στὸν Αἰ-Μηνᾶ...

– Τρέμω μὴν ἔμεινε στὴ Σμύρνη καὶ μοῦ τὸ τουρκέφουν τ' ἀγόρι μου, καὶ δὸς του κλάματα»⁴⁹.

Μετὰ ἀπὸ χρόνια ἡ θεία Εὐαγγελία πέθανε με τὸνομα τοῦ Κυριάκου στὸ στόμα.

Οἱ ἀνάγκες ὅμως δὲν ἀφήνουν πολλὰ χρονικὰ περιθώρια στὴ γυναῖκα τῆς προσφυγιάς γιὰ στενοχώριες καὶ κλάματα, εἶναι τόσες πολλές οἱ ἔννοιες, στὸν καταυλισμό, στὸ τσαντήρι, στὴν παράγκα, στὴν προσφυγικὴ καμαρούλα. Σὲ περιοχὲς συχνὰ ἀπομακρυσμένες, χωρὶς νερὸ καὶ φῶς, ἀγωνίζεται νὰ καλύψει τὶς καθημερινὲς ἀνάγκες, γιὰ νὰ ζήσουν τὰ παιδιά. Διαβάζουμε γιὰ τὶς γυναῖκες τῆς προσφυγιάς τῆς Θεσσαλονίκης:

«Κι οἱ ἄντρες τους... Πότε θὰ γυρίσουν; Κι ἂν δὲ γυρίσουν;

Οἱ κλάψεις δὲν ὤφελοῦν. Ἄν οἱ ἄντρες μείνανε στὴ Μικρασία, ἦρθαν τὰ παιδιά. Αὐτὰ πρέπει νὰ ζήσουν καὶ νὰ μεγαλώσουν. Καὶ ξαμολύθηκαν ὅλες γιὰ δουλειά. Χτύπησαν πόρτες... Παράκάλεσαν, προσκύνησαν, πρόσπεσαν, ταπεινώθηκαν, φίλησαν ποδιὲς κατορημμένες. Καμιά τους δὲν τὸ βάζε κάτω. Πολλὲς ποὺ ξέρανε γράμματα καὶ δὲν εἶχαν ὑποχρεώσεις κατάφεραν καὶ μπήκανε σὲ γραφεῖα, σὲ καταστήματα, σὲ ἐπιχειρήσεις. Οἱ νοικοκυρὲς γίνανε παραδουλεύτρες, πλύστρες, ὑπηρέτριες, ἐργάτριες... Οἱ μωρομάνες, ποὺ δὲν εἶχανε κανένα ν' ἀφήσουν τὰ παιδιά τους, πήρανε μιὰ σκάφη καὶ ξενοπλένανε. Σταματημὸ δὲν εἶχε αὐτὴ ἡ δουλειά. Οὔτε οἱ σκάφες στεγνώνανε, οὔτε τὰ σκοινιά μένανε ἄδεια».

Ἀνελέπτος ὁ ἀγῶνας τῆς γυναίκας νὰ βρεῖ δουλειά.

«Ἡ κόνα Σμαραγδὴ ἀπ' τὴν Πέργαμο ἔχει μανία με τὰ μαγειριά. Δυὸ μῖνες δούλεψε στὸ μαγαζὶ τοῦ κυρ Λεωνίδα καὶ γλυκάθηκε. Κλεισμένη στὴν κουζίνα ἔπλενε πιάτα, καθάριζε πατάτες, κρεμμύδια, χορταρικά, ζαρζαβτικά κ.ἄ. Ἐτοίμαζε τὶς σαλάτες, ἄναβε τὶς φουφοῦδες, τηγάνιζε ψάρια, μύδια, πατάτες, κεφτέδες. Ἐγλειφε κάθε τόσο τὰ δάχτυλα. Χόρταινε με τὸ λιγοστὸ φαγάκι. Κουβαλοῦσε τ' ἀποφάγια καὶ τὶς μπουκιὲς

49 Χρυσόχου Ἰφιγ., Ξεριζωμένη γενιά, Ἀθήνα 1999, ἐκδ. Ἀλέξανδρος, σ. 31.

πὸν περσεύανε στ' ἀγγονάκια της. Ὅμως πέθανε τὸ μικρὸ της ἀγγονάκι κι ἔμεινε δυὸ μέρεις στὸ σπίτι. Ὅταν ξαναπῆγε... ὁ κυρ Λεωνίδα της τὸ 'κοψε.

- Ἡ δουλειὰ δὲν περιμένει. Οὔτε θέλει νὰ ξέρει ἀρρώστειες καὶ θανάτους. Κοίταξε ἀλλοῦ.

Πῆρε κι ἡ κόνα Σμαραγδὴ σβάρνα τὰ μαγαζιά.

- Ἔχετε δουλειά;

- Ὅχι.

- Χρειάζεστε μαγείρισα;

νὰ μὴν τοὺς ἀρρωστήσουν. Θέριζε στὰ χρόνια ἐκεῖνα ἡ ἔλονοσία, ποὺ συχνὰ κατέληγε στὸν ἐφιάλτη τῆς φυματίωσης. Φώλιασε τὸ χτικιὸ στὶς προσφυγικὲς παράγκες καὶ θέρισε κόσμο. Γέμισε τὸ σανατόριο ἀπ' τοὺς ἀρρώστους. Γλίτωσαν τὰ παιδιὰ ἀπ' τὰ δόντια τοῦ Τούρκου, καὶ τὰ σακάτεψε ἡ φυματίωση. Ἀβάσταχτος ὁ πόνος.

Κι ἡ γυναίκα κάνει τὴ μέρα νύχτα νὰ τὰ προλάβει ὅλους καὶ ὅλα. Νοικοκυρὰ ἡ Μικρασιάτισσα. Συνοικισμός,

---

Μὲ θαυμαστὸ τρόπο, ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, μὲ τὰ λιγοστὰ μέσα ποὺ διέθετε, θὰ μεταφέρει ἡ Μικρασιάτισσα στὸ φτωχικὸ σπιτικό της τὰ ἔθιμα καὶ τὶς συνήθειες τῆς ἀλυσμόνητης πατρίδας. Ὁ ψυχισμὸς τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων τῆς Ἀνατολῆς, ὅπως ἀποτυπώθηκε στοὺς χοροὺς καὶ τὰ τραγούδια, στὶς παραδόσεις καὶ τὰ παραμῦθια, στὶς φορεσιῆς καὶ τὰ κεντήματα, στὶς συνταγὲς καὶ τὰ ἔθιμα, ποὺ νοηματοδοτοῦσαν τὶς μεγάλες μέρες τοῦ χρόνου, ἔφτασε σὲ μᾶς καὶ πλούτισε τὸν ὑλικὸ καὶ πνευματικὸ μας ὀρίζοντα, ἀπὸ τὴν ἀξιοσύνη καὶ τὸ πείσμα τῆς Μικρασιάτισσας.

- Ὅχι.

- Θέλετε βοηθό, παραδουλεύτρα, πλύστρα, μαγείρισα, σφουγγαρίστρα, δούλα;

- Ὅχι»⁵⁰.

Ὅσο μεγαλώνουν οἱ δυσκολίες, τόσο φουντώνει τὸ πείσμα τῆς Μικρασιάτισσας. Καταπιάστηκε μὲ ὅλες τὶς δουλειές. Ἡ μία ἔστησε ἀργαλειὸ στὴν παραγκούλα καὶ ὑφαίνει. Ἡ ἄλλη πῆρε μιὰ πλεκτομηχανή, ἄλλες ἀγόρασαν μὲ δόσεις ραπτομηχανὴ καὶ κεντοῦσαν μέρα νύχτα.

Τὰ παιδιὰ νὰ φᾶνε, νὰ μεγαλώσουν,

παράγκες, λάσπες καὶ νερὰ νὰ τρέχουν, κι ὅμως δὲ φάνηκε ποτὲ ἐπιδημία. Τὰ πεζοδρόμια ἀστράφτουν ἀπ' τὸν ἀσβέστη. Ὅλα γύρω λαμποκοποῦν. Φτωχικὴ ἀλλὰ πεντακάθαρη ἡ προσφυγικὴ καμαρούλα. Σιγὰ σιγὰ μὲ τὴν ἀποζημίωση στήθηκε τὸ φτωχικὸ νοικοκυριό. Ἐξω ἡ σκάφη, ἔξω ὁ νεροχύτης, λιγοστὸ συχνὰ τὸ νερό, ἀπὸ τὴ νύχτα στὴν οὐρὰ μὲ τὶς στάμνες. Ὅμως σιγὰ σιγὰ γύρω ἀπὸ τὴν παράγκα πρασίνισε ὁ τόπος. Τὰ ντενεκεδάκια ἔγιναν γλάστρες, τὰ πεζοδρόμια στολίστηκαν, τὰ πρῶτα δεντράκια φύτρωσαν. Καὶ τὴν Ἄνοιξη σὲ λίγα χρόνια ὁ τόπος μοσχοβόλησε ἀπὸ

---

50 Ὅπ. π., σ. 77.

γιασεμί, άγιόκλημα, τριανταφυλλιές και γαρύφαλλα.

Με θαυμαστό τρόπο, όλα αυτά τα χρόνια, με τα λιγοστά μέσα που διέθετε, θα μεταφέρει η Μικρασιάτισσα στο φτωχικό σπιτικό της τα έθιμα και τις συνήθειες της άλπσμώνητης πατρίδας. Ο ψυχισμός των άπλων ανθρώπων της Ανατολής, όπως αποτυπώθηκε στους χορούς και τα τραγούδια, στις παραδόσεις και τα παραμύθια, στις φορεσιές και τα κεντήματα, στις συνταγές και τα έθιμα, που νοηματοδοτούσαν τις μεγάλες μέρες του χρόνου, έφτασε σε μας και πλούτισε τον ύλικό και πνευματικό μας ορίζοντα, από την αξιοσύνη και το πείσμα της Μικρασιάτισσας.

Όλος αυτός ο πλούτος της λαϊκής παράδοσης απ' την Ανατολή, γνήσια ελληνικός, χάρις στη γυναίκα της προσφυγιάς έγινε και δικός μας πλούτος. Και τη μεγάλη αυτή όφειλή στην Μικρασιάτισσα δεν πρέπει να την ξεχνάμε. Κι όλα αυτά χάρις στην εργατικότητα και το πείσμα της γυναίκας, που στήριξε σαν δωρική κολόνα όλο το σπιτικό.

Στολίδι του καινούριου σπιτικού πολλές φορές είναι η εικόνα που έφερε ή γυναίκα απ' την πατρίδα, όταν έφευγε άλαφιασμένη. Διηγείται μιá γερόντισσα:

«Μέσα στα στήθη μου (φεύγοντας) έκρυψα μιá εικόνα του σπιτιού».

Την έσωσε απ' τη φωτιά και τους έσωσε.

Κάποτε η μεταφορά της εικόνας ήταν όλόκληρη περιπέτεια. Διαβάζουμε σε μιá συνέντευξη:

«Μέσα στα στήθη μου είχα κρύψει μιá εικόνα του σπιτιού, την Παναγία την Έλεούσα, παλιά εικόνα από άσημι... Άμα φτάσαμε στη θάλασσα, ήρθαν τουρκικά καΐκια να μας πάρουνε. Για να μπεις, έπρεπε να πληρώσεις έξι παγκανότες κεφαλιάτικο, άλλιώς δε σ' αφήνανε να μπεις.

Η άνεψιά μου δεν είχε να πληρώσει, και της λέγανε ν' αφήσει το παιδί της, για να μπει εκείνη. Το παιδί ήτανε μωρό, το είχε άγκαλιά. Πλήρωσα εγώ, και μπήκε μαζί με το παιδί της.

Πριν να μπούμε μās ψάξανε καλά καλά να μην έχουμε μαζί μας τίποτε χρήματα, χρυσαφικά ή άλλα αξίας. Είχανε γυναίκες τουρκάλες που μās ψάχνανε όλο το σώμα μας. Εγώ, άμα ήλθε η σειρά μου να με ψάξουνε, πήρα με τρόπο την εικόνα που είχα κρυμμένη στα στήθη μου και την έβαλα στα ρουχαλάκια του παιδιού της άνεψιάς μου. Έτσι τη γλίτωσα και την έφερα την Παναγία μας και την έχουμε άκόμη στο εικονοστάσι μας»⁵¹.

Συχνά αυτή η εικόνα, που ήλθε στην Ελλάδα με τόσες δυσκολίες, γίνεται η βάση, για να χτιστεί στον προσφυγικό συνοικισμό που καταλήξανε ή καινούργια έκκλησία. Και όταν με το πέρασμα των χρόνων τα έγγνια ρωτούσαν τη Μικρασιάτισσα για μιá πώς στη μεγάλη ταραχή του ξεριζωμού, στα λιγοστά πράγματα που πήρε, θυμήθηκε την εικόνα, εκείνη άπαντούσε, όπως διαβάζουμε:

«Πριν μαζέψουμε τα πράματα της έκκλησίας, πήγαμε και κοινωνήσαμε. Εκεί ο κόσμος είχε πίστη. Πρώτα απ' όλα ο Θεός μας, κι ύστερα όλα τα άλλα»⁵².

Και μιá άλλη συμπληρώνει.

«Στα μέρη μας είχαμε πίστη, παιδί μου, και ο Θεός με τα σημάδια του μās έδειχνε το καλό και το κακό...»⁵³.

Και το συμπέρασμα έβγαινε αυθόρμητα:

«Είχαμε πίστη στο Θεό, κι ο Θεός δεν μās άφησε να χαθούμε»⁵⁴.

51 Η Έξοδος, τ. Α', σσ. 213-214.

52 Η Έξοδος, τ. Β', σ. 142.

53 Όπ. π., τ. Β', σ. 83.

54 Όπ. π., τ. Β', σ. 84.

Σ' όλους τους προσφυγικούς συνοικισμούς, σχεδόν με τις πρώτες παράγκες, κτίστηκε, μικρή στην αρχή, κι η εκκλησία. Κάποιοι είχαν φέρει χώμα απ' τη δική τους εκκλησία, εκεί στην ανατολή. Βάλαν στις εκκλησίες, πολύτιμο στολίδι, κάποια εικόνα ή λείψανα των αγίων που φέραν απ' την πατρίδα. Στο κέντρο του προσφυγικού συνοικισμού ή εκκλησία με τον άγιο που είχαν στην πατρίδα! Πρόσφυγες κι οι άγιοι μαζί με τους ανθρώπους.

Για τη θρησκευτικότητα της Μικρα-

έλληνικά γράμματα. Τὰ πῆρα γιὰ τ' ἀγόρι μου, καὶ νὰ μὴ χαθοῦν πίσω μας»⁵⁶.

Στὸ προσφυγικὸ σπίτι μὲ τὴ λάμπα τοῦ πετρελαίου, τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ μάθουν γράμματα. Θαυμάζει κανεὶς κι ἀπορεῖ γιὰ τὸ πείσμα τῆς μάνας, συχνὰ χήρας, καὶ τὶς θυσίες, γιὰ νὰ στείλει τὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο. Τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ λαχτᾶρα γιὰ τὰ γράμματα τᾶφερε προῖκα στὴν καρδιά της ἡ Μικρασιάτισσα.

Κι ὁ Μικρασιάτης συγγραφέας Ἡλίας Βενέζης, ποὺ ἔζησε στὴν κατα-

Στὸ προσφυγικὸ σπίτι μὲ τὴ λάμπα τοῦ πετρελαίου, τὰ παιδιὰ πρέπει νὰ μάθουν γράμματα. Θαυμάζει κανεὶς κι ἀπορεῖ γιὰ τὸ πείσμα τῆς μάνας, συχνὰ χήρας, καὶ τὶς θυσίες, γιὰ νὰ στείλει τὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο. Τὴν ἀγάπη γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴ λαχτᾶρα γιὰ τὰ γράμματα τᾶφερε προῖκα στὴν καρδιά της ἡ Μικρασιάτισσα.

σιάτισσας δὲν πρέπει νὰ ἀπορεῖ κανεὶς, διότι τὴν πίστη, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴ στέριωνε κι ὁ δάσκαλος στὰ σχολεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Θυμᾶται μιὰ γερόντισσα:

«Στὸ σχολεῖο ὁ δάσκαλος μᾶς μάθαινε ἐκκλησιαστικὰ γράμματα»⁵⁵.

Κι ἔφερε ἡ Μικρασιάτισσα μαζί με τὶς εἰκόνες καὶ τὸ πάθος γιὰ τὰ ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ καθηγητὴς Δ. Λουκάτος θυμᾶται μιὰ σκηνή, σ' ἓνα πεζοδρόμιο τῶν Ἀθηνῶν, στὰ χρόνια τῆς Μικρασιατικῆς καταστροφῆς:

«Θυμᾶμαι μιὰ συμβολικὴ σκηνή...

Μιὰ μάνα μὲ τὸ μοναχικὸ παιδί της ξεδιπλώνει τὸ μπόγο της. Βγάζει ἓνα εἰκονισμα κι ἓνα βιβλίο. Παιδί κι ἐγὼ τότε, ποὺ χάξενα τὸν παράξενο κόσμο, ρωτῶ.

– Τί εἶν' αὐτά; Εὐαγγέλιο;

– Ὅχι, μοῦ λέει, γράμματα εἶναι,

στροφὴ, ἐκφράζει τὸν θαυμασμὸ του γιὰ τοὺς Ἑλλήνες τῆς Ἀνατολῆς, διότι, ὅπως γράφει, «ἀπομονωμένοι εἶχαν κρατήσῃ ἐπὶ αἰῶνες τὴν πίστη τους καὶ τὸν ἐθνισμὸ τους»⁵⁷.

Τὰ χρόνια πέρασαν, τὰ παιδιὰ μεγάλωσαν, τὸ καλύβι ἔγινε σπίτι. Ἄγονες περιοχὲς ἔγιναν χωράφια εὐφορα, ἀμπέλια καρπερά. Καινούργια χωριά, καινούργιες πολιτείες, πλούτισε καὶ πρόκοψε ἡ Ἑλλάδα καὶ με τὸν ἰδρωτὰ καὶ τὸν μόχθο τῶν προσφύγων.

Στὰ προσφυγικὰ μέρη μπῆκαν ὀνόματα ποὺ νὰ τοὺς συνδέουν, νὰ τοὺς ἐνώνουν με τὴ μακρινὴ πατρίδα, συχνὰ με τὴ λέξη «νέα»: Νέα Πέργαμος, Νέα Ἴωνία, Νέα Μάκρη, Νέα Φώκαια.

56 Λουκάτος Δ., ἐφημ. Βῆμα, 5-10-1972.

57 Βενέζη Ἡλία, Μικρασία χαίρε, x.x., ἐκδ. Ἐστίας, σ. 103.

55 Ἡ Ἑξοδος, τ. Α', σ. 296.

Ἡ μαγεία τῶν λέξεων νὰ κεντρίζει τὴ μνήμη, τίποτε νὰ μὴν ξεχαστεῖ. Νὰ τὰ βλέπει ἢ νέα γενιά, νὰ ρωτάει, νὰ μαθαίνει γιὰ κείνη τὴν ἄλλη πατρίδα, ποὺ πρέπει ὄχι μόνο νὰ μὴ λησμονηθεῖ, ἀλλὰ νὰ διδάσκει καὶ νὰ ἐμπνέει. Γιὰ κείνη τὴν ἄλλη Ἑλλάδα, ποὺ τὰ πα-
νάρχαια μεγαλεῖα καὶ τὰ παθήματα τῆς

φύγουμε ὅπως ὅπως, λέει ἓνας Τοῦρκος γείτονας στὴ μάνα μου.

– Μὴ φεύγεις, θὰ ταλαιπωρηθεῖς μὲ τὰ παιδιά, μείνε ἐδῶ μαζί μας στὸ σπίτι σου καὶ τὰ καλά σου.

Ἡ μάνα μου τοῦ εἶπε.

– Ὅχι θὰ φύγω. Ἄν μείνω ἐδῶ, τώ-
ρα ποὺ φεύγουν οἱ Ἕλληνες, πρέπει

*Αὐτὴ ἦταν ἡ Μικρασιάτισσα, τῆς ὁποίας «τὰ βάσανα ἄσω-
στα καὶ ἀτέλειωτα εἶναι». Αὐτὰ ὅμως τὰ βάσανα, τὰ πο-
τισμένα μὲ δάκρυ καὶ αἷμα, μὲ πόνο πολύ, εἶναι πολύτιμη
ἐθνικὴ κληρονομιά, ἡ ὁποία, γιὰ νὰ παιδαγωγεῖ καὶ νὰ δι-
δάσκει, πρέπει νὰ μὴ ξεχαστεῖ.*

καταστροφῆς πρέπει νὰ γίνουν μάθη-
μα ἱστορίας, γιὰ νὰ πάρει, νὰ φυτευτεῖ
στὴν ψυχὴ τῶν παιδιῶν μας ἡ γνώση
καὶ ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν ἀλυσμόνητη Μι-
κρασιατικὴ πατρίδα.

Ὁ λόγος γιὰ τὸν πόνο καὶ τὸ δημι-
ουργικὸ ἔργο τῆς Μικρασιάτισσας θὰ
ταίριαζε νὰ συμπληρωθεῖ μὲ τὴ θύμηση
δύο ἀνδρῶν ποὺ ἔζησαν τότε τὴ μεγάλη
καταστροφὴ καὶ γέροντες πιά σήμερα
θυμοῦνται.

Τὸ πρῶτο σχετίζεται μὲ συνέντευξη
δημοσιογράφου στὴν ἑλληνικὴ τηλεό-
ραση μὲ ὑπερήλικα πρόσφυγα.

«*Δημοσιογράφος: Τί δὲν ξεχάσατε
ποτὲ ἀπ’ αὐτὰ ποὺ ζήσατε ἐκεῖ στὴν
πατρίδα;*

*Πρόσφυγας: Ὅταν μ’ ἔλουξε ἡ μάνα
μου, μὲ ἔβαζε νὰ ἐπαναλαμβάνω, ὥσπου
νὰ μὲ ξεβγάλει, τὴ φράση. Πρῶτα εἶμαι
Ὁρθόδοξος κι ἔπειτα εἶμαι Ἕλληνας.*

Αὐτὸ εἶναι ποὺ δὲν ξεχάσα ποτὲ».

Τὸ δεῦτερο ποὺ θυμᾶται ἓνας ἄλλος
γέροντας Μικρασιάτης εἶναι ὁ διάλογος
τῆς μάνας του μ’ ἓνα Τοῦρκο γείτονα
ἐκεῖ στὴν πατρίδα, τὴν ὥρα ποὺ φεύ-
γανε μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ:

«*Τὸ 1922, καθὼς ξεσηκωθήκαμε νὰ*

*νὰ γίνω Τουρκάλα. Ἐγὼ Τουρκάλα δὲν
γίνομαι».*

Αὐτὴ ἦταν ἡ Μικρασιάτισσα, τῆς
ὁποίας «τὰ βάσανα ἄσωστα καὶ ἀτέ-
λειωτα εἶναι». Αὐτὰ ὅμως τὰ βάσανα, τὰ
ποτισμένα μὲ δάκρυ καὶ αἷμα, μὲ πόνο
πολύ, εἶναι πολύτιμη ἐθνικὴ κληρονο-
μιά, ἡ ὁποία, γιὰ νὰ παιδαγωγεῖ καὶ νὰ
διδάσκει, πρέπει νὰ μὴ ξεχαστεῖ.

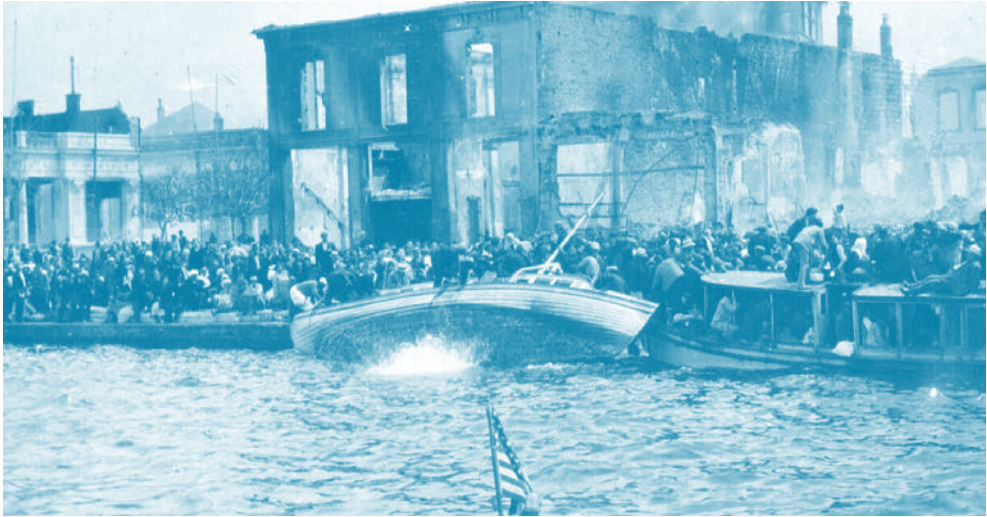
ΖΩΗ ΓΚΕΝΑΚΟΥ

πρῶν Ἐπικ. Καθηγήτρια Πανεπιστημίου

Βιβλιογραφία

- Κέντρο Μικρασιατικῶν Σπουδῶν, Ἡ Ἔξοδος,
ἐπιμ. Τ. Ἀποστολόπουλου, τ. Α΄ Ἀθήνα
1980, τ. Β΄ ἐπιμ. Γ. Μουρέλου, Ἀθήνα 1982.
Χαϊδεμένου Φιλίω, *Τρεῖς αἰῶνες μιὰ ζωὴ*,
Ἀθήνα 2005, ἐκδ. Λιβάνη.
Σολωμονίδης Χρ., *Ἐθνικὴ Μνημοσύνη*,
Ἀθῆναι 1973.
Βενέζης Ἡλίας, *Μικρασία Χαῖρε*, Ἀθήνα,
x.x., ἐκδ. Ἐστίας.
Χρυσοχόου Ἴφιγ., *Ξεριζωμένη γενιά*, Ἀθήνα
1999⁵, ἐκδ. Ἀλέξανδρος.

ΓΙΑ ΜΙΑ ΚΑΛΥΤΕΡΗ ΚΑΤΑΝΟΗΣΗ ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗΣ*

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Ἀξιότιμοι κύριοι Καθηγητές,
Κυρίες καὶ κύριοι,

Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ, στὴ συμπλήρωση ἑκατὸ χρόνων ἀπὸ τὴν ὁποία εἶναι ἀφιερωμένη αὐτὴ ἡ ἐκδήλωση μνήμης καὶ τιμῆς, ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη τραγωδία στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μεγαλύτερη, ὅπως ἔχει χαρακτηριστικὰ λεχθεῖ, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν Ἄλωση τῆς

Πόλης. Διότι μετὰ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης, μ' ὅλη τὴν τραγικότητά της, οἱ Ἕλληνες μποροῦσαν νὰ παρηγοροῦνται ἐπὶ αἰῶνες λέγοντας, «*Πάλι μὲ χρόνους μὲ καιρούς, πάλι δικά μας εἶναι*». Μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ὅμως, οἱ Ἕλληνες δὲν μποροῦμε νὰ ἔχουμε τὴν ἴδια παρηγοριά· διότι ἀπλούστατα, μετὰ τὸν μεγάλο ξεριζωμὸ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, δὲν ὑπάρχουν πιά ἐκεῖ πληθυσμοὶ μὲ ἑλληνικὴ συνείδηση. Ἔτσι, τὸ μόνο ποῦ μένει εἶναι νὰ

---

* Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἐκτεταμένη καὶ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῆς εἰσήγησης ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ πλαίσιο τῆς Ἐκδήλωσης Μνήμης καὶ Τιμῆς γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου», ὁδὸς Καρύτση 14, στὴν Ἀθήνα. Μιὰ ἀκόμα πρὸ ὀλοκληρωμένη παρουσίαση μὲ τὸ ἴδιο θέμα μπορεῖ νὰ παρακολουθήσει κανεὶς σὲ βίντεο – Αφιέρωμα τῆς Χριστιανικῆς Ἐνώσεως Ἐπιστημόνων (ΧΕΕ) στὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ στὴν ἱστοσελίδα τῆς ΧΕΕ (<https://xee.gr>) καὶ στὸ Youtube στὴ διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=dwWBbo4ivDM>. Τὴν ἐκδήλωση στὴν αἴθουσα τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου» μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει στὸ σύνολό της στὴν ἱστοσελίδα τῆς ΧΕΕ (<https://xee.gr>) καὶ στὸ Youtube στὴ διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=2f-h3yjf2X4>.

θρηνοῦμε τίς «Χαμένες Πατρίδες»...

Από τὴν ἄλλη, στὴν ἀπέναντι πλευρὰ τοῦ Αἰγαίου, αὐτὸ ποὺ ἐμεῖς θρηνοῦμε ὡς Καταστροφὴ ἐροτάζεται ὡς λαμπρὸς θρίαμβος, ὡς ἡ γενέθλια πράξη τῆς νέας Τουρκίας – καὶ νὰ μὴν τὸ γνωρίζαμε, δὲν θὰ δυσκολευόμασταν νὰ τὸ φαντασθοῦμε.

Στὸν περιορισμένο χρόνο μιᾶς εἰσήγησης ἀφερωμένης στὴν ἱστορικὴ πλευρὰ τοῦ θέματος, δὲν θὰ εἶχε νόημα νὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε οὔτε ἀκόμα καὶ

ψυχρῶ δολοφονίες, βιασμούς, βάρβαρα βασανιστήρια, σκηνὲς ἀνείπωτης βίας.

Καὶ καλῶς τὰ θυμόμαστε αὐτά. Ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ μένουμε σὲ αὐτά. Διότι, ὅσο μένουμε σὲ αὐτά, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀντιτείνει ὅτι τέτοια πράγματα, τί τὰ θέλετε, συμβαίνουν σὲ ὅλους τοὺς πολέμους. Ἀκόμη χειρότερα, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ μπεῖ στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθεῖ ὅτι ἀσφαλῶς θὰ ὑπῆρξαν καὶ κάποια ἑλληνικὰ ἐγκλήματα στὴ Μικρὰ Ἀσία. Καὶ

Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ὑπῆρξε ἡ μεγαλύτερη τραγωδία στὴν ἱστορία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Μεγαλύτερη, ὅπως ἔχει χαρακτηριστικὰ λεχθεῖ, ἀκόμα καὶ ἀπὸ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης. Διότι μετὰ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης, μ' ὅλη τὴν τραγικότητά της, οἱ Ἕλληνες μπορούσαν νὰ παρηγοροῦνται ἐπὶ αἰῶνες λέγοντας, «Πάλι μὲ χρόνους μὲ καιρούς, πάλι δικὰ μας εἶναι». Μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ ὅμως, οἱ Ἕλληνες δὲν μπορούμε νὰ ἔχουμε τὴν ἴδια παρηγοριά' διότι ἀπλούστατα, μετὰ τὸν μεγάλο ξεριζωμὸ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, δὲν ὑπάρχουν πιὰ ἐκεῖ πληθυσμοὶ μὲ ἑλληνικὴ συνείδηση.

ἔνα ἐντελῶς ἀδρὸ ἱστορικὸ περίγραμμα τῶν γεγονότων. Ἄντ' αὐτοῦ, ἐπέλεξα νὰ ἐστιᾶσουμε σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ λάθη ποὺ κάνουμε στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ.

A. Τὸ πραγματικὸ ἔγκλημα τῶν Τούρκων

Ἰδιαίτερα θὰ ἐπιμείνουμε σὲ ἕνα σημαντικό λάθος ποὺ κάνουμε, χωρὶς καλὰ καλὰ νὰ τὸ καταλαβαίνουμε, ὅταν μιλάμε γιὰ τὰ ἐγκλήματα τῶν Τούρκων στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ὅταν λοιπὸν μιλάμε γιὰ αὐτὰ τὰ ἐγκλήματα, κατὰ κανόνα ἐστιᾶζουμε σὲ πραγματικὰ συγκλονιστικὲς προσωπικὲς μαρτυρίες, σὲ οἰκογενειακὰ δράματα, σὲ ἀποτρόπαια ἐγκλήματα, ἐν

ἡ συζήτηση θὰ ἔκλεινε μὲ ἕνα ἐντελῶς ἀνιστόρητο συμψηφισμὸ εὐθυνῶν.

Ὅμως ὄχι! Ἐδῶ δὲν μιλάμε γιὰ μεμονωμένα ἐγκλήματα. Καὶ εἶναι σημαντικό νὰ τὸ καταλάβουμε αὐτό. Τὸ πραγματικὸ ἔγκλημα ποὺ βαρύνει τὴν τουρκικὴ πλευρὰ εἶναι ἡ συστηματικὴ γενοκτονία τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ποὺ σχεδιάσθηκε καὶ προωθήθηκε μὲ ἀπίστευτο κυνισμὸ καὶ ἀνατριχιαστικὴ μεθοδικότητα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ στὴν αὐγὴ τοῦ σημερινοῦ τουρκικοῦ κράτους.

Ἄς κάνουμε μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ: Οἱ Τούρκοι εἶχαν βεβαίως «ἄχτι» τοὺς Ἕλληνες, γιὰτὶ ἀπὸ αὐτούς, ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, εἶχε ἀρχίσει ἡ κατάρρευση τῆς πάλαι ποτὲ κραταιᾶς

αυτοκρατορίας τους. Αλλά τις επόμενες δεκαετίες ή αιμορραγία της κάποτε άχανους αυτοκρατορίας συνεχίσθηκε, με άπανωτές έθνικες έπαναστάσεις και άυτονομίσεις έδαφών. Την έπαύριο των Βαλκανικών πολέμων, ή Όθωμανική αυτοκρατορία δέν ήταν πιά παρὰ μιὰ σκιά τής ένδοξης, άχανους αυτοκρατορίας του παρελθόντος.

Με αυτά τὰ δεδομένα, οί Τουρκοί προσανατολίσθηκαν βαθμιαία σε μιὰ

του έλληνικού πληθυσμού της έγινε τον Ιούνιο του 1914, πριν καν τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Και μιλάμε για φρίκη πέρα από κάθε φαντασία. Η περιγραφή του αυτόπτη μάρτυρα τής σφαγής Γάλλου μηχανικού και έρασιτέχνη άρχαιολόγου Félix Sartiaux συγκλονίζει μέχρι σήμερα, όπως συνεκλόνησε τότε την Εύρώπη¹. Υπάρχει μέχρι και μαρτυρία για μουσουλμανικά κρεοπωλεία που τις επόμενες ήμέρες εξέθεταν άκρωτηριασμένα μέλη θυμά-

---

Έδω δέν μιλάμε για μεμονωμένα έγκλήματα. Και είναι σημαντικό να τὸ καταλάβουμε αυτό. Τὸ πραγματικό έγκλημα που βαρύνει τὴν τουρκική πλευρὰ είναι ή συστηματική γενοκτονία των χριστιανικών πληθυσμών τής Μικρᾶς Ἀσίας, που σχεδιάσθηκε και προωθήθηκε με άπίστευτο κυνισμό και άνατριχιαστική μεθοδικότητα στὰ τελευταία χρόνια τής Όθωμανικῆς Αυτοκρατορίας και στην αύγή του σημερινού τουρκικού κράτους.

πολιτική «έκτουρκισμού του Όθωμανικού κράτους»: στην άντικατάσταση δηλαδή τής αυτοκρατορίας, που κατέρρευε, από ένα τουρκικό έθνικό κράτος, κατοικούμενο από τουρκικούς πληθυσμούς, καθώς ένα τέτοιο κράτος θὰ έχετε τέρμα στη μακρὰ αίμορραγία τής κάποτε άχανους αυτοκρατορίας και θὰ μπορούσε να είναι βιώσιμο. Τὸ πρόβλημα ήταν ὅτι μετά δυσκολίας μπορούσε να βρεθεί ένας έδαφικός «πυρήνας» στον ὁποίο να κατοικούσαν άμγως τουρκικοί πληθυσμοί. Έτσι, ή πολιτική έπιλογή του «έκτουρκισμού», ὅπως τὴν άντιλαμβάνονταν οί Τουρκοί, σφράγιζε με τραγικό τρόπο τὴ μοίρα των μη τουρκικών πληθυσμών τής Μικρᾶς Ἀσίας.

Και είναι σημαντικό να θυμόμαστε ὅτι αυτό ξεκίνησε πολύ πριν τὴ Μικρασιατική Έκστρατεία. Η ὀλοκληρωτική καταστροφή τής Φώκαιας και ή σφαγή

των τής σφαγής με τὴν άνατριχιαστική έπιγραφή «χριστιανικό κρέας» – για τὴν άκρίβεια, «γκιαούρ έτίσι», «κρέας άπίστων». Αργότερα, κατὰ τὸν Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ὅταν ή προσοχή τής παγκόσμιας κοινότητας ήταν στραμμένη άλλοῦ και ή εὐαισθησία άμβλυμένη, οί Τουρκοί βρήκαν τὴν εὐκαιρία να προχωρήσουν τὸ 1915 στη φρικτὴ γενοκτονία των Ἀρμενίων και σε μιὰ συστηματικὴ έκστρατεία έθνοκάθαρσης στην περιοχή του Πόντου, με τὴν ένταξη των Ἑλλήνων τής περιοχῆς σε Τάγματα Έργασίας (*άμελε ταμπουρού*) και με τις περιήψεις «πορείες θανάτου» προς τὰ βάθη τής Ἀνατολίας.

---

1 Βλ. τὴ συγκλονιστικὴ περιγραφή των γεγονότων από τὸν αυτόπτη μάρτυρα τής σφαγής Γάλλο μηχανικό και άρχαιολόγο Félix Sartiaux, "Le sac de Phocée et l'expulsion des Grecs Ottomans d'Asie Mineure en Juin 1914", Revue des deux mondes 24 (1914), 654-686.

Για τους Έλληνες της Μικρᾶς Ἀσίας ὁ θάνατος συχνὰ κτυποῦσε ξαφνικά. Οἱ ἴδιοι μποροῦν νὰ ζοῦσαν ἄρμονικά μὲ τους Τούρκους, κάποτε μάλιστα ἔνωσαν ὅτι δὲν εἶχαν νὰ φοβηθοῦν τίποτα. Καὶ μιὰ ὥραία πρωΐα κατέφθαναν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ θανάτου, ποὺ εἶχαν ἀναλάβει νὰ ὑλοποιήσουν τὴν πολιτικὴ τοῦ «ἐκτουρκισμού» τῆς Αὐτοκρατορίας. Συγκρίνετε τώρα αὐτὴ τὴν πολιτικὴ μὲ τὴν ἐπίσημη ἑλληνικὴ πολιτικὴ στὴ Μικρὰ Ἀσία. Νὰ θυμηθοῦμε τὴν Ὑπατὴ Ἀρμοστεία τῆς Σμύρνης καὶ τὸν ἀλήστου

ἐθνικοπατριωτικὴ ὁμιλία, καὶ αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ ἀνεκτό... Για νὰ μὴ θυμηθοῦμε καὶ ἄλλα πολλὰ...

Ἀντίθετα, οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ μιὰ συστηματικὴ γενοκτονία, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὴ ὀρίζεται ἀπὸ τὴ Σύμβαση τῆς 9^{ης} Δεκεμβρίου τοῦ 1948 τοῦ ΟΗΕ. Για νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴν ἔκταση αὐτῆς τῆς γενοκτονίας, ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθοῦμε τὸ ἔξῃς: Σύμφωνα μὲ ἐπίσημα στοιχεῖα καὶ μετρήσεις, τὸ 1915 ζοῦσαν στὴ Μικρὰ Ἀσία 2.500.000 χριστιανοὶ Ὀρθόδοξοι – ὅσος περίπου ἦταν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδας πρὶν τοὺς Βαλκανικοὺς πολέμους. Μετὰ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ καὶ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, κατέφυγαν στὴν Ἑλλάδα περίπου 1.300.000 πρόσφυγες², καὶ ἄλλοι 100.000 σὲ ἄλλες χῶρες. Ὅπως εἶναι φανερό, μένει ἕνα «κενὸ» 1.100.000 ψυχῶν...

Οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ μιὰ συστηματικὴ γενοκτονία, ὅπως ἀκριβῶς αὐτὴ ὀρίζεται ἀπὸ τὴ Σύμβαση τῆς 9ης Δεκεμβρίου τοῦ 1948 τοῦ ΟΗΕ.

Εἶναι σημαντικὸ λοιπὸν νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν μιλάμε γιὰ μεμονωμένα ἐγκλήματα· μιλάμε γιὰ ὀργανωμένο σχέδιο. Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ ἐγκλημα τῆς τουρκικῆς πλευρᾶς, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγραφεῖ ἱστορικά. Για νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ διαφορὰ, ἀρκεῖ νὰ δοῦμε τὸ ἀνάλογο τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: Πραγματικὰ δὲν χωραεῖ ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι στὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἐγκλήματα διέπραξαν καὶ οἱ συμμαχικὲς δυνάμεις (ἀρκεῖ νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὴ σφαγὴ τοῦ Κατίν, τὸν βομβαρδισμό τῆς Δρέσδης, τὶς ὠμότητες

μνήμης Ἀριστείδη Στεργιάδη; Αὐτός, θυμίζουμε, ἦταν προσωπικὸς φίλος τοῦ Βενιζέλου, διορίσθηκε ἀπὸ αὐτὸν Ὑπατος Ἀρμοστής Σμύρνης, βούξε ὁ κόσμος ἐναντίον του, λογικὰ θὰ περιμένε κανεὶς νὰ τὸν πετάξουν μὲ τὶς κλωτσιές, καὶ ὅμως, ὄχι μόνον τὸν διετήρησε ὁ Βενιζέλος, ἀλλὰ τὸν διετήρησαν στὴ θέση του καὶ οἱ Ἀντιβενιζελικοί, μετὰ τὴν πτώση τοῦ Βενιζέλου. Τέτοια ἦταν ἡ σπουδὴ αὐτοῦ τοῦ Στεργιάδη νὰ δεῖξει ὅτι δὲν ἀδικεῖ τοὺς Τούρκους, ὥστε ἔμεινε στὴ μνήμη τῶν προσφύγων γιὰ τὸν ἀπροκάλυπτο... φιλοτουρκισμό του. Σὲ ἐπίσημη δοξολογία γιὰ τὸν ἑορτασμὸ τῆς συμμαχικῆς νίκης ἔφθασε νὰ διακόψει τὸ κήρυγμα τοῦ μητροπολίτη Σμύρνης ἀγίου Χρυσοστόμου, μὲ τὴν κατηγορία ὅτι αὐτὰ ποὺ ἔλεγε δὲν ἦταν θρησκευτικὸ κήρυγμα, ἀλλὰ

² Τὰ στοιχεῖα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀπογραφή τοῦ προσφυγικοῦ πληθυσμοῦ τὸ 1928, ποὺ κατέγραψε 1.220.000 πρόσφυγες. Ὑπάρχει ὅμως γενικὴ συμφωνία ὅτι ὁ πραγματικὸς ἀριθμὸς τῶν προσφύγων πρέπει νὰ ἦταν μεγαλύτερος, δεδομένης τῆς ὑψηλῆς θνησιμότητος τῶν πρώτων χρόνων λόγω τῶν ἄθλιων συνθηκῶν διαβίωσης καὶ τῶν ἐπιδημιῶν, ἀλλὰ καὶ τοῦ μειωμένου ἀριθμοῦ τῶν γεννήσεων. Ἔτσι, ὁ ἀριθμὸς τῶν 1.300.000 δίνεται κατ' ἐκτίμηση – ἀλλὰ, βεβαίως, εὐλογη καὶ τεκμηριωμένη ἐκτίμηση.

των Ρώσων στην Ανατολική Πρωσσία – για να μη μιλήσουμε για τις εκτελέσεις αιχμαλώτων). Άλλα τίποτα από αυτά δεν συγκρίνεται ούτε κατ' ελάχιστον με την κεντρικά οργανωμένη από το ναζιστικό Ράιχ γενοκτονία ολόκληρων πληθυσμών, με πιό κραυγαλέο και προβεβλημένο παράδειγμα τὸ Ὀλοκαύτωμα καὶ τὴ φρίκη τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης. Ἀναλογισθεῖτε λοιπὸν πόσο ἐξωφρενικὸ θὰ ἦταν νὰ γυρέψει κανεὶς νὰ παραγράψει τὰ ναζιστικὰ ἐγκλήματα, λέγοντας ὅτι τέτοια πράγματα... συμβαίνουν στοὺς πολέμους, καὶ ὅτι ἀσφαλῶς ἐγκλήματα διέπραξαν καὶ οἱ Σύμμαχοι. Ἔ, ὅσο ἐξωφρενικὸ θὰ ἦταν αὐτό, ἄλλο τόσο ἐξωφρενικὸ θὰ ἦταν νὰ γυρέψει κανεὶς νὰ παραγράψει τὰ ἐγκλήματα τῶν Τούρκων στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Καὶ σημειωτέον ὅτι ἡ ἀναλογία μετὰ τὰ ἐγκλήματα τῶν Ναζι δὲν ἐξυπηρετεῖ ἀπλῶς τὴν προσπάθειά μας νὰ καταλάβουμε περὶ τίνος πρόκειται· εἶναι μιὰ ἀναλογία ἐντελῶς οὐσιαστικὴ, ποὺ κρύβει μιὰ μεγάλῃ ἀλήθεια, τὴν ὁποία δυστυχῶς οἱ περισσότεροὶ ἀγνοοῦμε. Δεῖτε προσεκτικὰ τὴ φωτογραφία σὲ αὐτὴ τὴ σελίδα: Ἡ φωτογραφία εἰκονίζει τὸν Χίτλερ σὲ ἐπίσκεψή του στὸ ἐργαστήριό τοῦ γλύπτη Josef Thorak (1889-1952), τοῦ πλέον προβεβλημένου γλύπτη τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας. Στὸ βάθος μάλιστα ξεχωρίζει μιὰ πολὺ γνωστὴ σύνθεσή του, τὸ ἀνολοκλήρωτο ἐδῶ σύμπλεγμα μετὰ τὸν τίτλο »Familie« (»Οἰκογένεια«), ποὺ τοποθετήθηκε στὴν εἴσοδο τοῦ γερμανικοῦ περιπτέρου στὴν Παγκόσμια Ἐκθεση τοῦ Παρισιοῦ τὸ 1937. Αὐτὸ ὅμως ποὺ ἀξίζει νὰ προσέξουμε στὴ φωτογραφία ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τοῦ Χίτλερ στὸ ἐργαστήριό τοῦ Thorak εἶναι ὅτι στὸ δεξιὸ μέρος τῆς δεσπόζει μιὰ ἐντυπωσιακὴ προτομὴ... τοῦ Κεμάλ, τοῦ Κεμάλ Ἀτατούρκ.

Προτομὴ τοῦ Κεμάλ κοσμεῖ καὶ τὸ ἐξώφυλλο μᾶς ἀπὸ τὶς πολλὲς ἐκθεσια-

στικὲς βιογραφίες τοῦ Κεμάλ ποὺ κυκλοφόρησαν στὴ ναζιστικὴ Γερμανία, ἐνὸς βιβλίου τοῦ Hans Froemberg, μετὰ 21 ἐκδόσεις μεταξὺ 1935 καὶ 1938, μετὰ τὸν τίτλο *Kamal Atatürk* καὶ τὸν ὑπότιτλο: *Soldat und Führer* (Στρατιώτης καὶ Ἡγέτης-Φύρερ – δὲν χρειάζεται ἀσφαλῶς νὰ θυμίσουμε τὸ σημασιολογικὸ βάρος αὐτῆς τῆς λέξης στὴ ναζιστικὴ Γερμανία).

Τὸ θέμα τῆς ἐπίδρασης τοῦ Κεμάλ στοὺς Ναζι ἔχει τέτοιο βάθος, ποὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ φαντασθεῖ κανεὶς. Ὁ Καθηγητὴς τῆς Ἱστορίας στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Χάιφα ἱστορικὸς Stefan Ihrig τάραξε τὰ νερὰ τὸ 2014 μετὰ ἓνα πολὺκροτο βιβλίο ποὺ δημοσίευσε, καὶ μάλιστα ἀπὸ ἓναν ἀπὸ τοὺς κορυφαίους ἐκδοτικοὺς οἴκους παγκοσμίως, τὸν ἐκδοτικὸ οἶκο Harvard University Press– μετὰ τὸν τίτλο: *Ὁ Ἀτατούρκ στὴ φαντασία τῶν Ναζι*³.

3 Stefan Ihrig, *Atatürk in the Nazi imagination*,

Είναι πολύ χαρακτηριστικά τὰ ὅσα εἶπε ὁ Stefan Ihrig σὲ συνέντευξή του μὲ θέμα αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ βιβλίον ποὺ παραχώρησε στὸν Ἡλία Μαγκλίνη καὶ δημοσιεύθηκε στὴν ἐφημερίδα *Καθημερινή* στὶς 27 Ἰουνίου 2016:

«Ἡ Τουρκία εἶχε “ξεφορτωθεῖ” τὶς

τιπές της. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἔννοια, οἱ ναζὶ καὶ οἱ λοιποὶ Γερμανοὶ ἐθνικιστὲς ἦσαν σὲ θέση νὰ ἀποτυπώσουν τὴ Νέα Τουρκία τοῦ Ἀτατούρκ ὡς ἓνα εἶδος πειράματος γιὰ μιὰ ἐθνοτική-φυλετική ἀναδόμηση μεγάλης κλίμακας· ἓνα πείραμα ποὺ γι’ αὐτοὺς σηματοδότησε τὴν ἰσχὺ ἐνὸς νέ-

Εἶναι σημαντικό λοιπὸν νὰ καταλάβουμε ὅτι δὲν μιλάμε γιὰ μεμονωμένα ἐγκλήματα· μιλάμε γιὰ ὀργανωμένο σχέδιο. Αὐτὸ εἶναι τὸ πραγματικὸ ἐγκλημα τῆς τουρκικῆς πλευρᾶς, ποὺ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ παραγραφεῖ ἱστορικά. Γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε τὴ διαφορὰ, ἀρκεῖ νὰ δοῦμε τὸ ἀνάλογο τοῦ Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου: Πραγματικὰ δὲν χωράει ἡ παραμικρὴ ἀμφιβολία ὅτι στὸν Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ἐγκλήματα διέπραξαν καὶ οἱ συμμαχικὲς δυνάμεις (ἀρκεῖ νὰ θυμηθεῖ κανεὶς τὴ σφαγὴ τοῦ Κατίν, τὸν βομβαρδισμό τῆς Δρέσδης, τὶς ὠμότητες τῶν Ρώσων στὴν Ἀνατολικὴ Πρωσσία – γιὰ νὰ μὴ μιλήσουμε γιὰ τὶς ἐκτελέσεις αἰχμαλώτων). Ἀλλὰ τίποτα ἀπὸ αὐτὰ δὲν συγκρίνεται οὔτε κατ’ ἐλάχιστον μὲ τὴν κεντρικὰ ὀργανωμένη ἀπὸ τὸ ναζιστικὸ Ράιχ γενοκτονία ὀλόκληρων πληθυσμῶν, μὲ πιὸ κραυγαλέο καὶ προβεβλημένο παράδειγμα τὸ Ὀλοκαύτωμα καὶ τὴ φρίκη τῶν στρατοπέδων συγκέντρωσης.

περισσότερες ἀπὸ τὶς μειονότητες της, πρῶτα τοὺς Ἀρμένιους καὶ δευτερευόντως τοὺς Ἕλληνες. Γιὰ τοὺς ναζὶ, αὐτὸ ποὺ συνέβαινε στὴν Τουρκία τὶς δεκαετίες τοῦ 1920 καὶ τοῦ 1930 ἦταν μιὰ ἐπιτυχημένη ἀναδόμηση καὶ ἀνακατασκευὴ τῆς χώρας μὲ βάση ἓναν ἐθνικιστικό/φυλετικὸ ἄξονα. Γι’ αὐτούς, ἦταν τὸ ἀπόλυτο παράδειγμα τοῦ τί μπορεῖ νὰ πετύχει ἓνα καθαρὰ ἐθνικὸ κράτος κάτω ἀπὸ ἓναν δυναμικὸ ἡγέτη. Κατὰ τὴν ἄποψη τῶν ναζὶ, ἡ Νέα Τουρκία δὲν θὰ εἶχε καταστρεῖ πραγματικότητα, ἐὰν ἡ Τουρκία δὲν εἶχε “ξεφορτωθεῖ” τὶς μειονό-

ους ἐθνικοῦ κράτους, καθαρῶ ἀπὸ τυχόν μειονότητες· ἓνα πείραμα ποὺ ὄχι μόνον ἐπιβεβαίωσε τὰ πιστεύω τους σχετικὰ μὲ τὰ φυλετικὰ καθαρὰ κράτη, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἔδειξε καὶ διάφορους τρόπους σχετικὰ μὲ τὸ πῶς ἐπιτυγχάνεται αὐτό»⁴.

Τὸ βιβλίον κυκλοφόρησε δύο χρόνια ἀργότερα καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Νίκο Ροῦσσο στὶς ἐκδόσεις Παπαδόπουλος μὲ τὸν τίτλο: *Ἀτατούρκ καὶ Ναζὶ*, καὶ τὸν ὑπότιτλο: *Δάσκαλος καὶ μαθητὲς στὴν ἐφαρμογὴ τοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ*⁵.

Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2014, 320 σελ.

4 «Stefan Ihrig: Ὁ θαυμασμός τῆς Γερμανίας στὶς τακτικές τοῦ Κεμάλ», *Ἡ Καθημερινή*, 27.6.2016.
5 Stefan Ihrig, *Ἀτατούρκ καὶ Ναζὶ. Δάσκαλος καὶ*

Ο Ihrig επανήλθε το 2016 με ένα νέο βιβλίο πάνω στο ίδιο ευρύτερο θέμα, εστιάζοντας στον τρόπο με τον οποίο είδαν οι Ναζί τη Γενοκτονία των Αρμενίων και αξιοποίησαν τα διδάγματά της. Το βιβλίο φέρει τον εύγλωττο τίτλο: *Δικαιολογώντας τη γενοκτονία*⁶. Το συμπέρασμα του Ihrig σε αυτό το δεύτερο βιβλίο του είναι κατηγορηματικό: «Δέν μπορεί να υπάρξει καμμία αμφιβολία ότι οι Ναζί

δικό βιβλιοκρισιών *Kirkus Review* κλείνει τη βιβλιοκρισία του συγκεκριμένου βιβλίου του Ihrig χαρακτηρίζοντάς το ως εξής: «Μια ρηξικέλευθη ακαδημαϊκή μελέτη, που δείχνει πώς η Γερμανία άντλησε από τη Γενοκτονία των Αρμενίων μια “πληθώρα συνταγών”, για να αντιμετωπίσει τα δικά της εθνοτικά προβλήματα»⁸. Και βεβαίως, αυτό που λέγεται για τη Γενοκτονία των Αρμενίων ισχύει εξίσου και

Η έφημερίδα Völkischer Beobachter (Λαϊκός Παρατηρητής), όργανο του Έθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος του Χίτλερ, ήδη τον Φεβρουάριο του 1921 αφιέρωνε στον Κεμάλ ένα έκθιαστικό άρθρο με τον τίτλο: «Τουρκία: Η πρωτοπόρος», στο οποίο έγραφε χαρακτηριστικά: «Σήμερα οι Τούρκοι είναι το πιο νεανικό έθνος. Το γερμανικό έθνος μια μέρα δεν θα έχει άλλη επιλογή από το να χρησιμοποιήσει και αυτό τις τουρκικές μεθόδους». Γνωρίζουμε σήμερα ότι αυτό συνέβη. Μάλιστα, τον Απρίλιο του 1938, την ημέρα των γενεθλίων του, ο Χίτλερ δήλωσε επιγραμματικά σε αντιπροσωπεία Τούρκων πολιτικών και δημοσιογράφων που τον επισκέφθηκε: «Ο Άτατούρκ ήταν ένας δάσκαλος. Ο Μουσσολίνι ήταν ο πρώτος και εγώ ο δεύτερος μαθητής του»

είχαν ενσωματώσει τη Γενοκτονία των Αρμενίων, τα “μαθήματα”, τις τακτικές και τα “όφελν” της, στη δική τους κοσμοθεωρία και στη δική τους αντίληψη της νέας φυλετικής τάξης που οικοδομούσαν»⁷. Το γνωστό αμερικανικό περιο-

για τη Γενοκτονία των Ελλήνων.

Ο ίδιος ο Χίτλερ έβλεπε τον Κεμάλ ως πρότυπο. Έλεγε γι' αυτόν ότι ήταν «το άστέρι του μέσα στο σκοτάδι». Στους λόγους του που καταγράφονταν με θρησκευτική ευλάβεια στο Άρχηγείο του, έφθανε να υποστηρίξει ότι ο Κεμάλ ήταν... γερμανικής καταγωγής, που δεν

μαθητές στην εφαρμογή του ολοκληρωτισμού, Πρόλογος Βλάση Αγγιζίδη, μετάφραση Νίκου Ρούσσου, Έκδόσεις Παπαδόπουλος, Αθήνα 2016, σελ. 448.

6 Stefan Ihrig, *Justifying Genocide. Germany and the Armenians from Bismarck to Hitler*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London 2016, 472 σελ.

7 Stefan Ihrig, ό.π., σελ. 349: “There can be no doubt that the Nazis had incorporated the Armenian

Genocide, its 'lessons', tactics, and 'benefits', into their own worldview and their view of the new racial order they were building”.

8 *Kirkus Review*, Vol. LXXXIII, No. 21 (1 November 2015), σελ. 52-53: “A groundbreaking academic study that shows how Germany derived from the Armenian genocide ‘a plethora of recipes’ to address its own ethnic problems”.

είχε από φυλετική άποψη καμμία σχέση με τους συμπατριώτες του⁹.

Η εφημερίδα *Völkischer Beobachter* (Λαϊκός Παρατηρητής), όργανο του Έθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος του Χίτλερ, ήδη τον Φεβρουάριο του 1921 αφιέρωνε στον Κεμάλ ένα εκθιαστικό άρθρο με τον τίτλο: «Τουρκία: Η πρωτοπόρος», στο όποιο έγραφε χαρακτηριστικά: «*Σήμερα οί Τούρκοι είναι τὸ πιὸ νεανικὸ ἔθνος. Τὸ γερμανικὸ ἔθνος μὰ μέρα δὲν θὰ ἔχει ἄλλη ἐπιλογὴ ἀπὸ τὸ νὰ χρησιμοποῖ-σει καὶ αὐτὸ τὶς τουρκικὲς μεθόδους*»¹⁰. Γνωρίζουμε σήμερα ότι αυτό συνέβη. Μά-

ντάζομαι αυτό δὲν εἶναι ιδιαίτερα κολακευτικό γιὰ τοὺς Τούρκους, πὸν εἶναι ἔτσι μαθημένοι, ὥστε κινδυνεύει σήμε-ρα σὲ περισσότερα τουρκικὰ σπίτια νὰ ὑπάρχει ἡ εἰκόνα τοῦ Κεμάλ ἀπ' ὅ,τι σὲ ἑλληνικὰ σπίτια ἡ εἰκόνα τῆς Παναγίας...

Ἀντιλαμβάνεσθε γιατί λέω ὅτι εἶναι λάθος, ἀντὶ νὰ συνειδητοποιοῦμε καὶ νὰ ἀναδεικνύουμε ὅλα αὐτὰ, νὰ ἀναλωνόμαστε σὲ πράγματι συγκινητικὲς προσωπικὲς ἱστορίες καὶ μεμονωμένα ἐγκλήματα τῶν Τούρκων, πὸν θὰ ἔβαζαν ὁμῶς κάποιον στὸν πειρασμὸ νὰ σκεφθεῖ ὅτι, ἐπιτέλους, ... αὐτὰ συμβαίνουν

Ἀκριβέστερο θὰ ἦταν νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία καὶ Καταστροφὴ ΔΕΝ ἦταν ἡ αἰτία τῆς ἐξάλειψης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἦταν μὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ ἀποτραπεῖ ἡ ἐξάλειψη τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὸ πλαίσιο μιᾶς συστηματικῆς γενοκτονίας ἀπὸ τὴν ἐπίσημη τουρκικὴ ἡγεσία.

λιστα, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1938, τὴν ἡμέρα τῶν γενεθλίων του, ὁ Χίτλερ δῆλωσε ἐπιγραμματικὰ σὲ ἀντιπροσωπεῖα Τούρκων πολιτικῶν καὶ δημοσιογράφων πὸν τὸν ἐπισκέφθηκε: «*Ὁ Ἀτατούρκ ἦταν ἕνας δάσκαλος. Ὁ Μουσσολίνι ἦταν ὁ πρῶτος καὶ ἐγὼ ὁ δεῦτερος μαθητῆς του*»¹¹. Φα-

στοὺς πολέμους... Ὅχι! Ἐδῶ δὲν ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ πράγματα ἀπὸ αὐτὰ πού... «συμβαίνουν στοὺς πολέμους»· ἔχουμε νὰ κάνουμε μὲ κάτι ἀπείρως χειρότερο.

Ἄν ὁμῶς τὰ πράγματα ἔχουν ἔτσι – πὸν ἀσφαλῶς ἔχουν ἔτσι–, τότε θὰ μποροῦσε νὰ πει κανεὶς ὅτι, στὸν τρόπο μὲ τὸν ὅποιο βλέπουμε τὰ δραματικὰ γεγονότα πὸν ἐκτυλίχθηκαν 100 χρόνια πρὶν, κάνουμε ἕνα ἀκόμη λάθος: Θεωροῦμε ὡς αὐταπόδεικτα ἀληθῆς ὅτι ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ξεριζώθηκε ἐξαιτίας τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἀκριβές, καὶ πάντως σίγουρα δὲν εἶναι ὅλη ἡ ἀλήθεια. Τὸ τέλος τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δὲν ὀφείλεται ἀπλῶς καὶ μόνο στὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ. Ὑπῆρξε ἡ κατάληξη μιᾶς συστηματικῆς γενοκτονίας ἀπὸ τὴν

9 H. R. Trevor-Roper (ed.), *Hitler's Table Talk 1941-1944*, transl. Norman Cameron and R. H. Stevens, Enigma Books, New York 2000³ (ed. pr. Weidenfeld & Nicolson London 1953), μεσημέρι 22^{ος} Ἰανουαρίου 1942, σελ. 230: "We've lost some of our Germanics! The Berbers of North Africa, the Kurds of Asia Minor. One of them was Kemal Ataturk, who had nothing to do with his compatriots, from the racial point of view".

10 »Die Türkei: Der Vorkämpfer«, *Völkischer Beobachter*, February 6, 1921. Παρ. Ihrig, σελ. 71.

11 Falih Rifki Atay, *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981, σελ. 79.

τουρκική πλευρά.

Ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὁ ἑλληνικὸς στρατὸς ἀποβιβάσθηκε στὴ Σμύρνη τὸν Μάιο τοῦ 1919 κατ' ἐντολὴ τῶν Συμμάχων ἀκριβῶς γιὰ τὴν προστασία τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὴν ἀγριότητα τῶν Τούρκων. Ἀκριβέστερο λοιπὸν θὰ ἦταν νὰ ποῦμε ὅτι ἡ Μικρασιατικὴ Ἐκστρατεία καὶ Καταστροφὴ ΔΕΝ ἦταν

ἡ αἰτία τῆς ἐξάλειψης τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· ἦταν μιὰ ἀποτυχημένη προσπάθεια νὰ ἀποτραπῆ ἡ ἐξάλειψη τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, στὸ πλαίσιο μιᾶς συστηματικῆς γενοκτονίας ἀπὸ τὴν ἐπίσημη τουρκικὴ ἡγεσία. Αὐτό, γιὰ νὰ μὴν παρεξηγηθοῦμε, δὲν ἀπαλλάσσει οὔτε ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἀναζητήσουμε τοὺς λόγους γιὰ τοὺς

Μιλᾶμε γιὰ τὰ ὅσα ὑπέφεραν ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· μιλᾶμε, ἀκόμη, γιὰ τὸν ξεριζωμὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως, οἱ διωγμοὶ δὲν στρέφονταν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν καταγωγὴ, ἀλλὰ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων κατὰ τὸ θρήσκευμα. Καὶ ἡ σύμβαση τῆς Λωζάννης ποὺ ὄριζε τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν δὲν ἔκανε λόγο γιὰ Ἕλληνες καὶ Τούρκους, ἀλλὰ προέβλεπε τὴ μετακίνηση τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων τῆς Τουρκίας στὴν Ἑλλάδα, καὶ τῶν μουσουλμάνων τῆς Ἑλλάδας στὴν Τουρκία.

ὁποίους αὐτὴ ἡ προσπάθεια ἀπέτυχε, οὔτε βεβαίως ἀπὸ τὴν εὐθύνη.

Β. Ἡ θρησκευτικὴ διάσταση

Ἐνα ἄλλο, τώρα, λάθος ποὺ κάνουμε εἶναι ὅτι ἀγνοοῦμε ἐπίμονα τὴ θρησκευτικὴ διάσταση τοῦ θέματος. Ἐννοῶ τὸ ἑξῆς: Μιλᾶμε γιὰ τὰ ὅσα ὑπέφεραν ἀπὸ τοὺς διωγμοὺς οἱ Ἕλληνες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας· μιλᾶμε, ἀκόμη, γιὰ τὸν ξεριζωμὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Καὶ ὅμως, οἱ διωγμοὶ δὲν στρέφονταν ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων κατὰ τὴν καταγωγὴ, ἀλλὰ ἐναντίον τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων κατὰ τὸ θρήσκευμα. Καὶ ἡ σύμβαση τῆς Λωζάννης ποὺ ὄριζε τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν δὲν ἔκανε λόγο γιὰ Ἕλληνες καὶ Τούρκους, ἀλλὰ προέβλεπε τὴ μετακίνηση

τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων τῆς Τουρκίας στὴν Ἑλλάδα, καὶ τῶν μουσουλμάνων τῆς Ἑλλάδας στὴν Τουρκία – μὲ τὴν ἐξαίρεση τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κωνσταντινούπολης, τῆς Ἰμβρου καὶ τῆς Τενέδου, καὶ τῶν μουσουλμάνων τῆς Δυτικῆς Θράκης.

Εἶναι σημαντικό νὰ καταλάβουμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ θρησκευτικὴ ταυτότητα διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ταυτότητα, ἀλλὰ καὶ συμπλέκεται μὲ αὐτήν. Κάθε φορὰ ποὺ ἐορτάζουμε τὴν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, βρίσκουμε τὴν εὐκαιρία νὰ θυμίσουμε καὶ νὰ θυμηθοῦμε

Ἀλλὰ τὸ μεγαλύτερο θαῦμα στὴ μακρά ἑλληνικὴ ἱστορία, μεγαλύτερο καὶ ἀπὸ τὸν Μαραθῶνα καὶ ἀπὸ τὴ Σαλαμίνα, εἶναι ὅτι ἐπὶ τετρακόσια χρόνια στὴ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία οἱ ραγιαῖδες ΔΕΝ ἐνέδωσαν, διότι ἐβλεπαν στὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ τὴν ταυτότητά τους, ποὺ ἐπ’ οὐδενὶ λόγῳ καὶ τρόπῳ διανοοῦνταν νὰ ἀρνηθοῦν. Καὶ ἐπειδὴ δὲν τὴν ἀρνήθηκαν, γι’ αὐτὸ μπόρεσε νὰ ὑπάρξει τὸ '21. Καὶ ἐπειδὴ δὲν τὴν ἀρνήθηκαν, γι’ αὐτὸ ὑπάρχουν ἀκόμη σήμερα Ἑλληνες – διότι διαφορετικὰ οἱ Ἑλληνες

Τὴν ἐποχὴ τῶν κατακλυσμαίων γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καὶ τὴν ἀκολούθησαν, τὴν ἐποχὴ τῶν φρικαλεοτήτων τῶν Τούρκων, εἶναι σημαντικό νὰ καταλάβουμε ὅτι κανεὶς δὲν θὰ ἄγγιζε τοὺς Ἑλληνες κατὰ τὴν καταγωγὴν ποὺ εἶχαν προσχωρήσει στὸν μουσουλμανισμό· διότι αὐτοὶ λογίζονταν πιά Τούρκοι. Θύματα ἦταν ὅσοι εἶχαν ἀρνηθεῖ νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ. Ἀλλὰ καὶ κατόπιν, μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν πληθυσμῶν, κανένας δὲν ὑποχρέωνε ὅσους εἶχαν προσχωρήσει στὸν μουσουλμανισμό νὰ ἐγκαταλείψουν τὶς ἐστίες τους στὴ Μικρὰ Ἀσία. Τὸ κριτήριον γιὰ τὴν ἀνταλλαγὴ ἦταν πεντακάθαρα ἡ θρησκευτικὴ ταυτότητα, ὄχι ἡ ἐθνικὴ καταγωγὴ.

ὅτι οἱ ραγιαῖδες στὴν Τουρκοκρατία ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα, ἀλλὰ μποροῦσαν νὰ ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ ὅλα τὰ ἀσύλληπτα δεινὰ τῆς ζωῆς τους μὲ τὸν πιὸ εὐκόλο καὶ ἀπλὸ τρόπο. Ἀρκοῦσε νὰ παρουσιασθοῦν μπροστὰ στὶς ὀθωμανικὲς ἀρχὲς καὶ νὰ προφέρουν μία καὶ μόνον φράση: «Λὰ ἰλλάχ ἰλ ἀλλάχ». Μὲ αὐτὴ τὴ μία φράση, τόσο ἀπλᾶ, ὁμολογοῦσαν ὡς Θεὸ τὸν Ἄλλάχ καὶ γίνονταν Τούρκοι, καθ’ ὅλα ἰσότιμοι μὲ τοὺς ἄλλους Τούρκους. Ἐπαυαν νὰ εἶναι ραγιαῖδες καὶ γίνονταν ἀγαῖδες. Κάποιοι προφανῶς ἐνέδωσαν.

θὰ ἦταν ἓνας ἀκόμα ἐξαφανισμένος λαὸς τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως οἱ Ἀσσύριοι, οἱ Βαβυλώνιοι, οἱ Σουμέριοι καὶ οἱ Χιτιτίτες.

Ἔτσι καὶ τὴν ἐποχὴ τῶν κατακλυσμαίων γεγονότων ποὺ προηγήθηκαν τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς καὶ τὴν ἀκολούθησαν, τὴν ἐποχὴ τῶν φρικαλεοτήτων τῶν Τούρκων, εἶναι σημαντικό νὰ καταλάβουμε ὅτι κανεὶς δὲν θὰ ἄγγιζε τοὺς Ἑλληνες κατὰ τὴν καταγωγὴν ποὺ εἶχαν προσχωρήσει στὸν μουσουλμανισμό· διότι αὐτοὶ λογίζονταν πιά Τούρκοι. Θύματα ἦταν ὅσοι εἶχαν ἀρνηθεῖ νὰ ἐγκατα-

λείπουν την πίστη του Χριστού.

Αλλά και κατόπιν, με την ανταλλαγή των πληθυσμών, κανένας δεν υποχρέωνε όσους είχαν προσχωρήσει στον μουσουλμανισμό να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στη Μικρά Ασία. Το κριτήριο για την ανταλλαγή ήταν πεντακάθαρα η θρησκευτική ταυτότητα, όχι η εθνική καταγωγή. Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό ότι οι λεγόμενοι Τουρκοκρητικοί, οι Κρητικοί μουσουλμάνοι, αν και κανείς δεν αμφισβητούσε την ελληνικότητά τους και οι ίδιοι κατά κανόνα δεν γνώριζαν γρήγορα, με την ανταλλαγή των πλη-

είχε αρχίσει να αυξάνεται με θαυμαστό τρόπο και να ανανεώνεται πνευματικά»¹².

Και λίγο παρακάτω, στην άμέσως επόμενη σελίδα, αφού αναφέρεται στην άπιστευτη μεθοδικότητα με την οποία προωθήθηκε αυτό το πρόγραμμα εξολόθρευσης, προσθέτει ότι αυτό «*συντελέσθηκε με ακατονόμαστες ωμότητες, προκαλώντας θανάτους περισσότερους από εκείνους οποιουδήποτε παρόμοιου διωγμού μετά την έλευση του Χριστού*»¹³.

Δεν ξέρω γιατί λησμονούμε αυτή τη θρησκευτική διάσταση. Φαίνεται δεν είναι τόσο «της μόδας» στην εποχή μας να

Δεν μιλάμε άπλως για τους Έλληνες κατά την καταγωγή, που στο κάτω κάτω, αν είχαν επιλέξει να αρνηθούν την πίστη του Χριστού, κανένας δεν θα τους υποχρέωνε να εγκαταλείψουν τις εστίες τους στη Μικρά Ασία. Μιλάμε για τους χριστιανούς της Μικρᾶς Ἀσίας. Αὐτοὶ ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα. Αὐτοὺς τιμάμε.

θυσμῶν υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν στην Τουρκία.

Αὐτὴ τὴ θρησκευτικὴ διάσταση δὲν ἐπιτρέπεται νὰ τὴν ἀγνοοῦμε. Διότι πραγματικὰ χρωματίζει τὰ δραματικὰ γεγονότα μὲ ἐντελῶς διαφορετικὸ τρόπο. Ἔχοντας πλήρη εἰκόνα αὐτῆς τῆς θρησκευτικῆς διάστασης, ὁ Ἀμερικανὸς πρὸξενος στὴ Σμύρνη Τζῶρτζ Χόρτον (1859-1942), στὸ περίφημο βιβλίο του ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1926 μὲ τὸν εὐγλωττο τίτλο *The blight of Asia* (*Ἡ κατάρα τῆς Ἀσίας*), γράφει πρὸς τὸ τέλος τῆς Εἰσαγωγῆς:

«Ἡ καταστροφὴ τῆς Σμύρνης δὲν ἦταν παρὰ ἡ τελευταία πράξις σὲ ἓνα σταθερὸ πρόγραμμα ἐξολόθρευσης τοῦ χριστιανισμοῦ σὲ ὅλη τὴν ἑκτασὴ τῆς παλαιᾶς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας· ὁ ξεριζωμὸς ἐνὸς ἀρχαίου χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος τὰ τελευταία χρόνια

μιλάμε γιὰ πίστη καὶ θρησκεία. Ἀλλὰ ἐδῶ πρέπει νὰ τὸ βροντοφωνάξουμε. Δὲν μιλάμε ἄπλως γιὰ τοὺς Ἕλληνες κατὰ τὴν καταγωγή, ποὺ στὸ κάτω κάτω, ἂν εἶχαν ἐπιλέξει νὰ ἀρνηθοῦν τὴν πίστη τοῦ Χριστοῦ, κανένας δὲν θὰ τοὺς υποχρέωνε νὰ εγκαταλείψουν τὴν εστίαν τους στὴ Μικρὰ Ἀσία. Μιλάμε γιὰ τοὺς χριστιανούς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Αὐτοὶ ὑπέφεραν τὰ πάνδεινα. Αὐτοὺς τιμάμε.

Καὶ βέβαια, ὅταν λησμονοῦμε αὐτὴ τὴ θρησκευτικὴ διάσταση τοῦ θέματος, ὑπάρχουν συνέπειες, καὶ μάλιστα συνέπειες διόλου εὐκαταφρόνητες. Γιὰ παράδειγμα: Ἄν δὲν μιλάμε γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴ θρησκεία, γιὰ νὰ μὴν τυχὸν τῆς

---

12 George Horton, *The blight of Asia*, The Bobbs-Merrill Company Publishers, Indianapolis 1926, σελ. 13.

13 George Horton, ὁ.π., σελ. 14.

δώσουμε μεγάλη σημασία, και ἔτσι δὲν βλέπουμε τὸ θέμα στὴ θρησκευτικὴ του διάσταση, τότε κινδυνεύουμε νὰ φανοῦμε ὅτι λέμε κάτι παράδοξο, ὅταν ἐρχόμαστε στὸ θέμα τῶν πληθυσμῶν τῆς Δυτικῆς Θράκης ποὺ ἐξαιρέθηκαν ἀπὸ τὴν ὑποχρεωτικὴ ἀνταλλαγὴ πληθυσμῶν, καὶ ἐκεῖ πιὰ θυμόμαστε νὰ ποῦμε ὅτι, ἂ, ὅλα κι ὅλα, κοιτάξτε τὴ Συνθήκη τῆς Λωζάννης, εἶναι μουσουλμᾶνοι, ὄχι Τοῦρκοι. Ναί, ἔτσι εἶναι, δίκιο ἔχουμε, ἀλλὰ ἂν καθ' ὅλα τὰ ἄλλα ἐπιλέγουμε νὰ «θάβουμε» τὴ θρησκευτικὴ διάσταση τοῦ θέματος, τότε κινδυνεύουμε νὰ χάσουμε τὸ δίκιο μας, κι ἂς προσέχαμε... Καταλαβαίνετε τί ἐννοῶ, ὅταν μιλῶ γιὰ συνέπειες, καὶ μάλιστα διόλου εὐκαταφρόνητες...

Γ. Ὁ Ἐθνικὸς Διχασμὸς

Δὲν μποροῦμε κλείνοντας νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε στὰ λάθη ποὺ κάνουμε στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζουμε σήμε-ρα τὸν Ἐθνικὸ Διχασμὸ, ποὺ περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο ὑπονόμευσε τὴν ἐθνικὴ προσπάθεια στὴ Μικρὰ Ἀσία.

Απὸ τὴ μιὰ οἱ Βενιζελικοί, ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ Βασιλικοί. Καὶ ὅμως, οἱ δύο αὐτοί, ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος καὶ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Α', πρὶν ἀπὸ λίγα μόλις χρόνια ἔνωσαν τοὺς Ἕλληνες, δὲν τοὺς διχάζαν. Ὁ πρωθυπουργὸς Ἐλευθέριος Βενιζέλος, μὲ τὸ θαυμαστὸ μεταρρυθμιστικὸ του ἔργο, ἔπειθε ὅτι εἶχε ἀνατεῖλει μιὰ νέα ἐποχὴ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Α' φάνταζε στὰ μάτια πολλῶν Ἑλλήνων ὡς ὁ Κωνσταντῖνος ἐκεῖνος ποὺ θὰ ἀνακτοῦσε τὴν Πόλη, καὶ πολλοὶ τὸν ἀποκαλοῦσαν ἤδη «Κωνσταντῖνο Β'», συνεχίζοντας τὴν ἀρίθμηση τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων – ὁ τελευταῖος αὐτοκράτορας ἦταν ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ' Παλαιολόγος. Βενιζέλος καὶ Κωνσταντῖνος, ἀπὸ κοινοῦ, ἦταν οἱ μεγάλοι πρωταγωνιστὲς τῶν θριάμβων

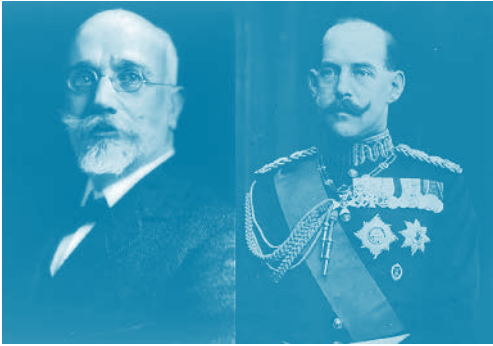
τῶν Βαλκανικῶν Πολέμων, ἦταν «*Οἱ Πρωτεργάται τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος*», ὅπως ὀνομάζονται σὲ μιὰ ἀφίσα βασιμμένη σὲ μιὰ πολὺ γνωστὴ φωτογραφία τοὺς ἀπὸ ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Αὐτὴ ἡ θαυμαστὴ σύμπνοια ὅμως σωριάσθηκε γρήγορα σὲ ἐρείπια. Εἶναι γνωστοὶ οἱ φαρμακεροὶ καὶ διόλου κομποῖ στίχοι μὲ τοὺς ὁποίους ἀναφέρεται στὸν βασιλεὺς Κωνσταντῖνο τὸ γνωστὸ τραγούδι «*Τῆς Ἀμύνης τὰ Παιδιά*», ποὺ σχεδὸν ὅλοι γνωρίζουμε ἀπὸ τὴ διασκευὴ του ἀπὸ τὸν Σταῦρο Ξαρχάκο γιὰ τὴν ταινία «*Ρεμπέτικο*» τοῦ 1980:

«*Τῆς Ἀμύνης τὰ παιδιὰ
διώξανε τὸ βασιλιὰ
καὶ τοῦ δῶσαν τὰ βρακιά του,
γιὰ νὰ πάει στὴ δουλειὰ του,
τὸν περὶδρομο νὰ τρώει
μὲ τὸ ξένο του τὸ σόι*».

Οἱ στίχοι λένε πολλὰ, καὶ βεβαίως καὶ οἱ πρωτότυποι δὲν ἦταν λιγώτερο φαρμακεροί¹⁴. Καὶ αὐτὴ ἡ γλῶσσα δὲν χαρακτηρίζε μόνο τὸν πολὺ λαό. Σὲ δίκη ποὺ καταδίκασε σὲ θάνατο δύο συνεργάτες τοῦ βασιλεῖ Κωνσταντῖνου ποὺ εἶχαν ἀποβιβασθεῖ κρυφὰ στὴν Ἑλλάδα, γιὰ νὰ ἔλθουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν γιὸ τοῦ Κωνσταντῖνου καὶ νέο βασιλεὺς Ἀλέξανδρο, ὁ νέος βασιλικὸς ἐπίτροπος Ἰωσήφ Κούνδουρος (ὁ πατέρας τοῦ σκηνοθέτη Νίκου Κούνδουρου) ἀφ' ἑνὸς μὲν διετύπωσε τὴ λύπη του ποὺ τὸ ἑλληνικὸ σύνταγμα δὲν προέβλεπε θανάτωση μὲ βασανιστήρια, γιὰ νὰ εἶχε τὴ χαρὰ νὰ τοὺς θανατώσει ὁ ἴδιος(...), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀναφέρθηκε στὸν ἐξόριστο τότε στὴν Ἑλβετία βασιλεὺς Κωνσταντῖνο μὲ τοὺς χαρακτηρισμούς:

¹⁴ Οἱ στίχοι τῆς διασκευῆς εἶναι τοῦ Νίκου Γκάτσου. Οἱ πρωτότυποι στίχοι ἦταν: «*Τῆς Ἀμύνης τὰ παιδιὰ διώξανε τὸ βασιλιὰ καὶ τοῦ δῶσαν τὰ πανιά του, γιὰ νὰ πάει στὴ δουλειὰ του, γιὰ νὰ πάει στὴ Γερμανία νὰ τὸν κάνουε λοχία*» – στίχοι ἐξίσου φαρμακεροὶ γιὰ τὸν ἀρχηγὸ τοῦ κράτους...

«τὸ βασιλικὸ κτῆνος» καὶ «ὁ μαῦρος ἀλήτης τῆς Ζυρίχης». Καὶ μὴ νομίζετε ὅτι ἡ «ἀβρότητα» αὐτὴ χαρακτηρίζει μόνο τὴ μία πλευρά. Παράδειγμα: Τί ἦταν νὰ κάνει ὁ Βενιζέλος μὰ ἐγχείρηση κύστης κόκκυγος; Βρέθηκαν κάποιοι νὰ ποῦν ὅτι αὐτὴ

σύνθετη. Γιὰ παράδειγμα, ἐντελῶς ἀντίθετα ἀπ' ὅ,τι θὰ φανταζόταν κανεὶς, ἡ πολυεθνικὴ σοσιαλιστικὴ ἐργατικὴ ὀργάνωση τῆς Θεσσαλονίκης Φεντερασιόν, στὴν ὁποία μάλιστα ἦταν ἔντονο καὶ τὸ ἐβραϊκὸ στοιχεῖο (μὲ πρεξάρχουσα μορφή τὸν ἠγέτη τῆς Ἀβραὰμ Μπεναρόγια), ἦταν ἀπροκάλυπτα ἀντιβενιζελικὴ (παρὰ τὶς προσπάθειες τοῦ Βενιζέλου ἀργότερα νὰ τὴν προσεγγίσει), καὶ μάλιστα συνεργάστηκε ἐκλογικὰ μὲ τὸν βασιλικὸ Γούναρη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ ἀδελφὸς τοῦ Κωνσταντίνου πρίγκιπας Γεώργιος, ποῦ πλέον ζοῦσε στὸ Παρίσι νυμφευμένος μὲ τὴ μικρανεσιά τοῦ Μεγάλου Ναπολέοντα Μαρία Βοναπάρτη, ἂν καὶ ὡς Ὑπατος Ἀρμοστής στὴν Κρήτη εἶχε συγκροσθεῖ σφοδρὰ μὲ τὸν Βενιζέλο, στὸν Ἐθνικὸ

Δὲν μπορούμε κλείνοντας νὰ μὴν ἀναφερθοῦμε στὰ λάθη ποὺ κάνουμε στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζουμε σήμερα τὸν Ἐθνικὸ Διχασμό, ποὺ περισσότερο ἴσως ἀπὸ ὅτιδήποτε ἄλλο ὑπονόμευσε τὴν ἐθνικὴν προσπάθεια στὴ Μικρὰ Ἀσία.

πιά ἦταν ἡ ἀπόδειξη πὼς ὁ Βενιζέλος ἦταν ἕνα σατανικὸ τέρας, καὶ οἱ γιατροὶ εἶχαν ἀσφαλῶς παιδευθεῖ πολὺ νὰ τοῦ κόψουν μὲ πριόνι τὴν οὐρὰ μὲ τὴν ὁποία εἶχε γεννηθεῖ... Μιλᾶμε γιὰ πράγματα ποὺ θὰ ἦταν κωμικά, ἂν δὲν ἦταν τραγικά...

Γιὰ νὰ ἔλθουμε στὸ θέμα μας, πολλὰ εἶναι τὰ λάθη ποὺ κάνουμε σήμερα στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν Ἐθνικὸ Διχασμό. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, εἶναι λάθος ὅτι γυρεύουμε νὰ τὸν χωρέσουμε στὰ συνήθη καλούπια μας, ἀναζητώντας ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τοὺς προοδευτικοὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς συντηρητικοὺς, ἢ, ἀκόμα χειρότερα, ἀπὸ τὴ μία τοὺς ἀριστεροὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς δεξιούς. Ἡ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς ἦταν πολὺ πιὸ

Διχασμὸ συντασσόταν ξεκάθαρα μὲ τὶς ἐπιλογές τοῦ Βενιζέλου καὶ διαφωνοῦσε κάθετα μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου. Καὶ τὸ πιὸ ἀνατρεπτικὸ, τὸ ΣΕΚΕ, ὁ πρόδρομος τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος, συντάχθηκε μὲ τοὺς Βασιλικούς κατὰ τοῦ Βενιζέλου, καὶ μάλιστα ἡ ἐκλογικὴ ἥττα τοῦ Βενιζέλου στὶς ἐκλογές τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1920 πανηγυρίσθηκε ἀπὸ κομμουνιστὲς καὶ Βασιλικούς μαζί, μὲ τὸ σουρρεαλιστικὸ σύνθημα: «Σφυρί, δρεπάνι, ἐλιά, στεφάνι»...

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι καὶ μία ἀκόμα λεπτομέρεια πού... ξεφεύγει ἀπὸ τὰ καλούπια μας: Σήμερα ὁ ἐθνικός μας ἀερολιμένας στὴν Ἀθήνα φέρει τὸ ὄνομα τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου, καὶ στὶς μεγάλες

πόλεις της Ελλάδας σχεδόν δεν υπάρχει δῆμος που να μην έχει σε κάποια πλατεία του την προτομή ή τον ανδριάντα του Βενιζέλου. Αυτό όμως δεν ήταν πάντα έτσι. Επί πολλές δεκαετίες θεωρείτο περίπου αδιανόητο να στηθεί ανδριάντας του Βενιζέλου. Αν θελήσουμε να αναζητήσουμε ποιά ήταν η κυβέρνηση που έκανε την αρχή και τίμησε πρώτη με ανδριάντα τον μεγάλο Κρητικό πολιτικό, μας περιμένει μια έκπληξη: Ο πρώτος ανδριάντας του Βενιζέλου που στήθηκε στην Ελλάδα είναι αυτός που βρίσκεται στο Πάρκο Ελευθερίας στους Άμπελοκήπους, πολύ κοντά στο Μέγαρο Μουσικής Αθηνών, έργο του σπουδαίου γλύπτη Νίκου Παππᾶ¹⁵. Τὰ ἀποκαλυ-

νιζέλου Καθλίν (Κατερίνα Ζερβουδάκη). Πιθανόν πίσω από αυτήν την προσπάθεια της Επταετίας να έναγκαλισθεί τους Βενιζελικούς να κρύβονται, σε κάποιο βαθμό, τὰ άνοικτὰ μέτωπα που εἶχε τὸ καθεστὼς με ἕναν ἄλλο βασιλιὰ Κωνσταντίνο... Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, για μία ἀκόμα φορά, ὅπως συμβαίνει συχνά, ἡ ἱστορικὴ πραγματικότητα ἀντιστέκεται πεισματικά στην προσπάθειά μας να τὴ χωρέσουμε στὰ προκατασκευασμένα καλούπια μας...

Ἄλλὰ καὶ πέραν τούτου, ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖο ἐρμηνεύουμε τὸν Ἐθνικὸ Διχασμὸ ἀφήνει ἕνα ἄρωμα ἀβάστακτης ἐλαφρότητας. Για παράδειγμα: Ἀκοῦμε να λέγεται κατὰ κόρον ὅτι ὁ βασιλιὰς

Πολλὰ εἶναι τὰ λάθη που κάνουμε σήμερα στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο βλέπουμε τὸν Ἐθνικὸ Διχασμὸ. Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, εἶναι λάθος ὅτι γυρεύουμε να τὸν χωρέσουμε στὰ συνήθη καλούπια μας, ἀναζητώντας ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ τοὺς προοδευτικούς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς συντηρητικούς, ἢ, ἀκόμα χειρότερα, ἀπὸ τὴ μία τοὺς ἀριστεροὺς καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τοὺς δεξιούς. Ἡ πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς ἦταν πολὺ πιὸ σύνθετη.

πτῆρια του ανδριάντα έγιναν με κάθε ἐπισημότητα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1969... ἐπὶ Ἐπταετίας(!). Με τὴν εὐκαιρία τῶν ἀποκαλυπτηρίων, ὁργανώθηκε λαμπρὴ τελετή, στὴν ὁποία προσεκλήθησαν καὶ παρέστησαν ὅλοι οἱ ἐν ζωῇ συνεργάτες τοῦ μεγάλου Κρητικῶ πολιτικῶ, ὑπέργηροι πλέον, καθὼς καὶ ἡ σύζυγος τοῦ ἐκλιπόντος πρὶν μερικὰ ἔτη Σοφοκλῆ Βε-

Κωνσταντῖνος εἶχε φιλογερμανικὲς τάσεις, ἐπειδὴ ἡ γυναῖκά του Σοφία ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Κάιζερ τῆς Γερμανίας Γουλιέλμου Β'. Ἐδῶ ὀφείλουμε να διακρίνουμε δύο πράγματα: Τὸ ἂν ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε φιλογερμανικὲς τάσεις -χωρὶς βέβαια, σε καμμία περίπτωση, να διανοεῖται ἔξοδο τῆς Ἑλλάδας στὸν πόλεμο στὸ πλευρὸ τῆς Γερμανίας-, αὐτὸ εἶναι ἕνα πρᾶγμα· ἄλλὰ τὸ να ποῦμε ὅτι αὐτὲς οἱ ὁποῖες φιλογερμανικὲς τάσεις ὀφείλονται στὸ ὅτι ἡ γυναῖκά του Σοφία ἦταν ἀδελφὴ τοῦ Κάιζερ, αὐτὸ πιά εἶναι κάτι ἄλλο, τὸ ὁποῖο δὲν δείχνει ἀπλῶς μιὰ ἐπιπόλαια

¹⁵ Τοῦ ἴδιου που ἀργότερα φιλοτέχνησε τὸν ὕψους 3,5 μ. ανδριάντα τοῦ Βενιζέλου που ἀπὸ τὸ 1990 κοσμεί τὸν προαύλιο χῶρο τῆς Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ανδριάντας στὸ Πάρκο Ἐλευθερίας εἶναι ὀρειχάλκινος καὶ ἔχει ὕψος 4 μ.

προσέγγιση, αλλά και μιὰ ἄγνοια τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργοῦσαν οἱ ἐπιγαμίες μεταξύ τῶν βασιλικῶν οἰκῶν τῆς Εὐρώπης. Ὁ Κωνσταντῖνος πράγματι συνδεόταν μὲ τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια τῆς Γερμανίας μέσω τῆς συζύγου του Σοφίας, ἀλλὰ ἐξίσου συνδεόταν καὶ μὲ τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια τῆς Ρωσίας μέσω τῆς μητέρας του Ὀλγας. Ἀλλὰ καὶ ὁ βασιλιάς τῆς Ἀγγλίας Γεώργιος Ε' συνδεόταν μὲ τὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια τῆς Ρωσίας (καθὼς ὁ τσάρος Νικόλαος Β' ἦταν πρῶτος του ἐξάδελφος), ὅπως ἐπίσης συνδεόταν καὶ μὲ τὴν αὐτοκρα-

αὐτὸ ποὺ φρονοῦσαν ἦταν ἡ σωτηρία τῆς πατρίδας, ὅμως γι' αὐτὸ, κατὰ λογική συνέπεια, ἐξίσου πεπεισμένοι ὅτι αὐτὸ τὸ διαφορετικὸ ποὺ φρονοῦσαν οἱ ἄλλοι, οἱ ἀπέναντι, ἦταν ἡ καταστροφή τῆς πατρίδας, ἦταν προδοσία. Καὶ βεβαίως, ἐν ὀνόματι τῆς σωτηρίας τῆς πατρίδας, δικαιολογούνταν κάθε λογῆς ἀκρότητες – ὥστε στὸ τέλος ἡ κάθε πλευρὰ δὲν εἶχε νὰ ἀπαντήσει μόνο στὴ διαφορετικὴ ἀποψη τῆς ἄλλης, ἀλλὰ καὶ στὶς ἀκρότητες τῆς ἄλλης, ποὺ κλιμακώνονταν ὄλο καὶ περισσότερο, πέρα ἀπὸ κάθε μέτρο καὶ ἔξω ἀπὸ κάθε λογική. Κατὰ τὴν ἐκτίμη-

---

Ὁ πιὸ σωστὸς τρόπος νὰ δοῦμε τὸν Ἐθνικὸ Διχασμὸ θὰ ἦταν νὰ ποῦμε αὐτὸ ποὺ ἔγραψε μία ἀπὸ τὶς σπουδαῖες μορφές ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἔργο, ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, ἀναφερόμενος σὲ ἕναν ἄλλο διχασμὸ, τὸν ἐμφύλιο τῆς Ἐπανάστασης: ὅτι καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς βρισκόνταν ἄνθρωποι ποὺ γιὰ τὴν πατρίδα ἦταν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν τὴ ζωὴ τους – ἀλλὰ ΟΧΙ τὸ ἐγὼ τους.

τορική οἰκογένεια τῆς... Γερμανίας (καθὼς πρῶτος του ἐξάδελφος ἦταν καὶ ὁ Κάιζερ Γουλιέλμος Β')!

Τὸ σημαντικώτερο ὅμως, κατὰ τὴν ἐκτίμησή μου, λάθος ποὺ κάνουμε εἶναι ὅτι συχνὰ μπαίνουμε σὲ μιὰ διαδικασία ἀναπαραγωγῆς τοῦ Διχασμοῦ, βλέποντας ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ διορατικοὺς καὶ φωτισμένους πολιτικούς, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄνδρες κοντόφαλμους, ἂν ὄχι καὶ ὑπερέτες ξένων συμφερόντων. Ὅταν ὅμως τὸ κάνουμε αὐτό, μᾶς διαφεύγει ἡ οὐσία, μᾶς διαφεύγει ἡ τραγωδία τοῦ Διχασμοῦ. Διότι ἡ τραγωδία τοῦ Διχασμοῦ εἶναι ἀκριβῶς ὅτι καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς βρισκόνταν πατριῶτες, ἔτομοι θὰ χύσουν γιὰ τὴν πατρίδα καὶ τὴν τελευταία ρανίδα τοῦ αἵματός τους, ἀπόλυτα πεπεισμένοι ὅτι

σὴ μου, λοιπόν, ὁ πιὸ σωστὸς τρόπος νὰ δοῦμε τὸν Ἐθνικὸ Διχασμὸ θὰ ἦταν νὰ ποῦμε αὐτὸ ποὺ ἔγραψε μία ἀπὸ τὶς σπουδαῖες μορφές ποὺ πέρασαν ἀπὸ τὸ χριστιανικὸ ἔργο, ὁ Ἀλέξανδρος Τσιριντάνης, ἀναφερόμενος σὲ ἕναν ἄλλο διχασμὸ, τὸν ἐμφύλιο τῆς Ἐπανάστασης: ὅτι καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς βρισκόνταν ἄνθρωποι ποὺ γιὰ τὴν πατρίδα ἦταν πρόθυμοι νὰ θυσιάσουν τὴ ζωὴ τους – ἀλλὰ ΟΧΙ τὸ ἐγὼ τους¹⁶. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ τελευταῖο, ἂν θέλουμε νὰ ἀντλήσουμε καὶ ἕνα

---

16 Π. Μελίτη (= Α. Ν. Τσιριντάνη), «Ἐνας δάσκαλος», *Ακαΐνες* 157 (Φεβρουάριος 1955), σελ. 51: *Γιὰ ν' ἀνοίξη ὁ δρόμος*, Ἐκδόσεις Δαμασκός, Ἀθῆνα 1957, σελ. 295. Ἀλεξάνδρου Ν. Τσιριντάνη, *Γιὰ τὰ ἑλληνικὰ νιάτα*, Ἐκδόσεις «Συζητήσεις», Ἀθῆνα 1978, σελ. 184.

πνευματικό μήνυμα, ἦταν ἡ πραγματικὴ πηγὴ τῆς τραγωδίας τοῦ Διχασμοῦ καὶ ὄλων τῶν δεινῶν ποὺ αὐτὸς προκάλεσε.

Ἐπίμετρον

Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ σήμανε τὴν πῶ ἀπόλυτη καὶ πῶ τραγικὴ ἀνατροπὴ στὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο οἱ Ἕλληνες ἔβλεπαν τὴν πατρίδα τους καὶ τὸ μέλλον τῆς. Εἶχαν σπικώσει τὰ ὄπλα, γιὰ νὰ ἐλευθερωθοῦν ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ. Εἶχαν σπῆσει ἕνα ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος. Ἀλλὰ δὲν μπορούσαν νὰ ἀγνοοῦν

κάθε λογικὴ ὄχι ἀπλῶς δὲν γονάτισαν τὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἀλλὰ καὶ τὸ βοήθησαν νὰ ὀρθοποδίσει, τὸ ἀναζωογόνησαν – καὶ μάλιστα ἀπὸ κάθε ἄποψη: πνευματικά, πολιτιστικά, ἀκόμη καὶ οἰκονομικά. Πῶς ἔγινε αὐτὸ τὸ θαῦμα; Εἶναι ἀπλό: Αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι, οἱ πρόσφυγες, εἶχαν χάσει τὴν ἐπὶ γῆς πατρίδα τους, ἀλλὰ ὄχι τὴν ἐν τῷ οὐρανῷ. Εἶχαν μέσα τους τὴν πίστη στὸν Χριστὸ καὶ τὶς ἀρετὲς ποὺ αὐτὴ ἡ πίστη γεννᾷ. Χάρη σὲ αὐτὴ τὴν πίστη καὶ σὲ αὐτὲς τὶς ἀρετὲς, καὶ εἶχαν κρατήσῃ τὸν ἑλληνισμὸ ζωντανὸ αἰῶνες κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, καὶ ἀκόμα

Ἐπὶ σχεδὸν ἕναν αἰῶνα, οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν δεδομένο καὶ αὐτονόητο ὅτι τὸ κράτος τους θὰ μεγάλωνε, γιὰ νὰ ἀγκαλιάσει τὸν Ἑλληνισμὸ. Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ τοὺς ὑποχρέωσε νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν πικρὴ ἀλήθεια: Ὅχι, δὲν θὰ μεγάλωνε τὸ κράτος, γιὰ νὰ ἀγκαλιάσει τὸν Ἑλληνισμὸ· ὁ Ἑλληνισμὸς ἔπρεπε νὰ συρρικνωθεῖ, γιὰ νὰ χωρέσει στὸ μικρὸ ἑλληνικὸ κράτος...

ὅτι ἔξω ἀπὸ τὰ σύνορα αὐτοῦ τοῦ κράτους βρίσκονταν περισσότεροι Ἕλληνες ὑπόδουλοι στοὺς Τούρκους ἀπ' ὅσους ζοῦσαν στὸ ἐλεύθερο ἑλληνικὸ κράτος. Ἐπὶ σχεδὸν ἕναν αἰῶνα, οἱ Ἕλληνες θεωροῦσαν δεδομένο καὶ αὐτονόητο ὅτι τὸ κράτος τους θὰ μεγάλωνε, γιὰ νὰ ἀγκαλιάσει τὸν Ἑλληνισμὸ. Ἡ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ τοὺς ὑποχρέωσε νὰ συνειδητοποιήσουν τὴν πικρὴ ἀλήθεια: Ὅχι, δὲν θὰ μεγάλωνε τὸ κράτος, γιὰ νὰ ἀγκαλιάσει τὸν Ἑλληνισμὸ· ὁ Ἑλληνισμὸς ἔπρεπε νὰ συρρικνωθεῖ, γιὰ νὰ χωρέσει στὸ μικρὸ ἑλληνικὸ κράτος...

Ἀπόδειξη ὅμως τῆς ζωτικότητας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εἶναι ὅτι αὐτὴ τὴν ἀνείπωτη τραγωδία μπόρεσε νὰ τὴ μετατρέψει σὲ ἕνα ἀκόμα ἔπος: τὸ ἔπος τῆς ἐνσωμάτωσης τῶν προσφύγων, ποὺ πέρα ἀπὸ

καὶ τὴ μεγάλη τραγωδία μπόρεσαν νὰ τὴ μετατρέψουν σὲ θαῦμα.

Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ μήνυμα ποὺ μᾶς στέλνουν σήμερα. Διότι ἂν ἐμεῖς ἀπομακρυνθοῦμε ἀπὸ αὐτὴ τὴν πίστη, ἂν χάσουμε τὶς ἀρετὲς ποὺ αὐτὴ ἡ πίστη γεννᾷ, τότε ὁ ἑλληνισμὸς, ποὺ ἔζησε αἰῶνες κάτω ἀπὸ τὸν τουρκικὸ ζυγὸ, θὰ κινδύνευε νὰ σβήσει καὶ νὰ χαθεῖ στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα. Καὶ αὐτό, τολμῶ νὰ πῶ, θὰ ἦταν μιὰ τραγωδία μεγαλύτερη καὶ ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφὴ.

Σᾶς εὐχαριστῶ γιὰ τὴν προσοχὴ σας

ΓΙΑΝΝΗΣ Κ. ΤΣΕΝΤΟΣ

ΛΗΣΜΟΣΥΝΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ...*

Σεβαστοὶ Πατέρες,
Ἀγαπητές μου κυρίες καὶ ἀγαπητοὶ κύριοι,

Θά 'θελα, πρὶν ἀπὸ κάθε ἄλλο λόγο, νὰ εὐχαριστήσω γιὰ τὸ κάλεσμα ποὺ εἶχα νὰ εἶμαι ἐδῶ, κοντά σας. Εἶναι γιὰ μένα χαρὰ καὶ τιμὴ νὰ εἶμαι μαζί σας.

Ζοῦμε ἐφέτος τὴν ἐπετειοκῆ χρονιὰ τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, τοῦ ὀλοκαυτώματος τῆς Σμύρνης, τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ξεριζωμοῦ τῶν Μικρασιατῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὶς πανάρχαιες κοιτίδες τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ· ἐνὸς πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴ χαλκολιθικὴ ἐποχὴ καὶ τὴν ἐποχὴ τοῦ σιδήρου, ποὺ σήμε-

ρα βρίσκεται στὰ μουσεῖα τῆς Τουρκίας, καθὼς καὶ στὶς ὀθωμανικὲς βιβλιοθηκὲς βρίσκονται ἕνα πλῆθος ἀπὸ ἀρχαιοτάτα ἑλληνικὰ χειρόγραφα. Ἐκατὸ χρόνια ἀπὸ τὸν ξεριζωμὸ τῶν Μικρασιατῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν χῶρο ὅπου ἀντάμωσε ὁ Ἑλληνισμὸς μὲ τὸν Χριστιανισμὸ.

Δὲν εἶναι, ὡστόσο, στὴν πρόθεσί μου νὰ θυμίσω «περασμαμένα μεγαλεῖα» καὶ χαμένες πατρίδες· οὔτε νὰ πῶ γιὰ ἐκτοπίσεις, βασανισμοὺς καὶ ἄλλα σχετικά... Εἶναι δυνατὸν νὰ περιγράψει κανεὶς τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή; Ὅτι ἔγινε εἶναι τὸ ἀπερίγραπτο! Κι ὅ,τι κι ἂν ποῦμε θά 'ναι, σίγουρα, λόγος λειψός. Εἶναι μιὰ φρικὴ, ποὺ κάποτε αἰσθάνεσαι τὴν ἀνά-

---

* Τὸ κείμενο ἀποτελεῖ ἐκτεταμένη καὶ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῆς εἰσίτησης ποὺ παρουσιάσθηκε στὸ πλαίσιο τῆς Ἐκδήλωσης Μνήμης καὶ Τιμῆς γιὰ τὰ 100 χρόνια ἀπὸ τὴ Μικρασιατικὴ Καταστροφή στὴ μεγάλη αἴθουσα τοῦ «Ἀποστόλου Παύλου», ὁδὸς Καρύτση 14, στὴν Ἀθήνα. Τὴν ἐκδήλωση μπορεῖ κανεὶς νὰ παρακολουθήσει στὸ σύνολό της στὴν ἴστοσελίδα τῆς ΧΕΕ (<https://xee.gr>) καὶ στὸ Youtube στὴ διεύθυνση: <https://www.youtube.com/watch?v=2f-h3yjf2X4>.

γκη να τη σπρώξεις στον χώρο της ἀμνησί-
ας και ὄχι τῆς μνήμης... Ἄλλωστε ὁ πόνος
–ὁ κάθε πόνος– δὲν μπορεῖ νὰ περιγραφεῖ·
βιώνεται μόνο...

Αὐτὸν τὸν ἀγιάτρευτο πόνο ἔβγαξε ὁ
πατέρας μου ὡς τὰ στερνά του, μὲ πέντε
μόνο λέξεις:

– Ἄχ, πάει... χάσαμε τὴ Μικρασία...

Κι ὅταν τὸ ἔλεγε κι ἔτσι ποῦ τὸ ἔλεγε,
ἔνωθες πὼς ἐκεῖνο τὸ «ἄχ» δὲν ἦταν γιὰ
τὰ σπῆτια, τὰ κτήματα, τὶς ἐπιχειρήσεις
κι ὄ,τι ἄλλο ἄφησαν πίσω, ἀλλὰ γιὰ κά-
τι πολὺ πῖθό πάνω καὶ πέρα ἀπ’ αὐτά...
Ἄκουγα, ἀκόμα, συχνά – ἀπὸ συγγενεῖς
Μικρασιάτες ποῦ μπαινόβγαῖναν στὸ πα-
τρικὸ σπῆτι: «Εὐλογημένα μέρη... ἦσουν
ἄτυχη, παιδί μου, ποῦ δὲν γεννήθηκαν στὰ
εὐλογημένα μέρη».

στὸν ἴδιο τόπο, στὴν κωμόπολη Σύλλη,
ποῦ βρίσκεται στὸ κέντρο περίπου τῆς
Μικρασιατικῆς χερσονήσου καὶ ἀνῆκε
ἐκκλησιαστικὰ καὶ διοικητικὰ στὸ Ἰκό-
νιο. Ἔτσι, οἱ συγγενεῖς κι ἀπ’ τὶς δυὸ
πλευρές –τοῦ πατέρα καὶ τῆς μάννας–
ἦσαν Μικρασιάτες, καὶ τὸ πατρικὸ, ἓνα
κέντρο διερχόμενων πατριωτῶν, φίλων καὶ
γνωστῶν Μικρασιατῶν. Ἀπ’ αὐτοὺς θὰ σᾶς
μεταφέρω μνῆμες ἀπὸ ἀλλοτινοὺς, καὶ ὄχι
μόνο, καιροῦς.

Ὅταν τοὺς ἄκουγα νὰ μιλᾶνε γιὰ τὸ
χτές, καὶ στὴ συνέχεια, γιὰ τὸ τί ἔζησαν
ἐδῶ, εἶχα ἔντονη τὴν ἀπορία: Πὼς ἄντε-
ξαν; Εἶχαν ἀφήσει πίσω, στὸν τόπο τους,
ὄ,τι τοὺς ἐξασφάλιζε μιὰ ἄνετη σχετικὰ,
νοικοκυρεμένη ζωὴ, καὶ πέρα ἀπ’ αὐτό,
τὸν πνευματικὸ τους πλοῦτο: τὶς ἐκκλη-

*Ὅταν τοὺς ἄκουγα νὰ μιλᾶνε γιὰ τὸ χτές, καὶ στὴ συνέχεια,
γιὰ τὸ τί ἔζησαν ἐδῶ, εἶχα ἔντονη τὴν ἀπορία: Πὼς ἄντεξαν;
Εἶχαν ἀφήσει πίσω, στὸν τόπο τους, ὄ,τι τοὺς ἐξασφάλιζε μιὰ
ἄνετη σχετικὰ, νοικοκυρεμένη ζωὴ, καὶ πέρα ἀπ’ αὐτό, τὸν
πνευματικὸ τους πλοῦτο: τὶς ἐκκλησιές τους – σαράντα πέντε
ἐκκλησιές καὶ ξωκκλήσια, καὶ κάποια ἀπ’ αὐτὰ λαξευμένα
μέσα σὲ βράχους καὶ σπηλιές, ἀπὸ τοὺς πρώτους χριστιανι-
κοὺς χρόνους, εἶχαν ἀφήσει τοὺς τάφους καὶ τὰ λείψανα τῶν
Ἁγίων τους, τὰ κόκκαλα τῶν προγόνων τους, ποῦ μὲ κανενὸς
εἶδους ἀνταλλαγὴ δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μετοικήσουν, καὶ θὰ
βρίσκονταν γιὰ πάντα ἐκεῖ, στὴ γενέτειρά τους...*

Καὶ μέχρι τώρα ἀπορῶ πὼς ἦταν τόσο
«εὐλογημένα» τὰ μέρη ἐκεῖνα, κάτω ἀπ’
τὸν φόβο καὶ τὴν τυραννία τῶν Τούρκων...

Σᾶς ἔβαλα, κιόλα, μέσα στὸ πατρικὸ,
προσφυγικὸ μας σπῆτι· κι ὄ,τι θὰ πῶ ἀκό-
μα εἶναι λόγια καὶ διηγήσεις ἀπὸ τοὺς ἴδι-
ους τοὺς Μικρασιάτες, ὅπως καὶ κάποιες
συμπεριφορές τους, ποῦ μὲ σημάδεψαν.

Εἶμαι Μικρασιάτισσα δεύτερης γενιᾶς,
καὶ μὲ τοὺς δυὸ γονεῖς νάχουν γεννηθεῖ

σιές τους – σαράντα πέντε ἐκκλησιές καὶ
ξωκκλήσια, καὶ κάποια ἀπ’ αὐτὰ λαξευμέ-
να μέσα σὲ βράχους καὶ σπηλιές, ἀπὸ τοὺς
πρώτους χριστιανικοὺς χρόνους, εἶχαν
ἀφήσει τοὺς τάφους καὶ τὰ λείψανα τῶν
Ἁγίων τους, τὰ κόκκαλα τῶν προγόνων
τους, ποῦ μὲ κανενὸς εἶδους ἀνταλλαγὴ
δὲν θὰ μπορούσαν νὰ μετοικήσουν, καὶ θὰ
βρίσκονταν γιὰ πάντα ἐκεῖ, στὴ γενέτειρά
τους... Ἄφησαν, καὶ τί δὲν ἄφησαν πίσω·

όλα όσα είχαν δημιουργήσει οί απ' αιώνων πρόγονοί τους εκεί!...

Σέ μικρή ηλικία, ρωτούσα τόν πατέρα μου: «Πώς, έσείς Έλληνες, βρεθήκατε ανάμεσα στους Τούρκους;» Κι εκείνος μου 'λεγε: «Όσο κι αν τό 'φαξα, όλοι οί πρόγονοί μου εκεί... οί παππούδες μου, οί προπάπποι μου, οί προ... προ... προπάπποι μου, όλοι εκεί... Είχαμε μιá σύγουρη αίσθησι καταγωγής μας απ' τούς αρχαίους Έλληνες καί τούς Βυζαντινούς».

νώσεις άτέλειωτες... Μέχρι καί οί μάννες πού τάιζαν τά παιδιά τους τά άπειλούσαν: «Φάε τó φαί σου, γιατί θά σέ δώσω στόν πρόσφυγα...».

Πώς άντεξαν, οί πρόσφυγες Μικρασιάτες, ατή τήν καθημερινή άπόρριψη; Πήγαν στήν άκρη, γιά νά κλαίνε τή μοιρά τους; Έπαθαν κατάθλιψη; Μή κι είχαμε κάποιες αυτοκτονίες, σαν κι αυτές πού είχαμε έδω τó 2010, όταν ξεκίνησε ή οικονομική κρίσι; Τίποτα απ' όλα αυτά...

Όταν ήρθαν με τήν άνταλλαγή έδω, κυνηγημένοι από τούς Τούρκους, καί με ό,τι χωροῦσε ό προσφυγικός τούς μπόγος, μπήκαν μέσα σέ σκηνές, σέ παραπήγματα, μέσα σέ λάσπες καί χώματα, περιμένοντας κάθε πρωί στήν ούρά, γιά νά πάνε σέ μιá μοναδική, κοινή τουαλέτα... Μαζί μ' αυτές τīs συνθήκες διαβίωσης, είχαν καί έναν ψυχολογικό πόλεμο· ό καχυποψία τών ντόπιων Έλλήνων άπέναντί τους έφτανε κάποτε καί σέ έχθρότητα. Τό «γκιαούρ» στήν Τουρκία έδω είχε γίνει «τουρκοσπορίτης».

Συνηγοροῦσε σ' αὐτό τó ότι στη γλώσσά τους -τή Συλλέικη- υπήρχαν πολλές αρχαϊκές λέξεις· οί φορεσιές τους, άλλωστε, τά φαγητά, τά παιχνίδια τών παιδιών, τά έθιμα κ.ά. ήσαν όλα κατάλοιπα βυζαντινά. Ζούσαν δέ με τήν έλπίδα τής αναβίωσης τού Βυζαντίου.

Όταν, λοιπόν, ήρθαν με τήν άνταλλαγή έδω, κυνηγημένοι από τούς Τούρκους, καί με ό,τι χωροῦσε ό προσφυγικός τούς μπόγος, μπήκαν μέσα σέ σκηνές, σέ παραπήγματα, μέσα σέ λάσπες καί χώματα, περιμένοντας κάθε πρωί στήν ούρά, γιά νά πάνε σέ μιá μοναδική, κοινή τουαλέτα... Μαζί μ' αυτές τīs συνθήκες διαβίωσης, είχαν καί έναν ψυχολογικό πόλεμο· ό καχυποψία τών ντόπιων Έλλήνων άπέναντί τους έφτανε κάποτε καί σέ έχθρότητα. Τό «γκιαούρ» στήν Τουρκία έδω είχε γίνει «τουρκοσπορίτης». Προσβολές καί ταπει-

Πάλεψαν τήν άντιξοότητα με φρόνημα ύψηλό, κι έχτισαν έδω απ' τήν αρχή μιá νέα ζήσι.

Ναί, άλλα πώς;

Οί Μικρασιάτες πρόσφυγες άφησαν πίσω τά πάντα, άλλα πήραν μαζί τους τó πán. Ό,τι πιό πολύτιμο είχαν, πού δέν μπορούσαν νά τούς τó πάρουν οί Τούρκοι, πού όταν έφευγαν τούς έφαχαν, γιά νά μη βγάλουν έξω λίρες, κοσμίματα, χρυσό... Έφεραν μαζί τους, ως θησαυρό, τīs υπέρτατες άξίες, πού γι' αυτούς ήσαν τρόπος ζωής.

Η θεοσέβειά τους δέν ήταν μιá θεωρητική πίστι στήν ύπαρξη τού Θεοῦ, άλλα βαθύ θρησκευτικό αίσθημα, πού έκφραζόταν στήν καθημερινότητά τους. Εὔστοχα έλεγε ό χριστιανός ποιητής καί συγγραφέας Π. Σωτήρχος: «Οί Μικρασιάτες δέν χωρίζανε τήν πίστι από τή ζωή τους».

Θὰ πῶ δυό-τρία στιγμιότυπα σχετικά μ' αὐτό:

Σὲ περιόδους νηστείας, παιδιά, ἡλικιωμένοι, ἐργαζόμενοι, ὅλοι νίστευαν. Τὸ ἀντίθετο, ἀδιανόητο.

Ἄν ἐρχόταν κάποιο προξενιὸ γιὰ τὸ κορίτσι τους, προσπαθοῦσαν νὰ πληροφορηθοῦν ἂν ὁ ὑποψήφιος γαμπρὸς ἐκκλησιαζόταν. Κι ἂν ὄχι, ἔλεγαν χαρακτηριστικά: «Σὲ ἀλειτούργητο ἄνθρωπο θὰ δώσουμε τὸ παιδί μας;».

Ἄλλὰ κι ἓνα ἀκόμα, συγκεκριμένο,

Νὰ πῶ καὶ κάτι μέσα ἀπὸ τὴν οἰκογένειά μου. Τὸ πατρικὸ μου ἐπίθετο εἶναι Ἰεσσαί, καὶ μ' αὐτὸ τὰ ἀδελφία μου κι ἐγὼ τραβούσαμε ἓναν ἀνίφορο. Ὁ κάθε καθηγητὴς ποὺ τὸ βλεπε –στὰ μαθητικά μας χρόνια– ρωτοῦσε ἀπορημένος: «*Εβραῖοι εἴστε;*». Κι ὅταν, κάποτε, ὁ ἀδελφός μου πῆγε σὲ μιὰ ὑπηρεσία, γιὰ νὰ τακτοποιήσει ἓνα θέμα, ὁ ὑπάλληλος τὸν ρώτησε:

– Πῶς λέγεστε;

– Ἰεσσαί.

Ὁ ὑπάλληλος ἔγραψε: ΙΕΣΕ... καὶ

Οἱ Μικρασιάτες πρόσφυγες ἄφησαν πίσω τὰ πάντα, ἀλλὰ πῆραν μαζί τους τὸ πᾶν. Ὅ,τι πιὸ πολύτιμο εἶχαν, ποὺ δὲν μπορούσαν νὰ τοὺς τὸ πάρουν οἱ Τοῦρκοι, ποὺ ὅταν ἔφευγαν τοὺς ἔψαχναν, γιὰ νὰ μὴ βγάλουν ἔξω λίρες, κοσμήματα, χρυσό... Ἔφεραν μαζί τους, ὡς θησαυρό, τὶς ὑπέρτατες ἀξίες, ποὺ γι' αὐτοὺς ἦσαν τρόπος ζωῆς.

Ἡ θεοσέβειά τους δὲν ἦταν μιὰ θεωρητικὴ πίστη στὴν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ βαθὺ θρησκευτικὸ αἶσθημα, ποὺ ἐκφραζόταν στὴν καθημερινότητά τους. Εὐστοχα ἔλεγε ὁ χριστιανὸς ποιητὴς καὶ συγγραφέας Π. Σωτήρχος: «Οἱ Μικρασιάτες δὲν χωρίζανε τὴν πίστη ἀπὸ τὴ ζωὴ τους».

οἰκογενειακὸ περιστατικὸ: Ὁ πατέρας τῆς μάνας μας μὲ τὸν ἀδελφὸ του εἶχαν ἐπιχειρήσεις καὶ ξενοδοχεῖο στὴ Σμύρνη πρὶν τὴν Καταστροφὴ. Βλέποντας τὴν πολιτικὴ κατάσταση νὰ χειροτερεύει, ἀποφάσισαν νὰ ἔρθουν στὴν Ἀθήνα, γιὰ νὰ διαπραγματευθοῦν τὴν ἀγορὰ ἐνὸς ξενοδοχείου. Ἔρχεται ἐδῶ ὁ ἀδελφός τοῦ παπποῦ μου, μὲ χρήματα γιὰ πιθανὴ προκαταβολή. Κατὰ τὴ συναλλαγὴ, ἀκουσε κάποιον ἀπὸ τοὺς συναλασσομένους νὰ βλασφημεῖ, ὁπότε σπκόνεται ἀμέσως καὶ λέει: «Σὲ τόπο ποὺ βλασφημοῦν τὸν Θεὸ θὰ ἔρθουμε νὰ στήσουμε δουλειές;». Καὶ ἐπέστρεψε ἄπρακτος στὴ Σμύρνη. Τὸ περιστατικὸ εἶναι πέρα γιὰ πέρα αὐθεντικὸ.

ρωτᾷ τὸν ἀδελφὸ μου:

– Τί ἐταιρεία εἶσατε;

Μὲ αὐτὰ καὶ ἄλλα πολλά, παρακαλούσαμε τὸν πατέρα μας νὰ κάνει μιὰ μικρὴ τροποποίησι στὸ ἐπίθετό μας: νὰ τὸ μετατρέψει σὲ Ἰεσσίδης ἢ Ἰεσσόπουλος. Ὁ πατέρας ἦταν ἀνένδοτος, ἀλλὰ μᾶς ἐξηγοῦσε:

Ἀπὸ τὸν χρόνο τῆς Ἄλωσις καὶ γιὰ τρεῖς αἰῶνες, οἱ Μικρασιάτες ἦσαν ἀποκομμένοι ἀπὸ τὸν ὑπόλοιπο κόσμῳ μέσα καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἀσφυκτικὴ κυριαρχία τῶν Τοῦρκων. Σ' αὐτὰ τὰ σκοτεινὰ χρόνια τῆς ἀπομόνωσης, δὲν ὑπῆρχε ἄλλος θεσμός, διοίκησι, ἐξουσία, παρὰ μόνο ἡ Ἐκκλησία. Ἔτσι, κατατρεγμένοι οἱ Μικρα-

σιάτες και φοβισμένοι, κατέφευγαν στην Έκκλησία και είχαν τόσο στενή σχέση με αυτήν, ώστε το φιλόθρησκο του Μικρασιάτη έγινε παροιμιώδες. Δεν έκαναν τίποτα, χωρίς να συμβουλευθούν τους ιερείς τους. Κι όταν επρόκειτο να βαπτίσουν το παιδί τους, στους ιερείς κατέφευγαν και ρωτούσαν τι όνομα να δώσουν στο παιδί... Κι εκείνοι άνοιγαν τα ιερά βιβλία, Παλαιά και Καινή Διαθήκη. Από κει έπαιρναν τα όνόματα: Άβραάμ, Πρόδρομος, Μωυσής, Ίάκωβος, Σάρρα, Ανανίας, όπως έδιναν και όνόματα τοπικών Αγίων: Θέκλα, Άμφιλόχιος, Χαρίτων κ.ά. Το δικό μας επίθετο,

Έκκλησίας, έλεγε πάλι ο πατέρας.

Τόν ρόλο της Έκκλησίας συνοψίζει ο Διον. Ρώμας με μία φράση: «*Δίχως Πατριαρχείο και δίχως Φανάρι, ό Έλληνισμός μέσα στους αιώνες θα είχε τουρκέψει*». Όστε ό Έλληνισμός δεν τουρκέψε, γιατί ή Έκκλησία είχε αναλάβει το γένος. *Στή λησμονιά αυτού πρέπει ν' αντισταθούμε*. Σε σχετικές όμιλίες που γίνονται και έκδηλώσεις, αυτό δεν τονίζεται όσο του πρέπει, κάποτε μάλιστα αποσιωπάται έντελώς.

Μέσα και από την Έκκλησία διδάχθηκαν οί Μικρασιάτες και άλλες άξίες που τους χαρακτηρίζουν.

Από τον χρόνο της Άλωσης και για τρεις αιώνες, οί Μικρασιάτες ήσαν άποκομμένοι από τον υπόλοιπο κόσμο μέσα και κάτω από την άσφυκτική κυριαρχία των Τούρκων. Σ' αυτά τα σκοτεινά χρόνια της άπομόνωσης, δεν υπήρχε άλλος θεσμός, διοίκηση, έξουσία, παρά μόνο ή Έκκλησία. Έτσι, κατατρεγμένοι οί Μικρασιάτες και φοβισμένοι, κατέφευγαν στην Έκκλησία και είχαν τόσο στενή σχέση με αυτήν, ώστε το φιλόθρησκο του Μικρασιάτη έγινε παροιμιώδες.

κατέλνε ό πατέρας, είναι από το Κατά Ματθαϊον ευαγγέλιο: «*Ιωβήδ έγέννησε τον Ίεσσαί*» (α' 5). Μάλιστα, ό παππούς του πατέρα ήταν όνομα και επίθετο Ίεσσαί...

Τί να πούμε για την Έκκλησία στα χρόνια εκείνα!... Άγωνίστηκε, για να διαφυλάξει, πέρα από την Πίστη, την Έλληνικότητα, την Παιδεία, την Παράδοση του Έθνους, ν' αποτρέψει τον έξισλαμισμό, ώστε, παρ' όλη τή μακραίωνη συμβίωση με τον κατακτητή, να διατηρηθεί ή έθνική αυτόγνωσία: ή έλληνική γλώσσα... Κι αυτό, όταν σήμερα, έγγονια τρίτης γενιάς τωρινών μεταναστών μας μιλούν μόνον άγγλικά...

Τίποτα λιγότερο δεν έκαναν στην τουρκοκρατούμενη για αιώνες Σύλλη απ' ό,τι όρίζει το τυπικό της όρθόδοξης

Φιλοπατρία.

Από τον πατέρα μας, που το 1908 ήταν δάσκαλος στο Έλληνικό Σχολείο του Ίκονίου –άπόφοιτος της Πατριάδος Σχολής– άκούσαμε να μās λέει: «*Με το πρόσχημα των εκκλησιαστικών έορτών, κάναμε και τις έθνικές... Πρώτο μέλημά μου ήταν να διδάξω στα παιδιά τον έθνικό μας ύμνο και –μάθημα άπαγορευμένο– Έλληνική Ιστορία...*».

Όταν τ' άκουσα, ξαφνιάστηκα:

– *Που, καλέ; Μέσα στους πιό φανατισμένους Τούρκους;*

– *Ήμουνα νέος, 19 χρονώ... είχα καρδιά... Έλεγα, το πολύ πολύ... να με σκοτώσουν... Η Έκκλησία, το Πατριαρχείο μεριμνούσε και για την Έκπαίδευση στα βάρη της Άσίας, τα έλληνικά σχο-*

λεϊα εἶχαν ἐκπαίδευση ἐπιπέδου. Στὴν 1^η Σχολαρχείου, τὰ παιδιὰ διδάσκονταν “Χριστομάθεια”, καὶ στὶς ἄλλες τάξεις, ἀρχαίους συγγραφεῖς, Θουκυδίδη, Ἡρόδοτο, Πλάτωνα...».

Ὅταν ἦρθε ἐδῶ ὁ πατέρας, διορίστηκε σὲ σχολεῖο στὴ Δραπετσώνα, μὲ μαθητὲς ὄλο προσφυγόπουλα. Τὰ τραγούδια ποὺ ἐδίδασκε ἦσαν ὅλα ἀπὸ ἥρωικὲς ὥρες τῆς Ἑλλάδας μας: «*Ἀπὸ φλόγες ἡ Κρήτη ζωσμένη...*», «*Ὅλα τὰ λάφια βόσκουνε...*», «*Μαύρη εἶν' ἡ νύχτα...*». Τραγούδια ποὺ ἔχουν φῶνι ἐντελῶς, ξεχάστηκαν, καὶ θαρρῶ μαζί τους κι ἓνα μέρος τῆς ἱστορίας μας.

Νὰ πῶ τώρα γιὰ τὴν Αἰσιοδοξία τους;

Ὁ Ἅγιος Γιώργης ἦταν τὸ νησάκι Ψυτάλεια, ὅπου οἱ πρόσφυγες, μόλις ἔρχονταν, στέλνονταν γιὰ μιὰ 15ήμερη ἀπομόνωση.

Στὸ τραγούδι ἔμπαινε κι ὁ πατέρας, πάντα μὲ κάτι νοσταλγικό:

*«Χωρίζει ἡ μοῖρα τοὺς ἀνθρώπους,
τ' ἀπδόνια ἀλλάζουσε φωλιά,
τὰ μάτια βλέπουν ἄλλους τόπους,
μὰ δὲν ἀλλάζει, φῶς μου, ἡ καρδιά.»*

Εἶχαν πάθος γιὰ τὴ ζωὴ οἱ Μικρασιάτες. Νὰ δουλέψουν καὶ νὰ δημιουργήσουν. Ἔτσι ἦρθαν ἀπ' τὸν τόπο τους. Ὁ πατέρας ἔλεγε γιὰ τὴ Σύλλη πὼς ὑπῆρχαν

Ὁ Ἑλληνισμὸς δὲν τούρκεψε, γιὰτὴ ἡ Ἐκκλησία εἶχε ἀναλάβει τὸ γένος. Στὴ λησμονιὰ αὐτοῦ πρέπει ν' ἀντισταθοῦμε. Σὲ σχετικὲς ὀμιλίες ποὺ γίνονται καὶ ἐκδηλώσεις, αὐτὸ δὲν τονίζεται ὅσο τοῦ πρέπει, κάποτε μάλιστα ἀποσιωπᾶται ἐντελῶς.

Ἴσως αὐτὴ καὶ νὰ μὴν εἶναι ἡ κατάλληλη λέξη... Νὰ τὸ πῶ ἄλλιῶς· ὅταν ἔφτανε τὸ δυσάρεστο, ἡ δυσκολία, νὰ τοὺς καταβάλλει, ἀμέσως ἀντιστέκονταν. Νὰ πῶ γιὰ παράδειγμα: Σὲ γιορτινὲς μέρες, μαζεύονταν στὸ σπίτι συγγενεῖς, φίλοι, πατριῶτες. Σὲ κάποια στιγμή, ἄρχιζαν νὰ θυμοῦνται καὶ τὰ παλιά... Μόλις τὰ «ἄχ» καὶ ἡ νοσταλγία πλήθαιναν, κάποιος ξεκίναγε ἀμέσως νὰ τραγουδάει, τσουγκρίζανε τὰ ποτηράκια μὲ τὸ οὔζο, λέγανε καὶ κανένα ἀστεῖο, γιὰ νὰ βγεῖ καὶ λίγο γέλιο... Ἀκουμποῦσε ὁ ἓνας πάνω στὸ ἄλλο, κι αὐτὸ ἦταν τὸ ἀντικαταθλιπτικὸ τους. Ἀγαπημένο τραγούδι, ποὺ συχνὰ ἔλεγαν, ἦταν τό:

*«Σὲ καινούργια βάρκα μπῆκα,
ἄντε, καὶ στὸν Ἅγιο Γιώργη βγῆκα,
εἶδα ναῦτες, παλικάρια,
ἀστακοὺς καὶ καλαμάρια.»*

φτωχοί, ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ζητιάνος... Οὔτε κάποιος ποὺ νὰ μένει μὲ ἐνοίκιο. Φτωχοί, ναί, ἀλλὰ νοικοκύρηδες. Κι ἡ μάννα μας, ἔχοντας περάσει τὰ 90, ἔλεγε: «*Δὸς μου κάτι νὰ κάνω, μὴ μὲ κάνεις ἀχρηστη...*». Κι ὅταν σ' αὐτὴ τὴν ἡλικία ἔκανε ἐγχείρηση καταρράκτη, ρωτοῦσε τὸν γιατρό: «*Γιατρέ μου, θὰ μπορέσω νὰ ἐργαστῶ;*».

Μ' αὐτὴ τὴ διάθεση καὶ τὴν ἐργατικότητα ρίχτηκαν καὶ ἐδῶ στὴ δουλειά, καὶ οἱ προσφυγικοὶ καταυλισμοὶ ἔγιναν πόλεις. Ἔχοντας πάντα στὸν νοῦ τὴ Σμύρνη, ἔχτισαν ἐδῶ τὴ Νέα Σμύρνη, δίχως νὰ λησμονήσουν τὴν Ἰωνία, ἔφτιαξαν μιὰ Νέα Ἰωνία, μιὰ Νέα Φιλαδέλφεια, ἓνα Νέο Ἰκόνιο, μιὰ Νέα Πέραμο, ἓνα Νέο Προκόπιο... Ὅλη ἡ Ἑλλάδα, πέρα ὡς πέρα, γέμισε Νέες Μικρασιάτικες πόλεις, ποὺ θὰ θυμίζουν πάντα τὶς παλιές...

Θὰ λέγαμε ἀκόμα γιὰ πολλὲς ἀξίες τὶς ὁποῖες ὑπηρετήσαν οἱ Μικρασιάτες. Ὁ

χρόνος, όμως, είναι περιορισμένος.

Μιά άναφορά μόνο στη φιλοξενία τους. Παροικιώδης κι αυτή... «Περάστε, περάστε μέσα... Καθήστε να φάμε», έλεγε ή μάνα σ' όποιον χτυπούσε την πόρτα κι αν δεν έφτανε ή σούπα, έριχνε μιὰ κουτάλα νερό στην κατσαρόλα κι έβγαζε τὸ πιάτο τοῦ μουσαφίρη.

Αὐτὰ έκαναν καὶ στάθηκαν ὄρθιοι. Εἶχαν συγκεκριμένο τρόπο ζωῆς καὶ ἐκτίμησης τῶν πραγμάτων. Πίσω ἀπ' τὶς συμπεριφορές τους, κρυβόταν τὸ ἥθος τους. Διαπίστωνε κανεὶς πῶς ἀκόμα καὶ οἱ ἀγράμματοι καὶ οἱ ἀπλοῖκοί τους εἶχαν μιὰ συμπεριφορὰ εὐγένειας καὶ πολιτισμοῦ ὡς

ἀξιῶν δὲν πρέπει νὰ χαθεῖ. Τὸ λέω ὅπου βρεθῶ κι ὅπου σταθῶ, γιατί τὸ πιστεύω.

Ὡστόσο, εἶναι πολλοὶ αὐτοὶ ποὺ μοῦ λένε: «Καλὰ τὰ λές... Ἄλλὰ αὐτὰ ἦταν γιὰ ἀλλοτινοὺς καιροὺς... δὲν ταιριάζουν στὸ σήμερα... Οἱ καιροὶ μας εἶναι σκληροὶ... πολλὸ σκληροὶ... δὲν μανουβράρονται πιά ἔτσι...».

Κι ὅταν τ' ἀκούω αὐτὰ, σκέπτομαι: *Πῶς μπορεῖ αὐτὲς οἱ προαιώνιες ἀξίες ν' ἀντιμετωπίζονται σὰν ἓνα παλιομοδίτικο ροῦχο;*

Παίδευα, ὡστόσο, τὸ μυαλό μου, γιὰ νὰ βρῶ μιὰ πειστικὴ ἀπάντηση, ν' ἀντιμετωπίσω τὴν ἄρνηση· τὴ βρήκα ἀπροσ-

---

Σήμερα δὲν ὑπάρχουν ξεριζωμένοι Μικρασιάτες. Ζοῦμε, ὅμως, ἔντονα τὸ ξεριζώμα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν. Κι ὅ,τι εἶπα ὡς τώρα τὸ εἶπα, γιὰ νὰ φτάσω ἐδῶ, καθὼς κίνδυνοι ἀπειλοῦν σήμερα τὴ ρωμέικη ταυτότητα καὶ συνείδησή μας. Τὸ σήμερα εἶναι γκρίζο, καὶ τὸ αὔριο ἀπειλητικό... Ἔχουν νὰ λένε πῶς «οἱ πατρίδες χάνονται, ὅταν χάνεται ἡ μνήμη». Ἡ μνήμη αὐτῶν τῶν ἀξιῶν δὲν πρέπει νὰ χαθεῖ.

πανάρχαια κληρονομιά ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας. Μ' αὐτὰ τὰ ὑλικά στήριξαν τὴν οἰκοδομὴ τῆς ὑπαρχῆς τους.

Μὲ αὐτὲς τὶς ἀξίες ἤρθαν οἱ ἕξ ἀνατολῶν Ὁρθόδοξοὶ Ἕλληνες καὶ διέπρεψαν σὲ ὅλους τοὺς τομεῖς: γράμματα, ἐπιστῆμες, τέχνες. Ἔστησαν βιοτεχνίες καὶ βιομηχανίες. Ἡ ζωὴ τους ἦταν δείγμα – ὑπόδειγμα βίου.

Σήμερα δὲν ὑπάρχουν ξεριζωμένοι Μικρασιάτες. Ζοῦμε, ὅμως, ἔντονα τὸ ξεριζώμα αὐτῶν τῶν ἀξιῶν. Κι ὅ,τι εἶπα ὡς τώρα τὸ εἶπα, γιὰ νὰ φτάσω ἐδῶ, καθὼς κίνδυνοι ἀπειλοῦν σήμερα τὴ ρωμέικη ταυτότητα καὶ συνείδησή μας. Τὸ σήμερα εἶναι γκρίζο, καὶ τὸ αὔριο ἀπειλητικό... Ἔχουν νὰ λένε πῶς «οἱ πατρίδες χάνονται, ὅταν χάνεται ἡ μνήμη». Ἡ μνήμη αὐτῶν τῶν

δόκητα, ἓνα περασμένο φθινόπωρο, περπατώντας στὸν ἀσφαλτοστρωμένο δρόμο κάποιου προαστίου. Λίγο πιὸ μπροστὰ ἀπὸ μένα, εἶδα πάνω στὴν ἄκρη τῆς ἀσφάλτου κάτι νὰ λουλουδίξει. Σκέφτηκα: Κάποιος, φαίνεται, μάζευε κυκλάμινα, καὶ τοῦ πέσανε χάμω μερικά... Ὅταν πλησί-ασα, καθηλώθηκα... Μιὰ τούφα κυκλάμινα, μὲ τὸν λεπτό, εὐθραυστο μίσχο τους, εἶχαν τρυπήσει τὴν ἀσφαλτο, βγάζοντας στὸ φῶς τὰ ρόδινα κεφαλάκια τους... Κι εἶπα: Μ' ἐπιμονὴ καὶ πείσμα, τρυπιέται καὶ ἡ ἀσφαλτος... Ἐμεῖς δὲν εἴμαστε κάτι περισσότερο ἀπὸ κυκλάμινα;

Σᾶς εὐχαριστῶ

ΝΑΥΣΙΚΑ ΙΕΣΣΑΙ ΚΑΣΙΜΑΤΗ

ΚΛΕΙΣΙΜΟ ΕΚΔΗΛΩΣΕΩΣ

Σεβαστοί μου και αγαπητοί φίλοι μου,

Κατακλείοντας τη σεμνή και ιερή και έπιβλητική αυτή σύναξη, θα ήθελα να εύχαριστήσω και να εύχαριστήσουμε όλους όσους συνέβαλαν στο πρόγραμμα της έπιτυχημένης βραδιάς αυτής.

Ήταν εκδήλωση μνήμης και τιμής. Έκδήλωση μνήμης, όπως λέχθη, για να θυμόμαστε. Είναι ανάγκη να ένθυμούμεθα. Ανάγκη υπάρξεως και ζωής κάθε έθνους είναι να θυμάται και να διδάσκεται.

Έκδήλωση λοιπόν μνήμης και τιμής. Θα προσθέσουμε, και αγάπης και εύγνωμοσύνης και δόξας, αλλά και λατρείας, προς όλους εκείνους που θυσιάσθηκαν και κατά τρόπον μαρτυρικών υπέρ πίστεως και πατρίδος έτελειώθησαν, αρχιερείς, ιερείς, λαϊκούς, άνδρες και γυναίκες. Γονυπετείς ύποκλινόμαστε ένωπιόν τους.

Το γεγονός αυτό, ή λεγομένη Μικρασιατική Καταστροφή, όπως και φάνηκε και λέχθη, μπορούμε να ποϋ ότι είναι το θλιβερότερο γεγονός του Έλληνισμού. Πρόκειται περι γενοκτονίας. Ξεριζώθηκε, εξαφανίσθηκε μιá ζωή, πολιτισμός, έργον, ιστορία τρισήμισυ με τεσσάρων χιλιάδων χρόνων.

Έκδήλωση μνήμης και τιμής, αλλά και γεγονός διδαχής και ύγιους προβληματισμού πρέπει να είναι. Γιατί έγινε αυτό; Ποιές οι αιτίες; Ο διχασμός, ή αδυναμία της φυλής μας. Η Ελλάδα ήταν διχασμένη, και ή Έκκλησία μπήκε σε αυτόν τον διχασμό.

Διχασμός και άμαρτία. Η Σύμωρη ή γόπσσα, ή Σύμωρη ή σαγηνεύτρα. Έτσι τη λέγαν – και ήταν. Πλοϋτος και εύμάρεια, τρυφή και άπόλαυση, γι' αυτό και άμαρτία. Όχι μικρή, αναληψία ήθική,

άλλοίμονο, άκολασία. Τα λόγια που είπα για τη Σύμωρη είναι παρμένα από το χριστιανικό φοιτητικό περιοδικό *Η Δράσις μας*. Εκεί, στο τεϋχος Αύγουστου-Σεπτεμβρίου, γράφονται πολλά.

Έχουμε έπομένως έφαρμογήν των πνευματικών νόμων. *«Δικαιοσύνη ύποϊ έθνη, έλασσοנוϋσι δέ φυλής άμαρτίαι»* (Παρ., ιδ' 34). Η δικαιοσύνη και ή άρετή άνυψώνει τα έθνη, άντιθέτως, οι άμαρτίες έλαττώνουν, μικραίνουν, συρρικνώνουν και πολλές φορές καταστρέφουν τις φυλές.

Θα διδαχθούμε άραγε; Θα λάβουμε το μήνυμα, κλήρος, άρχοντες και λαός; Δύσκολο. Δεν φαίνεται κάτι τέτοιο. Άπειναντίας, συνεχίζουμε τη ζωή μας έπι τα χείρω. Μεγάλη άποστασία, με όλες τις συνέπειες. Εμείς, με όλους τους άνα την Ελλάδα, γιατί όχι και άνα τον κόσμο πιστούς, τό *«μικρόν ποίμνιον»*, ως άνανεώσουμε το μήνυμά μας; Μετάνοια και Έπιστροφή. Και θερμή Προσευχή! Για την Όρθοδοξία μας, τον Έλληνισμό, την Όρθόδοξη Έκκλησία της Ελλάδος και για το Χριστιανικό Έργο μας. Έπαναλαμβάνουμε το μήνυμα: να συναχθούμε στον Οίκο του Έργου μας. Του Έργου που παραλάβαμε και καλούμαστε να συνεχίσουμε.

π. ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΜΠΛΑΝΑΣ

Άρχιμανδρίτης

Προϊστάμενος Άδελφότητος Θεολόγων

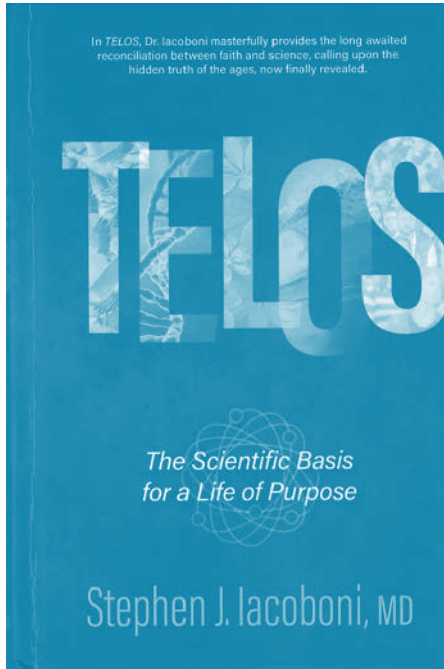
ή «ΖΩΗ»

ΖΩΗ ΜΕ ΣΚΟΠΟ

ΑΠΟ ΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΜΑΣ

Στὸ διαδίκτυο ἀνακαλύψαμε ἕνα σημερινὸ ἐπιστήμονα, ἰατρὸ ὀγκολόγο, στὶς Η.Π.Α., ὁ ὁποῖος μὲ τὰ βιβλία του ἐπιδιώκει νὰ συμφιλιώσῃ τὴν ἐπιστήμην μὲ τὴν χριστιανικὴ πίστι καὶ νὰ ἀποδομήσῃ τὴν ἄποψιν ὅτι ἡ ἐπιστήμην ὁδηγεῖ στὴν ἀθεΐα.

Ἀντιγράφουμε ἀπὸ τὸ δημοσίευμα ἐκτενῆ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται στὴν συγγραφὴ τοῦ πρώτου του βιβλίου τὸ 2010 μὲ τὸν τίτλο *The Undying Soul* (Ἡ ἀθάνατος ψυχὴ):

«Τὸ βιβλίον τοῦ Ἰακομπόνι «*The Undying Soul*» (Ἡ ψυχὴ ποὺ δὲν πεθαίνει), ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 2010, ἀφη-

γεῖται τὸ συναισθηματικὸ ταξίδι τοῦ πίσω στὴν πίστιν, καθὼς θεράπευε καρκινοπαθεῖς, καταγράφοντας τοὺς πρώτους τοῦ ἀσθενεῖς, ὅταν ἦταν ἀκόμην ὑπότροφος, μέχρι ὅταν ἔγινε ἐν ἐνεργείᾳ εἰδικευμένος ὀγκολόγος. Ὁ Ἰακομπόνι ἄσκησε τὴν ὑποτροφία του στὸ MD Anderson, τὸ ὁποῖο παραμένει μέχρι σήμερον ἕνα παγκοσμίου φήμης πανεπιστημιακὸ διδακτικὸ νοσοκομεῖο καὶ μία ἀπὸ τίς κορυφαῖες ἐγκαταστάσεις ἔρευνας γιὰ τὸν καρκίνον στὸν κόσμον. “Ἀνῆκα στὸ Anderson – φιλοσοφικὰ, ἐννοῶ. Ὡς νεαρός, ἄθεος διανοοῦμενος, φρεσκοβγαλμένος ἀπὸ τὴν ἰατρικὴ σχολὴ καὶ γεμάτος ὕβρον, ἐπέλεξα τὴν ὀγκολογία, ἐπειδὴ ἤθελα νὰ ἀποδείξω ὅτι ἡ ἐπιστήμην καὶ ἡ λογικὴ μποροῦσαν νὰ θριαμβεύσουν ἐπὶ τῶν πάντων – ἀκόμην καὶ ἐπὶ τοῦ καρκίνου”, γράφει ὁ Ἰακομπόνι στὸ βιβλίον του. Ὡστόσο, σύντομα θὰ συνειδητοποιοῦσε, ἀρχῆς γενομένης ἀπὸ τὸν πρῶτον ἀσθενῆ ποὺ περιέθαλψε στὸ Ἄντερσον, ὅτι τίς περισσότερες φορὲς ἡ σύγχρονη ἐπιστήμην δὲν μποροῦσε νὰ σταματήσει τὸν καρκίνον ἀπὸ τὸ νὰ “ξεξουμίσῃ” τὴ ζωὴ τῶν ἀσθενῶν του. Ἀκόμην χειρότερα, ὁ Ἰακομπόνι σύντομα συνειδητοποίησε ὅτι, ἐνῶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν ἦταν δύσκολη, εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσῃ καὶ μιὰ ἄλλη πρόκληση, γιὰ τὴν ὁποία δὲν ἦταν προετοιμασμένος νὰ τὴν ἀντιμετωπίσῃ. Οἱ ἀσθενεῖς τοῦ ἤθελαν κάτι περισσότερο ἀπὸ ἕναν γιατρό, ἤθελαν ἕναν συναισθηματικὸν θεραπευτὴν καὶ καθοδηγητὴν – ἤθελαν νὰ τοὺς βοηθήσῃ νὰ ἀντιμετωπίσουν τὸ θάνατόν τους.

“Ὡς ἄθεος, φυσικά, δὲν εἶχα ἀπαντήσεις”. “[Ὡς] ἄθεος γιατρός πού ἀσχολεῖται μὲ ἀσθενεῖς πού εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀγνωστικιστές, ὁ θάνατος εἶναι πολὺ δύσκολος γιὰ ὄλους”, δήλωσε ὁ Ἰακομπόνι, “οἱ ἀσθενεῖς μου πού δὲν ἐπέτρεπαν στὸν ἑαυτό τους νὰ ἔχουν πίστη βασανίζονταν πολὺ στὸ νεκροκρέβατό τους”. Αὐτὴ ἢ πραγματικότητα βασάνιζε τὸν Ἰακομπόνι. Ἦξερε ὅτι κάτι ἔλειπε, καὶ στὴ μέση τῆς καριέρας του ἄρχισε νὰ ἀναζητᾷ ἀπαντήσεις, γιὰ νὰ βοηθήσει τοὺς ἀσθενεῖς του στὸ συναισθηματικὸ ταξίδι. Τὰ πράγματα ἄρχισαν νὰ ἀλλάξουν γι’ αὐτόν, μόλις ἄρχισε νὰ ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμά του σὲ μιὰ μικρὴ ἀγροτικὴ πόλη, ἓνα μέρος ὅπου σχεδὸν ὅλοι οἱ ἀσθενεῖς του ἀνῆκαν σὲ κάποια πίστη. Ὁ πρῶτος ἀσθενὴς πού τὸν ὁδήγησε στὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς στὴν πίστη ἦταν ἓνας ἄνδρας ἀπὸ τὴν Οὐκρανία, ὁ Πάβελ. Ὁ Πάβελ ἦταν ἓνας ἀπλὸς ἀγρότης. Φρόντιζε τὰ ζῶα καὶ τίς καλλιέργειες κοντὰ στὸν πυρηνικὸ ἀντιδραστήρα του Τσέρνομπιλ στὴν Οὐκρανία. Ὅταν συνέβη ἡ καταστροφὴ τοῦ Τσέρνομπιλ τὸ 1986, ἡ ραδιενέργεια ἔκανε τίς ντομάτες του κίτρινες, τὰ φαсолάκια κόκκινα καὶ τὸ σιτάρι του συρρικνώθηκε. Παρόλα αὐτά, ἡ γυναῖκα τοῦ Πάβελ καὶ οἱ ἄλλες γυναῖκες ἀλέθανε τὰ δημητριακὰ σὲ ἀλεύρι γιὰ ψωμὶ καὶ ἔτρωγαν τὰ παρὰξένα χρωματισμένα λαχανικά. Ὁ Πάβελ καὶ ἡ οἰκογένειά του δὲν εἶχαν ἄλλη ἐπιλογή. Ἦ ἔτρωγαν ὅ,τι εἶχαν φυτέψει ἢ λιμοκτονοῦσαν. Ἐπομένως, δὲν ἦταν ἐκπληξη τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Πάβελ ἀνέπτυξε λευχαιμία, πού προκλήθηκε ἀπὸ ἀκτινοβολία ἀπὸ τὰ μολυσμένα τρόφιμα πού ἔτρωγε. Τὸ τοπικὸ νοσοκομεῖο τοῦ Πάβελ στὴν Οὐκρανία δὲν ἦταν ἐξοπλισμένο γιὰ

νὰ ἀντιμετωπίσει τὸν καρκίνου του, ἀλλὰ εἶχε Ρώσους συγγενεῖς στὴν Οὐάσιγκτον. Ἀφοῦ οἱ συγγενεῖς του διηγήθηκαν τὴν ἱστορία τοῦ Πάβελ στὴν ἐκκλησία τους, ἡ ἐκκλησία τὴ διαβίβασε στὴν πολιτεία καὶ στὸν βουλευτὴ τους, ὁ ὁποῖος ἦταν ὁ Τὸμ Φόλεϊ – τότε πρόεδρος τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων. Ὁ Φόλεϊ ἐξασφάλισε ἕκτακτο ἐπίδομα καὶ διαβατήριον γιὰ τὸν Πάβελ καὶ στὴ συνέχεια μεταφέρθηκε ἀεροπορικῶς στὴν Οὐάσιγκτον γιὰ θεραπεία. Ὁ Ἰακομπόνι ἦταν ὁ γιατρός τοῦ Πάβελ, καὶ παρόλο πού ἡ οἰκογένειά του δὲν μπορούσε νὰ διαθέσει χρήματα γιὰ τὴν θεραπεία του, γνωρίζοντας ὅλες τίς θυσίες πού ἔγιναν, γιὰ νὰ ἔρθῃ ὁ ἄνθρωπος στὸ γραφεῖο του, ὁ Ἰακομπόνι ἦταν ἀποφασισμένος νὰ κάνει ὅ,τι μπορούσε, γιὰ νὰ βοηθήσει τὸν Πάβελ. Ὅστόσο, ὁ Πάβελ βρισκόταν ἤδη σὲ προχωρημένο στάδιο καὶ σύντομα θὰ ἔμενε μὲ “δανεικὸ” χρόνο. Ἡ πρώτη του ἐξέταση αἵματος ἔδειξε ὅτι ἦταν σοβαρὰ ἀναιμικός, μὲ τὸν ὄγκο τῶν ἐρυθρῶν αἰμοσφαιρίων του στὸ 10 τοῖς ἑκατὸ μὲ τὸ φυσιολογικὸ εὔρος 38-45 τοῖς ἑκατὸ. Ὅστόσο, κατὰ τὴ συνάντησή του, ὁ Ἰακομπόνι ἔμεινε ἐκπληκτος ἀπὸ τὸ πόσο χαρούμενος ἦταν ὁ ἄνθρωπος, χωρὶς ἐμφανῆ σημάδια ἀσθενείας. Κατὰ τὴ συνάντησή τους στὸ δωμάτιο τοῦ νοσοκομείου, ὁ Πάβελ πετάχτηκε ἀπὸ τὸ κρεβάτι καὶ ἔσφιξε τὸ χέρι τοῦ Ἰακομπόνι τόσο δυνατὰ, πού ἐνιωθε τοὺς κάλους στὴν παλάμη του. Ὅπως θυμᾶται ὁ Ἰακομπόνι στὸ βιβλίο του: “Καὶ τότε, ἀργὰ καὶ τελετουργικά, ἔσκυψε τὸ κεφάλι του”. “Ἐμεῖνα ἐκπληκτος ἀπὸ αὐτόν τὸν ἐπίσημο σεβασμὸ. Τὸν διαβεβαίωσα μὲ λόγια –καὶ στὴ συνέχεια, ἀνακαλύπτοντας ὅτι δὲν μιλοῦσε σχεδὸν

καθόλου άγγλικά, με τη γλώσσα του σώματος- ότι δεν χρειαζόταν να ύποκλιθῆι". "Ο Πάβελ χαμογέλασε έλαφρά, προσφέροντάς μου μιὰ έκφραση πού μιλούσε όσο τὸ δυνατόν πιὸ καθαρά καὶ ξάστερα: δὲν πρόκειται γιὰ τὸ τί εἶναι τυπικὸ ἢ ἀναγκαῖο, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἐκτίμηση...". "Καί, με μιὰ λέξη, χάρη". Ὁ Ἰακομπόνι ἔβαλε τὸν Πάβελ σὲ μετάγγιση αἵματος γιὰ τὴν ἀνααιμία καὶ στὴ συνέχεια ξεκίνησε χημειοθεραπεία. Ὁ Πάβελ γινόταν καλύτερα, ἀλλὰ μόνο γιὰ 9 μῆνες, καθὼς τὰ φάρμακα ἔχαναν σιγὰ σιγὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους. Σύνομα ἡ λευχαιμία ἀνέλαβε καὶ ἐξαιπλώθηκε σὲ ὅλο του τὸ σῶμα. Ἡ σπλίνα τοῦ Πάβελ μεγάλωσε ἀπὸ τὸ κανονικὸ μέγεθος μιὰς πατάτας σὲ μέγεθος καρπουζιοῦ. Ὁ Πάβελ πέθαινε. Ὡστόσο, καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τῶν 9 μηνῶν πού ὁ Ἰακομπόνι περιέθαλπε τὸν Πάβελ, διαπίστωσε με ἐκπληξη ὅτι ὁ Πάβελ ὄχι μόνο δὲν εἶχε ἄγχος γιὰ τὸ θάνατο, ἀλλὰ περιέμενε τὸ θάνατο με ἀνυπομονησία καὶ θαυμασμό. Ὁ Πάβελ ἦταν χριστιανός, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄνθρωποι στὴν πόλη. Ὁ Ἰακομπόνι ἔχει περιθάψει πολλοὺς χριστιανοὺς πού, στὸ θάνατό τους, δὲν βρῆκαν παρηγοριὰ στὴν πίστη τους. Ἡ πίστη τοῦ Πάβελ, ὡστόσο, τὸν ἐξυπηρέτησε πολὺ καλά. "Ἀνίκανος νὰ μοῦ μιλήσει με λόγια, ἐπικοινωνοῦσε μέσα ἀπὸ τὸ φῶς στὰ μάτια του, τὸ εὐκόλο χαμόγελό του καὶ τὴν ἱκανοποιημένη στάση του. Με αὐτὸν τὸν τρόπο ἀλληλεπιδροῦσε με ὅλους, ὄχι μόνο με ἐμένα". Στὸ δικό του πνευματικὸ ταξίδι, καὶ ἐνῶ ἀναζητοῦσε ἀπαντήσεις, ὁ Ἰακομπόνι προσελκύστηκε ἀπὸ τὴ χάρη καὶ τὴ δύναμη τοῦ Πάβελ. Ὁ Ἰακομπόνι ἤξερε ὅτι ἡ αἰσιοδοξία καὶ τὸ χαμόγελό του δὲν ἦταν

φτιαχτά. Ὁ καρκίνος ἀφαιρεῖ ὅλα τὰ εἶδη τῶν προσωπειῶν καὶ ἔχει δεῖ ὅλα τὰ εἶδη τῶν ἀσθενῶν. Ἀκόμα καὶ ὅταν ἡ βλάβη ἀπὸ τὴ λευχαιμία γινόταν ἐμφανής, ὁ Πάβελ παρέμενε εὐγενικὸς καὶ δὲν παραπονιόταν γιὰ τὸν πόνο πού ἐνιωθε. Ἐνῶ πολλοὶ ἀσθενεῖς μπορεῖ νὰ παρουσιάσουν ἓνα γενναῖο προσωπεῖο καὶ νὰ φέρονται πιὸ δυνατοὶ καὶ ὑγιεῖς στὴν κλινική, γιὰ νὰ ἔχουν τὸν Ἰακομπόνι νὰ τοὺς ὑποστηρίξει στὴν ἄρνηση τοῦ θανάτου, ὁ Πάβελ δὲν τὸ ἔκανε. "Ἡ αἰσιοδοξία του δὲν φάνηκε ποτὲ ἐξαναγκασμένη με κανέναν τρόπο. Ὅταν τὸ ἐτοιμοθάνατο σῶμα του χαλάρωσε καὶ ἡ ἐνέργειά του ἄρχισε νὰ φθίνει, δὲν τὸ πάλεψε. Ἀπλῶς τὸ ἄφησε νὰ συμβεῖ", ἔγραψε στὸ βιβλίο του. Τελικά, ἤρθαν οἱ τελευταῖες μέρες γιὰ τὸν Πάβελ, καὶ ὁ Ἰακομπόνι ἀναγκάστηκε νὰ τὸν νοσηλεύσει. Ἀκόμη καὶ στὸ νεκροκρέβατο του, ὁ Ἰακομπόνι ἔμεινε ἐκπληκτος, ὅταν διαπίστωσε ὅτι ὁ Πάβελ χαμογελοῦσε, παρηγορώντας τοὺς φίλους καὶ τοὺς συγγενεῖς του. Ἦταν δύσκολο γιὰ τὸν Ἰακομπόνι νὰ ἐπικοινωνήσει με τὸν Πάβελ, δεδομένου τοῦ γλωσσικοῦ τους φραγμοῦ, ὅποτε ἔμεινε με τὸν Πάβελ τίς τελευταῖες τρεῖς ἢ τέσσερις ὥρες στὸ κρεβάτι, προσπαθώντας νὰ κατανοήσει αὐτὸν τὸν μικρὸ, ἀπλὸ ἄνθρωπο, πού ἦταν τόσο γεμάτος χάρη καὶ δύναμη. "Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἀγρυπνίας παρατήρησα γιὰ πρώτη φορὰ στὴν καριέρα μου τὴ σπάνια καὶ συγκλονιστικὴ ὁμορφιὰ ἐνὸς πνευματικὰ ἱκανοποιημένου θανάτου", ἔγραψε. Σὲ ἀντίθεση με ὅλους τοὺς ἀσθενεῖς πού εἶχε περιθάψει ὁ Ἰακομπόνι τὰ τελευταῖα 15 χρόνια, ὁ Πάβελ ἐπέλεξε νὰ πεθάνει φυσιολογικὰ χωρὶς ἡρεμιστικά. Αὐτὸ ἐπέτρεψε στὸν Ἰακομπόνι νὰ παρα-

μείνει συναισθηματικά συνδεδεμένος με τον Πάβελ μέχρι το τέλος. Ο Πάβελ κρατούσε τα μάτια του ανοιχτά, και ο Ίακομπόνι τον παρακολουθούσε με προσοχή. Τότε, στα τελευταία λεπτά, το βλέμμα του Πάβελ άλλαξε, έμοιαζε “απόκοσμο” – ένα βλέμμα γαλήνης και ανιδιοτέλειας που ο Ίακομπόνι δεν είχε ξαναδει. Στην αρχή, ο Ίακομπόνι πίστευε ότι ο Πάβελ είχε πέσει σε κόμα, αλλά ο σφυγμός του ήταν δυνατός και η αναπνοή του χωρίς δυσκολίες. Τότε η “απόκοσμη” έκφραση του Πάβελ άλλαξε ελαφρώς, και μάλιστα τόσο, ώστε να ξαφνιάσει τον Ίακομπόνι με την πεποίθηση ότι τον παρακολουθούσε μια άλλη αισθανόμενη οντότητα. “Κάποιος άλλος από τον Πάβελ τον άνθρωπο – το έγω του ή την προσωπικότητά του. Αλλά ποιός... ή τί... θα μπορούσε να είναι;”, ρωτάει ο Ίακομπόνι στο βιβλίο του. Η αλήθεια έμοιαζε να ξεπηδάει μπροστά του, ωστόσο του ήταν δύσκολο να την αποδεχτεί. Ο Ίακομπόνι κοίταξε επίμονα και κράτησε την αναπνοή του. Δεν ήξερε πόση ώρα του πήρε μέχρι να χαλαρώσει και τελικά να παραδεχτεί. “Έγραψε: “Ναί, φίλε μου, το βλέπω...” “... βλέπω την ψυχή σου”. “Εκείνη τη στιγμή της επιφοίτησης, της αναγνώρισης και της πραγμάτωσης... ο Πάβελ άφρόνηκε ελεύθερος. Τα μάτια του έκλεισαν, η αναπνοή του σταμάτησε και το δωμάτιο έμεινε ακίνητο”. Εκείνη τη νύχτα, ο Ίακομπόνι έμαθε με πεποίθηση την απάντηση στο ερώτημα που τον καταδίωκε μετά από κάθε θάνατο των ασθενών του. “Ποτέ ξανά δεν θα αναρωτιόμουν αν υπήρχε κάτι περισσότερο”. Ο Πάβελ ήταν το πρώτο, σημαντικό κομμάτι στο ταξίδι του Ίακομπόνι πίσω στην πίστη». ([https://](https://theepochtimes.gr/atheos-ogkologos-epistrefei-stin-pistin/)

[theepochtimes.gr/atheos-ogkologos-epistrefei-stin-pist/](https://theepochtimes.gr/atheos-ogkologos-epistrefei-stin-pistin/))

Η επαφή του ογκολόγου ιατρού με ασθενείς στο τελικό στάδιο της ζωής τους τον ώθησε να προβληματισθῆ για το νόημα και τον προορισμό της ζωής του ανθρώπου και να αναλάβη την προσπάθεια με το νέο του βιβλίο να απορρίψει την άποψη διακεκριμένων βιολόγων ότι δίδεν ή ζωή είναι προϊόν της τύχης και των τυχαίων μεταλλάξεων της ύλης. Στο βιβλίο του έδωσε τον τίτλο *Τέλος, χρησιμοποιώντας τον αριστοτελικό όρο για τον σκοπό της ζωής. Telos. The scientific basis for a life of purpose (Τέλος. Η επιστημονική βάση για μια ζωή με σκοπό)*.

Στο βιβλίο του αυτό ο Ίακομπόνι συζητά την επίδραση στους επιστήμονες των ιδεών των Νεύτωνος, Δαρβίνου, Ράσελ, Μονό και άλλων, οι οποίοι τους ωδήγησαν να βλέπουν την ζωή με μηχανιστικό και τυχαίο τρόπο. Με παραδείγματα από τα έμβια όντα (πιγκούνους, καρχαρίες κ.ά.) ο Ίακομπόνι αποδεικνύει ότι τα έμβια όντα καθοδηγούνται στην επιβίωσή τους όχι από τις τυχαίες μεταλλάξεις, αλλά από έναν «σχεδιασμό», ο οποίος υφίσταται εντός αυτών για λόγους σκοπού. Έπειδή είναι σχεδιασμένα να επιβιώνουν, λόγω του σκοπού της ύπαρξής τους, αναπτύσσουν κάποια ιδιαίτερα για το είδος τους χαρακτηριστικά. Σημειώνει: «Οι οργανισμοί έχουν να κάνουν με την οργάνωση. Ακόμα και η ίδια η ετυμολογία της λέξης οργανισμός έχει τις ρίζες της στην τάξη και στον σχεδιασμό» και όχι στην τυχαιότητα, όπως υποστηρίζουν οι άθεοι επιστήμονες, οι οποίοι μεταφέρουν το μηχανιστικό μοντέλο του

Νεύτωνος στην πολυπλοκότητα των οργανισμών των ἐμβίων ὄντων, τὰ ὁποῖα θεωροῦν ὡς μηχανές.

Ὁ ἱατρός Ἰακομπόνι στὸ βιβλίο του ἀκολουθεῖ τὸν φιλοσοφικὸ συλλογισμὸ τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τέλους-σκοποῦ. Ὁ συλλογισμὸς αὐτὸς παλαιότερα ὠνομάζετο τελολογικὴ ἀπόδειξις (ἐνδειξις) γιὰ τὴν ὑπαρξί τοῦ Θεοῦ καὶ συνοψίζεται στὴν σκέψι ὅτι, ἀφοῦ σὲ ὅλα τὰ ὄντα βλέπομε κάποιον σκοπὸ ὑπάρξεως καὶ λειτουργίας, κατὰ συνέπεια κάποιος

σοφὸς Δημιουργὸς τὰ ἐσχεδίασε καὶ τὰ παρήγαγε μὲ αὐτὸν τὸν τελικὸ σκοπὸ· καὶ αὐτὸς δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν Τριαδικὸ Θεό, τὸν «*ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς*» καὶ πάντων τῶν θαυμασιῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Θεωροῦμε τὰ βιβλία αὐτὰ ὡς μία ἀξιέπαινο συμβολὴ στὴν Ἀπολογητικὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔναντι τῆς σημερινῆς ἀθεΐας καὶ ἀντιθεΐας.

I. Κ. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ ἀνανέωση τῆς συνδρομῆς μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τοὺς ἑξῆς τρόπους:

Γιὰ συνδρομὴ Ἑσωτερικοῦ

- α) Μὲ κατάθεση στὴν τράπεζα Eurobank, στὸν λογαριασμὸ ποὺ διατηρεῖ ἡ Χριστιανικὴ Ἐνωσις Ἀκτίνων ὑπ' ἀριθμ.: 0026-0201-94-0100366081 (IBAN: GR 1102602010000940100366081). Νὰ ζητᾶτε νὰ σημειώνεται ρητῶς τὸ ὀνοματεπώνυμό σας στὴν Αἰτιολογία.
- β) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ταχυδρομικὴ ἐπιταγὴ στὴ διεύθυνση τοῦ περιοδικοῦ (Καρύτση 14, 105 61 Ἀθήνα). Προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.
- γ) Στὰ ΕΛΤΑ μὲ ἔντυπο ταχυπληρωμῆς ποὺ συναποστέλλεται μὲ τὸ τελευταῖο τεῦχος κάθε χρονιάς γιὰ ὅσους ἔχουν ὀφειλή. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσι δὲν προβλέπεται ἐπιβάρυνση μὲ ταχυδρομικὰ τέλη.

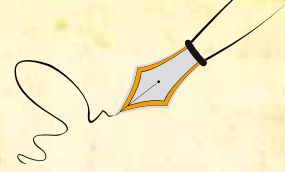
- δ) Στὰ Βιβλιοπωλεῖα «ΖΩΗ» καὶ συνεργαζόμενα βιβλιοπωλεῖα.
- ε) Σὲ κατὰ τόπους συνεργάτες καὶ ἀντιπροσώπους, οἱ ὁποῖοι καὶ θὰ κόβουν σχετικὲς ἀποδείξεις.

Γιὰ συνδρομὴ Ἐξωτερικοῦ

Παρακαλοῦμε μὴν ἀποστέλλετε ἐπιταγές, γιατί ἀδυνατοῦμε νὰ τίς εἰσπράξουμε. Ἡ συνδρομὴ μπορεῖ νὰ κατατεθεῖ μὲ τραπεζικὸ ἔμβασμα. Τὰ στοιχεῖα ποὺ θὰ χρειαστεῖτε εἶναι:

– IBAN: GR1102602010000940100366081
 – BIC/Swift Code: ERBKGRAA

Άξίζει νά διαβάσετε

Τò μνηαίο Όρθόδοξο Χριστιανικό Περιοδικό με την ιστορία των 100 χρόνων του κοντά στον έλληνικό λαό.

Περιοδικό με ιστορία 60 ετών, που άπευθύνεται στη γυναίκα, στην πνευματική και κοινωνική της παρουσία.

Ένα περιοδικό – πολύτιμος συμπαραστάτης για εκπαιδευτικούς και γονείς.

Νεανικό περιοδικό της “Χριστιανικής Φοιτητικής Ένώσεως” – με τόν ένθουσιασμό της νεότητας και τη σφραγίδα της πίστης και της παιδείας.

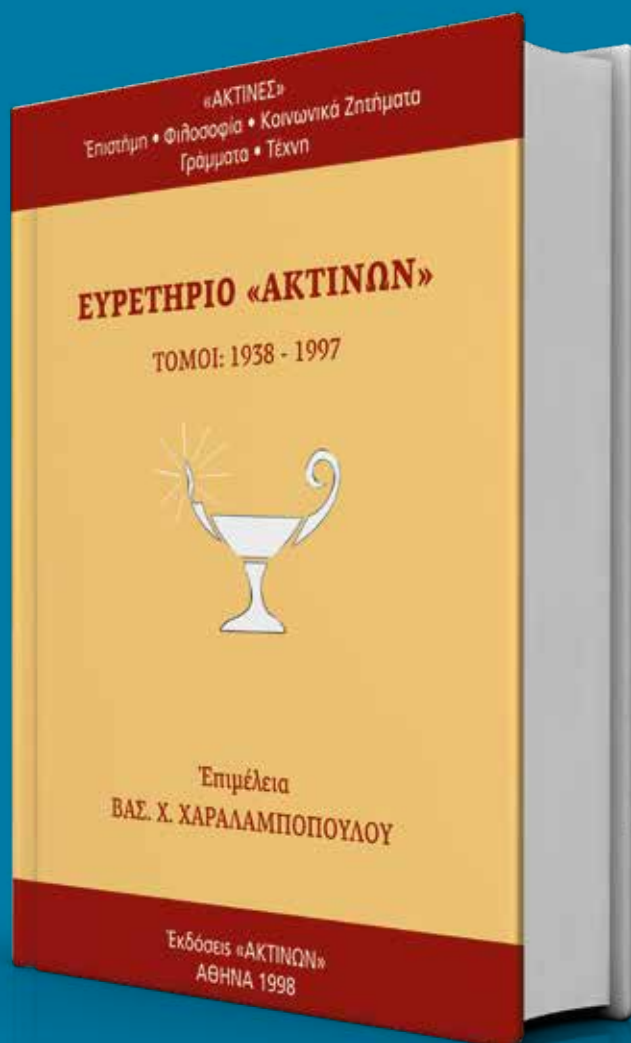
Τò μνηαίο παιδικό περιοδικό που κυκλοφορεί από τò 1946 – ένας πολύτιμος πνευματικός φίλος για τὰ Έλληνόπουλα.

ΚΩΔΙΚΟΣ:
01 1692

«ΑΚΤΙΝΕΣ»
ΚΑΡΥΤΣΗ 14, Τ.Τ. 10561
ΑΘΗΝΑ

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ: όλοι οί τόμοι του περιοδικού «Άκτινες» καθώς και τό εύρετήριο τῶν ἐτῶν 1938-1997

«Χριστιανική Ένωση Έπιστημόνων»

Καρύτση 14, 105 61 Άθηναι, Τηλ. 210 32.35.023